

1. Elemente de ordin general privind istoria și spiritualitatea Bizanțului

Totalitatea aspectelor legate de istoria, evoluția, caracteristicile culturii și civilizației părții de est a Imperiului roman este studiată de **Bizantinologie**. O componentă importantă a ei o constituie istoria și spiritualitatea Bizanțului. Deși ne vom referi și numai la perioada de existență a Imperiului bizantin, sfera de cuprindere a civilizației bizantine depășește cu mult cadrul strict temporal dar și spațial al acestei perioade. Supraviețuirea civilizației bizantine chiar propriei sale istorii, dovedește vitalitatea spirituală, inepuizabilitatea resurselor de regenerare, a concepției pe care s-a bazat-credința creștină ortodoxă – din a cărei sevă s-a adăpat. Studiarea istoriei și culturii bizantine are, deci, o deosebită importanță în realizarea unei imagini cât mai veridice asupra sensului dezvoltării întregului sud-est european, a țărilor de pe malurile Mediteranei și a Mării Negre.

Nu se poate pătrunde în esența fenomenului de cultură și civilizație, nu se poate înțelege acea **forma mentis** care caracterizează până în zilele noastre marea comunitate a popoarelor din această zonă, fără a cunoaște istoria, cultura și civilizația bizantină.

Este o realitate de necontestat că civilizația medievală europeană s-a născut în sud-estul continentului și în Orientul Apropiat într-un moment în care cărțile sale apusene și centrale erau bânuite de popoarele barbare și când viața urbană, creatoare și purtătoare de cultură, s-a dezorganizat. Slăbirea resurselor materiale și spirituale ale lumii europene păgâne, răspândirea rapidă a creștinismului, a însemnat grăbirea procesului de descompunere a Imperiului roman. **Fustel de Coulanges** consideră apariția creștinismului ca semn al sfârșitului antichității. Spre deosebire de antichitatea europeană care era preponderent romană, unde fiecare oraș, fiecare cetate, fiecare casă își avea divinitatea ei, creștinismul a adus o singură divinitate,

unind oameni, schimbându-le, îmblânzindu-le mentalitatea, pregătind realizarea Europei în sensul comuniunii popoarelor ce o locuiau.

Este deosebit de important să nu uităm că Nașterea, Viața, Moartea și Învierea Mântuitorului Iisus Hristos, întreaga Sa lucrare pământească, sunt legate nemijlocit de răsăritul Imperiului roman, că Sfinții Părinți ai Bisericii au activat în Răsărit. Cultura și civilizația elenistică au premers în realizarea unei răspândiri a culturii și civilizației grecești, legând marea varietate a lumii orientale, pregătind-o și apropiind-o de civilizația creștină.

Vreme de mai bine de o mie de ani, în timp ce apusul Europei cunoștea o evoluție mai lentă, constituindu-se aici foarte încet o cultură și o civilizație distinctă, Imperiul bizantin a fost caracterizat printr-o monarhie absolută și o administrație puternic centralizată, având la bază cultura greacă și dreptul roman, pătrunse de elementele civilizației orientale. Această originală chintesență se va răspândi apoi pe o largă arie în Europa sud-estică și chiar centrală, dând un anume specific culturii popoarelor din această zonă. În fapt, Bizanțul a fost singurul stat civilizat din Europa Evului Mediu timpuriu iar vitalitatea orientală dublată de credința creștină au asigurat Ortodoxiei un rol hotărâtor în evoluția istorică a bătrânului continent.

ÎNCEPUTURILE ȘI SFÂRȘITUL IMPERIULUI BIZANTIN sunt chestiuni asupra cărora părerile bizantinologilor sunt împărțite. Istoria sa este încadrată cronologic de către unii istorici între 8 noiembrie 324, momentul în care **Constantin cel Mare** începe construirea „noii Rome” și 29 mai 1453 când, sub loviturile otomanilor, această capitală cade, îngropând sub dărâmăturile sale ceea ce mai rămăsese din odinioară înfloritorul Imperiu. Alții fixează începuturile istoriei Imperiului în 395, an în care, murind împăratul **Teodosie cel Mare**, se realizează împărțirea statului între cei doi fii ai săi: **Arcadius** (partea de Răsărit) și **Honorius** (partea de Apus). Această despărțire are însă o mai mică importanță decât hotărârea lui Constantin de a întemeia orașul care îi va purta numele și care va fi capitala viitorului Imperiu. În fapt, statul roman era divizat deja de pe timpul lui **Dioclețian** (284-305).

Chiar și în ceea ce privește sfârșitul Imperiului, trebuie făcute câteva precizări. Despotatul Moreei cu capitala la Mistra a rezistat ofensivei otomane până în 1460, după cum, un mic stat bizantin a continuat să existe în jurul portului Trapezunt până în anul următor, 1461. Desigur, ele nu mai reprezentau atunci ideea de Imperiu bizantin dar fuseseră ultimele bastioane ale civilizației grecești.

PERIOADELE MARI ALE ISTORIEI BIZANTINE. În evoluția sa istorică, Bizanțul cunoaște trei perioade mari. Prima, care ar putea fi numită perioada Imperiului romano-bizantin, este cuprinsă între anii 330 și 610. Trăsăturile esențiale ale acestei perioade se caracterizează prin faptul că civilizația și cultura erau mai ales latine. Mai precis, este perioada diglosiei greco-latine: latina era limba statului, a civilizației, în timp ce greaca era limba culturii. O considerăm ca pe o perioadă de tranziție, istoria ei rămânând încă istoria părții Răsăritene (**pars Orientalis**) a Imperiului roman, legată încă strâns de întregul din care s-a desprins. Prima fază a acestei perioade se caracterizează prin definitivarea împărțirii (**partitio Imperii Romani**) și se încheie prin 395, când moartea lui **Teodosie cel Mare** aduce la tronul părții apusene pe **Honorius** și la cel al părții de răsărit pe **Arcadius**. În a doua fază a acestei perioade încep invaziile popoarelor barbare Imperiul fiind bulversat și de luptele hristologice. A treia fază a acestei perioade se întinde pe întreaga durată a secolului al VI-lea fiind dominată de personalitatea covârșitoare a împăratului **Iustinian** a cărui politică este îndreptată în direcția refacerii Imperiului roman în jurul Mării Mediterane. Domnia lui reprezintă apogeul Imperiului creștin (economic, politic și militar).

A doua mare perioadă a istoriei bizantine, cuprinsă între 610 și 1081, reprezintă epoca clasică a acestei civilizații care dobândește un caracter pe deplin grecesc, cu importante influențe orientale. Se pun bazele dezvoltării feudale a Imperiului prin stimularea micii proprietăți a unei țărâni libere. Pierderea Occidentului îndreaptă spre Asia Mică centrul de greutate al Bizantului. După o perioadă de circa un secol (610-717) care poate fi caracterizată ca dominată de o acerbă luptă pentru supraviețuire, între 726 și 843, iconoclasmul va decima rezistența internă și externă a Imperiului, pentru ca, prin venirea la tron a dinastiei macedonene, statul bizantin să

atingă perioada sa de apogeu. Pe lângă o expansiune în Balcani, este recucerită Siria, Armenia și Mesopotania. În faza următoare (1025-1081), Imperiul trece printr-o gravă criză. Se înregistrează lupte pentru domnie între împărați slabi. În numai 24 de ani (1057-1081), șapte revolte militare aduc pe tron cinci împărați. Bizanțul încetează să mai fie o putere mondială. Creația culturală înregistrează momente importante și personalități de renume: poetul **Georgios Pisides** (secolul al VII-lea), patriarhul **Fotie** (820-891), cel mai mare învățat al veacului său. În secolul al XIII-lea au trăit marii teologi **Maxim Mărturisitorul** și **Sf. Ioan Damaschin**. Se înregistrează o adevărată renaștere artistică în arhitectură, mozaic și pictura bizantină. Se reorganizează Universitatea din Constantinopol în frunte cu marele învățat **Mihail Psellos** (1018-1078).

Ultima perioadă, cea cuprinsă între anii 1081 și 1453, înregistrează un declin progresiv și general. Începând cu dinastia Comnenilor, inaugurată de **Alexios I** (1081-1118), structurile centralizate ale statului sunt mereu subminate de marea aristocrație feudală. Concesiile comerciale acordate venețienilor și genovezilor diminuează resursele financiare și așa slăbite ale statului. Începe seria cruciadelor occidentale care vizau părți din Imperiu. În 1204 are loc prima cădere a Constantinopolului, jefuit cumplit de latinii Cruciadei a IV-a. Iau ființă în jurul Imperiului latin state mici, întemeiate de greci pe propriul teritoriu, pentru a contracara noul stat artificial creat: Niceea, Tesalonic, Trapezunt, Epir. În 1261, împăratul de la Niceea, **Mihail VIII Paleologul**, recucerește Constantinopolul, fondând dinastia care va domni până la 1453. Otomanii cuceresc Asia Mică, trec în Peninsula Balcanică, distrug țările bulgar și sârb (1389) și înfrâng ultimele cruciade, pe cea de la Nicopole (1396) și Varna (1444). În sfârșit, la 29 mai 1453, după șapte săptămâni de asediu, Mahomed al II-lea cucerește Constantinopolul. Ultima perioadă de evoluție a statului bizantin marchează, în mod paradoxal o înflorire a culturii. Ea dovedește că boala Imperiului nu era una spirituală, ci preponderent economică și politică. Rafinata curte a Paleologilor, faima Universității constantinopolitane, atrăgeau în continuare erudiți și studenți din întreaga lume iar arta bizantină dovedește cu un rafinament și un mod de exprimare mai diversificat.

CADRUL GEOGRAFIC-ISTORIC. Imperiul roman de Răsărit sau bizantin, așa cum am văzut, nu este altceva decât Imperiul roman descompus în Occident de invazii și continuat în răsărit, în jurul „noii Rome”, dar cu trăsături noi, care i-au dat o originalitate istorică. Civilizația sa este, prin urmare, o sinteză a tuturor elementelor politice, religioase și intelectuale a lumii antice din ultima sa parte de existență: tradiție latină, elenism, creștinism, cultură orientală.

Succesul acestei opere istorice a fost favorizată și de un cadru geografic în care s-a derulat întreaga istorie a Bizanțului. Fără îndoială că frontierele au fost mereu diferite dar a existat o grijă deosebită pentru nucleul de bază al său, grupat în jurul Constantinopolului. Aceasta i-a determinat pe împărați să-și asigure în primul rând stăpânirea teritoriilor necesare apărării și abia apoi a expansiunii. Aceste teritorii au constituit cadrul geografic de bază al Imperiului de Răsărit. Dacă în secolul al VI-lea mai exista încă speranța reconstituirii statului roman din epoca sa de glorie, după moartea lui Iustinian I mersul istoriei a dovedit că acest lucru nu este, practic, posibil. Istoria secolelor următoare a dovedit că Imperiul bizantin în evoluția sa a devenit preponderent răsăritean, centrul său de greutate fiind în Peninsula Balcanică și în Asia Mică.

Care a fost întinderea Imperiului? La Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), în canonul 2, se enumeră diacezele civile existente atunci în Imperiul de răsărit, după care s-a orientat și organizarea bisericească: *Egipt*, cu metropola Alexandria, *Orient*, cu metropola Antiohia, *Asia*, care, în mod excepțional avea în frunte un proconsul (aici intrau și insulele litoralului și Hellespontul), *Pont*, cu capitala Cezareea Capadociei și *Tracia*, a cărei metropolă a fost la început Heraclea (Pyrin) iar după 30 mai 330, Constantinopolul. Canonul 2 nu menționează *Illyricum* care era o prefectură mai puțin întinsă: cuprindea Macedonia și Dacia (transdunăreană, aureliană) și care din punct de vedere bisericesc a aparținut multă vreme de episcopul Romei.

Dacă ne referim la frontierele Imperiului, nu putem să le descriem decât în linii generale, ele fiind mereu în schimbare. Dacă la începuturi mai existau frontiere naturale sau amenajate (*limesuri*), acestea din urmă n-au mai corespuns întinderii inițiale a statului.

La nord, limita o forma linia Dunării, de la gurile fluviului până la confluența cu râul Sava. Hotarul cobora spre sud-vest, de-a lungul Savei până la Sirmium (Sremsca

Mitrovița), apoi spre cursul Drinei și ajungea la Marea Adriatică, între gurile fluviului Cattaro și lacul Scutari. Această graniță despărțea Illyricul occidental care era una dintre diecezele prefecturii Italia și făcea parte din Imperiul de Apus. Între aceste frontiere, toată Peninsula Balcanică făcea parte din Imperiul bizantin. Hotarele de vest ale Imperiului de Răsărit s-au extins după prăbușirea, în 476, a celui de Apus și, mai ales atunci când Iustinian I, în veacul al VI-lea a încercat refacerea vechiului Imperiu roman. Acum hotarele de vest ajung până pe țărmurile Adriaticei iar Dalmația a ajuns una din provinciile sale.

În est, ca urmare a tratatelor încheiate cu perșii în 363 și 387, frontiera urma aproximativ următorul traseu: de la Marea Neagră, de la gurile lui Lycos-Boas, de-a lungul cursului inferior, lăsând imperiului o fâșie îngustă de-a lungul râului, apoi urma o linie nord-sud lăsând Imperiului Theodosiopolis din Armenia (Erzerum) și urma cursul râului Nymphios până la confluența cu Tigrul, incluzând astfel Tartyropolis și Amida. De aici, se urma cursul lui Abboras între Dara la vest și Nisib la est, până la Circesium, pe Eufrat. Frontiera străbate apoi deșertul Siriei și ajungea la țărmul Mării Roșii, la golful Akaba.

În Africa, Egiptul aparținea Imperiului în sud până la Philae și la prima cataractă a Nilului. De aici o linie dreaptă spre nord-vest străbătea deșertul și, ocolind Cirenaica, ajungea la Marea Mediterană acolo unde se află golful Syrta Mare.

Din punct de vedere geomorfologic, barajul natural format din rămășițele masivului devonian care leagă Europa de Asia, nu poate fi trecut decât printr-o trecătoare îngustă născută prin spargerea de către apele Mării Negre a unui vechi sistem hidrografic ale cărui urme sunt vizibile încă în caracterul fluviatil al estuarului de la Cornul de Aur și în strâmtoarea Bosfor și Dardanele. Pe această peninsulă lungă și îngustă, situată între Cornul de Aur și Propontida, s-a ridicat orașul Constantinopol, pe un teren ce domină malurile prin trepte abrupte, peninsula fiind ea însăși tăiată de depresiuni, punctată de înălțimi de până la 110 m și care se pot asemăna foarte bine cu colinele Romei.

Constantinopolul a fost așezat pe un baraj natural ce separă Marea Mediterană de Marea Neagră. Deși apropiate geografic, în antichitate zonele adiacente celor două mări au reprezentat lumi diferite, reunite doar prin influența binefăcătoare a civilizației grecești.

În același timp, noua capitală se afla și pe axul drumului de lega Europa continentală de Orientul Apropiat, valea Dunării de cea a Eufratului. Analizând traseele de pe uscat ale primelor patru cruciade, se constată că linia cea mai dreaptă, preferată de războinicii cauzei Crucii, a fost, în general, chiar axul de influență al Imperiului, linia Dunării, cu atingerea Constantinopolului. La fel migratorii asiatici, atrași de faima capitalei, au ales calea spre sud, pe la gurile Dunării și au pătruns în imperiu prin Dobrogea, pe la vadul de la Oblucița folosit în întregul Ev. Mediu pentru traversarea Dunării.

Căile vest-est și nord-sud au fost bătătorite temeinic de pelerinajele creștinilor. Drumul de uscat spre Locurile Sfinte nu putea evita Constantinopolul. Aceasta este și explicația că orașul s-a dezvoltat și datorită portului său natural, un magnific estuar de 7 km lungime, cu maluri încrețite, care formează golfuri naturale de până la 42 m adâncime. Pe malul său stâng a fost întemeiat, încă în epoca romană, cartierul Syk, mai târziu Galata și Pera. Pe malul asiatic, dincolo de Bosfor, cartierul Chrysopolis (Scutari), datează de pe vremea anticultului Bizanț și, mai la sud, Calcedon (Kadi-Keui), au fost înglobate în orbita sa.

Malul asiatic, prin funcția de apărare a strâmtorilor și a Propontidei, se leagă strâns de Constantinopol, prin natura solului, prin populația sa și prin întreaga istorie. În mijlocul Propontidei se află peninsula stâncoasă Cyzic și insula Proconesse, cu cariere de marmură ce au slujit înfrumusețării orașului, golfurile adânci de la Mudania și Ismid, câmpia bogată de la Brusa la picioarele Olimpului Bithiniei, care se ridică la înălțimea de 2.800m, foarte populată și frecventată pentru apele sale termale, orașele azi decăzute de la Nicomedia (Ismid) și de la Niceea (Iznic) odinioară orașe de primă mărime, formau marile zone adiacente ale Constantinopolului.

2. Istoricul cercetărilor de bizantinologie

Începuturile cercetărilor de istorie și civilizație bizantină pot fi puse în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, atunci când, de fapt, se impunea în lumea științifică occidentală noțiunea de **Bizanț** pentru ceea ce a fost Imperiul roman de Răsărit. În acest sens contribuția câtorva școli naționale de Bizantinologie a fost esențială.

Prima care s-a afirmat a fost ȘCOALA FRANCEZĂ. Începuturile ei se leagă de personalitatea savantului **Charles du Fresne Du Cange (Ducange)**, care a trăit între 1610 și 1688, considerat părintele Bizantinologiei moderne și, așa cum îl caracteriza G. Ostrogorski, “*inteligența cea mai vastă și cea mai bogată din câte s-au exercitat vreodată în domeniul bizantin*”. A întocmit numeroase ediții ale operelor unor istorici bizantini care sunt folosite și azi. El editează celebrul **Corpus Byzantinae Historiae** în 34 de volume, care a rămas cunoscut și sub numele de **Bizantina de la Luvru**. Toată colecția a fost inițiată de Philippe Labbé, în 1648, și editată cu contribuția unor savanți de renume. O parte din exemplarele acestei lecții au fost cumpărate de Constantin Brâncoveanu pentru biblioteca sa de la mănăstirea Hurez și au fost folosite de stolnicul Constantin Cantacuzino și de Radu Popescu în redactarea cronicilor lor.

Bizantina de la Luvru a fost reeditată între 1729-1733, la Veneția, în 23 de volume.

Du Cange a scris și lucrarea *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les Empereurs français* (Paris, 1657). Să amintim că Du Cange a avut un precursor care a trăit în veacul al XVI-lea, **Pierre Gylle** (Petrus Gyllius). Acesta a elaborat o topografie a Constantinopolului *De Topographin Constantinopoleos libri guattor* (Lyon, 1661) care a fost reeditată apoi, în veacul al XVIII-lea de **Anselm Banduri** în lucrarea *Imperium orientale sive Antiquitatis Constantinopolitanae* (Paris, 1711).

În veacul al XVII-lea, în care a activat Du Cange, un alt erudit, **Pierre Cousin**, a publicat o traducere prescurtată din principalii istorici bizantini (Procopius, Agathias, Menandros, Theofilact Simocata, Leon Grămăticul, Nichifor Briennios, Ana Comnena etc.) sub titlul *Histoire de Constantinople depuis le règne de Justin jusqu'à la fin de l'Empire*, tradusă după originalele grecești (1672-1674), în opt volume.

În Franța apare în secolul al XVIII-lea, generalizându-se apoi pe la mijlocul veacului următor, pentru Imperiul roman de Răsărit și noțiunea de Bas-Empire, adică Imperiul roman "târziu", în sensul de corupt, degenerat. La adoptarea termenului a contribuit în mare măsură lucrarea *Histoire du Bas-Empire en commençant de Constantin le Grand par Monsieur Le Beau* (Paris, 1757-1786, în 30 de volume). Este important să precizăm că această ediție a intrat și în posesia cărturarului episcop Chesarie al Râmnicului care o folosește în prefetele sale la *Mineie* (1780).

Același termen, Bas-Empire, este folosit și de către **Comte Louis Philippe de Ségur**, *Histoire du Bas-Empire*, édition nouvelle, (2 vol., Paris, 1853).

În literatura de specialitate se apreciază ca un început al redeșteptării interesului pentru Bizantinologie momentul când **Alfred Rambaud** și-a publicat la Paris, în cea mai fericită concepție a pozitivismului, cele două teme susținute la Sorbona: *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète* și *De byzantino Hippodromo* (1870).

Școala franceză de Bizantinologie a dat mulți reprezentanți de seamă la sfârșitul veacului al XIX-lea și începuturile celui de al XX-lea. Dintre toți se detașează **Charles Diehl** a cărui *Histoire de l'empire byzantin* reprezintă una din cele mai cunoscute sinteze, din care, până în prezent, au apărut 54 de ediții. Sub îngrijirea lui **C. Diehl**, în seria "Histoire générale" a lui G.Glotz, au fost publicate lucrările: *Le monde oriental de 395 à 1081*, apărută la Paris, în 1944 (în colaborare cu G.Marçais, specialist în problemele istoriei arabe) și *l'Europe orientale de 1081 à 1453* (împreună cu **L. Oeconomos** și **R.Guilland**).

Prin prodigioasa activitate de peste o jumătate de veac în domeniul bizantinologiei, **Ch. Diehl** a adus o contribuție de excepție în realizarea unor monografii pe probleme în acest domeniu. Între acestea amintim: *L'art byzantin dans l'Italie méridionale* (1894), *L'Afrique byzantine* (1896), *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle* (1901), *Études byzantines*, 2 vol. (1906), *Byzance: grandeur et décadence* (1919), *La peinture byzantine* (1933), *Les grands problèmes de l'histoire byzantine* (1943).

Un alt reprezentant de seamă al școlii franceze de bizantinologie a fost **Louis Bréhier**. Opera lui **Ch. Diehl** în tandem cu cea a lui **L. Bréhier**, reprezintă tot ce a dat mai bun școala franceză în acest domeniu. Mergând în paralel, opera lor se completează, restituind aspectele cele mai felurite ale vieții și civilizației bizantine.

În câteva din lucrările lui L. Bréhier: *Le schisme oriental du XIe siècle* (1899), *La querelle des images* (1904), *L'origine de titres teriaux à Byzance* (1906), *L'Église et l'Orient*, *Les Croisades* (1907, ediția a cincea în 1928), *L'art chrétien et son développement iconographique* (1918, ediția a doua în 1928), *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Byzance* (1926) și altele.

Despre perioada ce a premers în istoria Imperiului impactul cu arabii, a scris **P.Goubert**, *Byzance avant l'Islam*, (2 vol., Paris, 1954 - 1955). În primul rând este cuprinsă epoca raportului cu Orientul din timpul succesorilor lui Iustinian I și ai împăratului Mauriciu. În al doilea, Bizanțul și lumea occidentală sub succesorii lui Iustinian I, cu specială privire la raporturile Bizanțului cu francii. **V.Grume**l s-a ocupat într-un tratat de studii bizantine cu cronologia istoriei (*Traité d'études byzantines*, t. I *Chronologie*, Paris, 1958).

În domeniul sintezelor de istorie bizantină, trebuie amintite lucrări de referință. Este vorba de cea a lui **Paul Lemerle**, *L'Empire de Byzance* (Paris, 1943) – apărută în 1999 și în limba română - și sintezele lui **Louis Bréhier**, grupate în trei volume, sub numele generic de *Le monde byzantin*. Primul volum cuprinde istoria Imperiului, cel de-al doilea instituțiile iar cel de-al treilea civilizația bizantină (ultimul dintre ele a apărut și în traducere românească, 1994).

O valoroasă contribuție la îmbogățirea literaturii istorice cu referire la Bizanț a adus-o ȘCOALA GERMANĂ. Academia regală prusacă de științe din Berlin, la inițiativa lui **Barthold Georg Niebuhr** (1776 - 1831), publică *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* și *Bizantina de la Bonn*, între 1828 – 1878, respectiv 1897. Aceasta din urmă reprezintă în mare parte o reeditare a *Bizantinei de la Luvru*. Sunt cuprinși aici un mare număr de istorici bizantini, cu textul original, însoțit de traducerea în limba latină. Între întemeietorii Bizantinologiei moderne este considerat profesorul **Karl Krumbacher**, de la München, care a publicat în anul 1891 lucrarea *Geschichte der byzantinischen Litteratur. Von Justinian bis zum Ende des ostromisches Reiches (527 - 1453)*, reeditată în anul 1897. sub conducerea lui K. Krumbacher, a apărut în 1892 prima revistă de specialitate, cunoscută sub numele de *Byzantinische Zeitschrift* . Prima catedră de bizantinologie a fost înființată la München, în 1892, fiind încredințată aceluiași profesor K. Krumbacher.

Prima istorie a Imperiului bizantin în sensul modern al cuvântului aparține istoricului iluminist **Edward Gibbon**, cu a sa *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Ea a fost redactată în 6 volume și în mai multe ediții succesive. A apărut într-o ediție prescurtată în limba română (3 volume) în anul 1976. Lucrarea lui E. Gibbon

a fost însă una care a contribuit în mare măsură la denigrarea Imperiului bizantin. Copleșit de idei preconcepute cu privire la creștinism, el afirmă: “Am descris triumful religiei și al barbariei.” Greșeala sa fundamentală a fost – așa cum remarcă Demostene Russo – că în istoria de o mie de ani a Bizanțului, E. Gibbon n-a văzut decât decadentă. La această afirmație, D. Russo răspunde cu o întrebare : “În ce fel de decădere se află Imperiul care produce civilizația cea mai însemnată din evul Mediu, care creștinează și civilizează o mare parte a Asiei și Europei?” (*Studii istorice greco – române*, I, București, 1939, p. 5).

ȘCOALA RUSĂ începe să se afirme în 1894, când Academia Imperială Rusă de Științe încredințează lui **V. G. Vasilievski** și lui **V. E. Regel** misiunea de a edita un periodic ce se va numi *Vizantiinskii Vremennik*, fiind a doua revistă de bizantinologie din lume. Seria nouă apare din anul 1947. V. G. Vasilievski (1839 - 1899) a făcut studii temeinice în Germania, unde a avut ca profesori pe Theodor Mommsen și Gustav Droysen, după care a ajuns profesor de istoria Evului Mediu la Universitatea din Sankt – Petersburg. Între lucrările sale cele mai cunoscute este cea intitulată *Pecenegii și legăturile lor cu Imperiul bizantin*. **N. P. Kondakov** (1844 - 1925) este considerat întemeietorul arheologiei și al istoriei artei bizantine. Un alt reprezentant al bizantinologiei rusești a fost **Feodor I. Uspensky** (1845 - 1928). Mai întâi profesor la Universitatea din Odessa, el a devenit conducătorul Institutului Rus de Arheologie din Constantinopol. A descoperit numeroase manuscrise bizantine în mănăstirile de la Muntele Athos, Meteora și din alte părți, pe care le-a publicat sau uneori numai le-a adus în Rusia. A publicat o *Istorie a Imperiului bizantin* în trei volume (1913 - 1948).

Între cercetătorii istoriei bizantine, din prima jumătate a secolului al XX-lea, trebuie amintiți **Ch. Loparev**, editor și cercetător al literaturii bizantine hagiografice și **V. N. Beneșevici**, specialist în izvoarele bisericești și laice și traducător în limba rusă a mai multor lucrări de bizantinologie scrise de K. Krumbacher, H. Gelzer și J. B. Bury. O reușită sinteză a dat-o **A. A. Vasiliev**, *Histoire de l'Empire byzantin* (2 vol., Paris, 1932). Tot el a publicat o serie de trei tomuri sub titlul generic de *Byzance et les Arabes*: tomul I *La dynastie d'Amorium (820 - 867)*; tomul al II-lea *La dynastie macédonienne (867 - 959)* și tomul al III-lea *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*.

Mai amintim și sinteza realizată pe principii marxiste a lui **M. V. Levtchenko**, *Byzance des origines à 1453*, apărută în traducerea lui P. Mabilie, la Paris, în 1949.

Reprezentanții bizantinologiei americane sunt proveniți, mulți dintre ei, din Europa și în special din Rusia, devenită sovietică după 1917. Printre cei mai de seamă îi amintim pe **Francis Dvornik**, **George Downey**, specialist în istoria protobizantină, **R. J. H. Jenkins**, editor al izvoarelor bizantine din secolul al X-lea, **E. Kitzinger** și **P. A. Underwood**, autori de lucrări privind arta bizantină, **P. Charanis**, cunosător al raporturilor dintre stat și biserică în secolul al VI-lea și al problemelor de demografie bizantină, **John Meyendorff**, teolog, specialist în isihasm și **Ihor Shevcenco**, istoric literar și epigrafist. Centrul cel mai important de cercetare îl constituie Institutul “Dumbarton Oaks” din Washington, care editează și periodicul “Dumbarton Oaks Papers”. Bizantinologia este obiect de studiu la numeroase universități americane: Harvard, Los Angeles, Chicago, Princeton, etc.

Așa cum se poate constata, bizantinologia a depășit prin activitatea cercetătorilor ei sfera naționalului, publicând acolo unde exista interes deosebit pentru acest domeniu și unde apăreau reviste de specialitate. Congresul de studii bizantine de la București a determinat un avânt al cercetării acestui domeniu în Europa. După *Byzantinische Zeitschrift* (1892) și *Vizantiiskii Vremennik* (1894), în perioada 1924 – 1928 apar: *Byzantion* la Bruxelles, *Studi bizantini e neo-elenici* la Roma, *Byzantinoslavica* și *Seminarium kondakovianum* la Praga și *Anuarul societății de studii bizantine* la Atena. La Viena, începând cu 1951, apare *Jahrbuch der Österreichisch-byzantinischen Gesellschaft*. La Paris, începând cu anul 1843, vede lumina tiparului *Revue d'Études byzantines* iar sub îngrijirea Centrului de Cercetări de Istorie și Civilizație Bizantină de la Sorbona, după 1965, se publică *Travaux et Mémoires*. La Belgrad se editează începând cu anul 1952 *Zbornik Radova Bizantinoloskog Instituta*.

În ceea ce privește literatura teologică a Bizanțului, actele de cancelarie ale Patriarhiei ecumenice – *Acta Patriarchatus* – sunt cuprinse în primele două volume ale culegerii *Acta et diplomata sua Medii Aevi sacra et profana*, publicate între 1860 – 1890 de **F. Miklosich** și **A. Müller**. Ele sunt importante pentru români deoarece se publică pentru prima dată corespondența oficială dintre Scaunul ecumenic și cele două Țări

românești, în legătură cu crearea ierarhiei bisericești în Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sunt cuprinse dovezile scrise ale celor mai vechi legături canonice cu Biserica bizantină. Tot în acest domeniu, al textelor canonice și juridice mai amintim pe cele editate de J. Leunclavius, *Jus Greco-Romanum* (1596), Assemani, *Bibliotheca jura orientalis, civilis et canonici* (4 vol., 1719 - 1728), Cotelierius, *Monumenta Ecclesiae Graecae* (3 vol., 1677 - 1686), Heimbach, *Basilicorum* (6 vol., 1850 - 1883), Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum Historia et monumenta* (1861), Zachariae von Lingenthal, *Ecloga Leonis et Constantini* (1852) și *Jus greco-romanorum* (6 vol., 1865 - 1870).

Cea mai utilizată colecție de izvoare narative privind istoria eclesiastică și laică a Bizanțului o reprezintă cea apărută sub îngrijirea lui **J. P. Migne**, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* (1857 - 1866).

În domeniul numismaticii și al sigilografiei, preocupările au început de foarte timpuriu. **Du Cange** a publicat *Dissertatio de imperatorum Constantinopolitanorum numismatibus*. **A. Banduri** a publicat și el, în 1718, o lucrare în două volume intitulată *Numismata imperatorum romanorum*. Lucrările de bază în aceste domenii apar în veacul al XIX-lea și se datorează lui **De Sauley**, *Essai de classification des suites monétaires byzantines* (1836), **Sabatier**, *Description générale des monnaies byzantines* (1862), **G. Schlumberger**, *Sigillographie byzantine* (1884).

Dintre lucrările mai recente, care valorifică texte teologice bizantine, amintim lucrarea lui **Hans Georg Beck**, *Kirche und theologische Litteratur im byzantinischen Reich*, I Band, München, 1959.

Pe măsură ce ne apropiem de anii noștri, bizantinologia se profilează tot mai mult pe studiul interferențelor cu lumea înconjurătoare Imperiului, pe ceea ce se poate numi, pe bună dreptate, “*The Byzantin Commonwealth*”. În 1963, a apărut lucrarea lui **R. J. H. Jenkins**, *Byzantium and Byzantinism*. **Klaus Wesel**, în lucrarea *Die Kultur von Byzanz*, apărută la Frankfurt pe Main, în 1971, lansează formula: “Byzanz war die Mutter der nationalen Kulturen der Bulgaren, Russen, Serben und Rumänen”, ceea ce, evident, nu acoperă complexitatea cuprinsă în noțiunea de cultură națională la aceste popoare în prezent.

În sfârșit, trebuie să menționăm rolul deosebit al Congreselor internaționale de studii bizantine în schimbul de idei și în fixarea unor obiective ale cercetării științifice. Dintre acestea se detașează, după ultimul război mondial, congresele: al VI-lea, la Paris (iulie – august 1948), al VII-lea, la Bruxelles (august, 1949), al VIII-lea, la Palermo (aprilie 1951), al IX-lea, la Salonic (aprilie 1953), al X-lea, la Istanbul (septembrie 1955), al XI-lea, la München (septembrie 1958), al XII-lea, la Ohrida (septembrie 1961), al XIII-lea, la Oxford (septembrie 1966) și al XIV-lea, la București (septembrie 1971).

BIZANTINOLOGIA LA ROMÂNI. Termenul de Bizanț, în sensul său de „*lume bizantină*” apare la noi în 1785, atunci când **Ioniță Tăutu** folosește în traducerea romanului popular “*Istoria lui Erotocrit cu Arteusa*”, expresia „*Împărăția Vizantie*”. În context se face de mai multe ori referire la „*feciorul împăratului de Vizantec*”, precizându-se „*adică de Țarigrad*”. Termenul de Bizanț, în expresie slavonă, Vizantea, pentru Imperiul roman de Răsărit, nu era străin nici în veacul al VI-lea în Țările Române. Astfel, la sfârșitul acestui secol, Ieremia Movilă zidește o mănăstire în ținutul Vrancei pe care o numește Vizantea și pe care a închinat-o la Muntele Athos.

Cea mai veche istorie a Imperiului roman de Răsărit este cuprinsă în “*Hronograful*” lui **Mihail Moxa** care tratează istoria Romei și a Imperiului până la căderea Constantinopolului din 1453. Este o compilație prescurtată după o versiune bulgară a cronicii lui Manasses, încheiată pe la 1620 de către monahul Mihail Moxa care a lucrat la îndemnul episcopului Teofil al Râmnicului. Nici măcar opera sa nu era una de pionerat deoarece cronicarii Macarie și Azarie, autori de cronici cu privire la istoria Moldovei, au scris cu aproape un secol mai devreme, influențați de Manasses.

Pe căi ocolite, prin prelucrări și adesea prin intermediari slave, cel puțin trei cronicari bizantini din secolele XI-XII- **Kedrenos**, **Zonaras** și **Manasses** – au fost cunoscuți de cărturarii români dinainte de sfârșitul veacului al XVII-lea. Dar aceste informații au fost preluate prin intermediul unor prelucrări care n-au cuprins și informațiile despre români deoarece pe cei ce le-au întocmit, nu i-a interesat. Miron Costin a utilizat informații de proveniență bizantină, probabil prin intermediul lucrării lui Laurențiu Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*.

O nouă perioadă o reprezintă ultima treime a secolului al XIX-lea când o serie de cercetători, mai ales germani, dar și unguri (Roesler, Jung, Hunfalvy, Réthy), atacă tezele de bază ale continuității românilor în spațiul carpato-dunărean. Le răspunde o întreagă literatură istorică reprezentată de A.D.Xenopol și Dimitrie Onciul, care se vor baza pe izvoare bizantine, pentru apărarea tezelor tradiționale ale istoriei noastre.

Începând cu 1878 apare opera postumă a lui **E.Hurmuzaki**, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, primul volum fiind tradus de Mihai Eminescu în limba română (1879). Acest volum este consacrat vlahilor balcanici, începând cu răscoala din 1185 și cu Asăneștii. Sunt cuprinse în acest volum un mare număr de texte bizantine.

În pragul secolului al XX-lea, **Constantin Erbiceanu**, se ocupă într-un studiu cu epoca lui Isaac II Anghelos și cu romanitatea balcanică de la sfârșitul veacului al XII-lea. Pentru prima oară la noi el folosește și producțiile retoricii aulice. În acest studiu (*Două acte oficiale necunoscute de pe timpul împăratului bizantin Isac II Anghel privitoare la românii din Peninsula Balcanică spre finele secolului XII*, în: *An.Acad.Rom., Mem.Secț.Ist.*, seria II, tom XXIV, (1901-1902) se folosesc texte din Nicetas Choniates, Ana Comnena și Georgios Acropolites.

În 1905, filologul și istoricul **George Murnu** publică o antologie de texte din Nicetas Choniates, referitoare la răscoala Asăneștilor. În studiul introductiv intitulat *Bizanțul până la revoluția Asanizilor* este prezentată situația Imperiului, îndeosebi după moartea lui Manuel I Comnenul (1180). O activitate prodigioasă, înainte și după primul război mondial, a depus **Oreste Tafrali**, cu contribuții importante în domeniul artei bizantine a cărei pătrundere la români a cercetat-o cu asiduitate (*“Bizanțul și influența lui asupra noastră”*, București, 1914) precum și în reconstituirea monografiei bizantine a Thessalonicului (*Topographie de Thessalonique, Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1912 și *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris, 1919). Oreste Tafrali și-a susținut teza de doctorat la Charles Diehl.

După primul război mondial apar două culegeri de documente și studii. În 1936, **Aurelian Sacerdoțeanu** publică *Considerații asupra istoriei românilor în Evul Mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, apărută la București. Dintre autorii bizantini sunt folosiți ca argument Kekaumenos, Ana Comnena,

N Choniates, I. Kinnamos, G. Pachymeres și I. Cantacuzino. În cea de a doua culegere, **George Popa-Lisseanu**, în *Dacia în autorii clasici* (2 vol.), apărută în 1943, dă cea mai completă culegere de extrase din autorii elini, latini și bizantini, privitoare la teritoriul Daciei și popoarele care l-au locuit, de la Herodot până la G. Sphrantzes și L. Chalcocondil. Autorii bizantini sunt cuprinși în cel de-al doilea volum al culegerii.

Primul deceniu al secolului al XX-lea marchează apariția primelor preocupări de bizantinologie în sensul deplin al noțiunii. Ele aparțin lui **Nicolae Iorga** (1871- 1940). Savantul care domină istoriografia noastră timp de patru decenii. Prin uriașa sa capacitate de analiză și sinteză, Iorga depășește faza de până acum a cercetării de la noi, strâns legată de relațiile Bizanțului cu lumea daco-romană și apoi românească, dând sinteze de mare valoare cu privire la istoria și civilizația propriu zisă a Imperiului roman de Răsărit. Desigur, nu este abandonată de către marele nostru savant nici preocuparea pentru adâncirea studierii interferențelor politice, sociale, culturale româno-bizantine, domeniul în care, de asemenea, a publicat numeroase și importante lucrări. Dintre numeroasele sale cărți se pot aminti: *The Byzantin Empire* (Londra, 1907) iar, după aproape trei decenii, *Istoria vieții bizantine*, (3 vol. Paris, 1934). Ideea fundamentală de la care a pornit N. Iorga a fost că Imperiul bizantin a fost o sinteză a patru elemente: politic (moștenirea vechii Rome), cultural (elenismul), religios (ortodoxia) și uman (Orientul) care au contribuit la realizarea unei civilizații noi. În cadrul unui eseu publicat la Paris în 1929, *Caracterul comun al instituțiilor sud-est europene*, N. Iorga a pus în circulație internațională formula „Bizanț după Bizanț”, pentru a desemna fenomenul complex petrecut între 1453 și începutul secolului al XIX-lea când a apărut greșită modernă.

După moartea marelui savant, bizantinologia românească cunoaște o perioadă de recul datorată nu atât lipsei unor cercetători de frunte cât dificultăților ideologice și materiale care i-au stat în cale mai ales după 1948.

Începând din 1942 apare la București publicația Institutului Francez de Studii Bizantine, *Études byzantines* transformată apoi în *Revue des Études byzantines*. Era singura publicație de bizantinologie din Europa căci revista *Byzantion* a fost mutată în S.U.A.

Îndată după război a luat ființă la București o Secție de Studii Orientale care funcționează pe lângă Societatea de Științe Istorice și Filologie și care, începând din 1957, publică *Studia et Acta Orientalia* și din care au apărut câteva volume. Se continuă mai ales cercetarea aprofundată a legăturilor lumii bizantine cu cea de la Dunărea de Jos, bazată pe interpretarea izvoarelor cunoscute și prezentarea altora noi.

Ca disciplină de studiu la universitate, bizantinologia a fost introdusă în 1909 când, la Universitatea din București a luat ființă catedra de Istoria civilizației bizantine în fruntea căreia a fost **Constantin Litzica**. El a studiat la München unde l-a avut ca profesor pe Karl Krumbacher. C.Litzica a abordat probleme de literatură bizantină, influența Bizanțului în Țările române, publicând izvoare referitoare la țara noastră. Dintre lucrările sale amintim: *Studii și schițe greco-române*, vol.I, București, 1912; *Texte grecești privitoare la noi*, București, 1913.

Succesorul său la catedra de Istoria civilizației bizantine, din 1915, a fost **Demostene Russo** (1869-1938). A fost și director al Seminarului de filologie bizantină din cadrul Universității din București, unde a format generații de specialiști în limba medio-greacă capabili să traducă izvoarele istoriei bizantine și în limba română. Din lucrările sale amintim: *Studii bizantine-române*, București, 1907; *Elenismul în România, epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912; *Studii istorice greco-romane*, I-II, București, 1939.

O activitate prodigioasă a desfășurat **Nicolae Bănescu**, profesor de bizantinologie la Universitatea din Cluj între 1919 și 1937, apoi la Universitatea din București, între 1938-1947. Și Nicolae Bănescu, întocmai ca și C.Litzica s-a format la școala din München avându-l ca profesor pe A.Heisenberg. Din 1919 a fost membru corespondent al Academiei Române iar din 1938, membru activ. I-a urmat lui Nicolae Iorga la conducerea Secției de Istorie a Academiei. A făcut parte din conducerea revistei *Byzantion*, președinte de onoare al Societății Române de Studii Bizantine și vicepreședinte de onoare al Asociației Internaționale de Studii Bizantine. În 1958, când împlinea 80 de ani, i s-a dedicat un volum omagial publicat de *Revue des Études byzantines* din Paris. Un alt volum i-a fost închinat cu ocazia împlinirii vârstei de 90 de ani (*Revue des Études sud-est Européennes*, tom. VII, nr. 1, 1969). Între lucrările sale de referință amintim: *Cele mai*

vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, I, 1921-1922; *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, București, 1938; *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, București, 1946. După modelul lui Ch. Diehl, Nicolae Bănescu a publicat *Chipuri și scene din Bizanț* (Cluj, 1927) după care a apărut o ediție mai recentă, incompletă: *Chipuri din istoria Bizanțului* (București, 1971).

La Cernăuți, profesorul **Vasile Grecu** (1885-1972) și-a adus o importantă contribuție mai ales în editarea unor izvoare narative bizantine, cu traducerea lor în limba română. Așa sunt: Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură către fiul său Romanos* (București, 1971), Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)* (București, 1958), L. Chalcocondil, *Expuneri istorice* (București, 1958), Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467* (București, 1963), G. Sphrantzes, *Memorii (1401-1477)*, București, 1966.

Gheorghe I. Brătianu (1898-1953) a fost titularul catedrei de Istorie universală la Universitatea din Iași iar după moartea lui N. Iorga, i-a luat locul la București. A publicat importante lucrări care abordează istoria economică a Bizanțului cu specială referire la zona Mării Negre: *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938. Deosebit de utilă și azi este: *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris-Bucharest, 1936 – 1969. Într-o ediție postumă, a apărut la München: *La Mer Noire. Les origines à la conquête ottomane*, apărută și în limba română în 1988 (în două volume).

O importantă contribuție la editarea critică a izvoarelor bizantine și-a adus-o **Haralambie Mihăescu**: Procopius din Cezareea, *Războiul cu goții*, București, 1963; Mauricius, *Artă militară (Strategikon)*, București, 1970; Procopius din Cezareea, *Istoria secretă*, București, 1972; Theofilact Simocata, *Istoria bizantină*, București, 1985.

Cercetător și profesor de Bizantinologie, **Alexandru Elian** și-a îndreptat sfera cercetării spre același domeniu al relațiilor bizantino-române (*Die byzantinischen Studien in Rumänien*, în *Balkanica*, 1942, 1947; *Les études byzantines en Roumanie 1938-1945*, în *Byzantinoslavica*, 1948, nr. 9; *Les rapports byzantino-roumaines. Phases principales et*

traits caracteristique, în: *Byzantinoslavica*, 1958, nr.6 ; *Moldova și Bizanțul în secolul XV*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964.

La Congresul de Bizantinologie de la Oxford, din 1966, Al. Elian a atras atenția asupra faptului că în această disciplină „cercetările comparative în domeniul dreptului public și al instituțiilor sunt încă la începutul lor”, fiind imperios necesar studiul zonei de contact pentru o cât mai clară lămurire a problemelor.

La Cluj, după război, catedra de Istoria universală medievală și Bizantinologie a fost deținută de profesorul și cercetătorul de excepție, **Francisc Pall**. Contribuțiile sale se înscriu pe linia cercetării fenomenului balcanic în perioada ultimă a Imperiului bizantin în special rolul lui Iancu de Hunedoara și al lui Skanderberg în încercarea de salvare a acestuia: *Un moment décisif de l'histoire du vest européen: la croisade de Varna, 1444*, în *Balcania*, 1954, nr. 2; *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448*, în: *Studii*, 1963, nr. 5; *I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în: *Archivio storico la Province Napoletano*, Napoli, 1965, terza serie, vol. IV.

În 1968 și 1971 apare *Din istoria Dobrogei*, volumele II și III, în care sunt prezentate două sinteze: *Romanii la Dunărea de Jos* (R. Vulpe și I.Barnea) precum și *Bizantinii, romani și bulgari la Dunărea de Jos* (I. Barnea, Șt. Ștefănescu). Aceste volume erau, în timp, premergătoare Congresului Mondial de Studii Bizantine de la București. În cinstea acestui eveniment de o deosebită importanță și care s-a desfășurat în capitala României între 6 și 12 septembrie 1971, s-a editat volumul *Nicolae Iorga-istoric al Bizanțului*. Aceluiași congres i-a fost dedicat volumul *Lumea Bizanțului* editat de revista *Magazin istoric* (Coordonator dr. Cristian Popișteanu), însumând contribuții și elucidări de ultimă oră legate de istoria Bizanțului, dedicate publicului larg, neinițiat în problematică și mai ales conducerii de atunci a țării, aflată la același nivel.

De o excepțională însemnătate pentru cercetarea științifică a fost apariția, în seria *Fontes Historiae Daco-Romanae*, a volumului al treilea, cuprinzând extrase din scriitorii bizantini din secolele XI-XIV, 36 la număr, publicate de Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca (1975) și a volumului al IV-lea din aceeași serie, conținând informații

din scriitori și acte bizantine (secolele IV-XV), publicate de H.Mihăescu, R.Lăzărescu, N.-Șerban Tanașoca, T. Teoteoi. Textele sunt redată paralel, în limba greacă și română.

Răspunzând chemării lui Al. Elian din 1966, **Valentin Al. Georgescu**, pornind de la o comunicare ținută într-una din secțiunile Congresului de la București, publică lucrarea *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (București, 1980). Este dezvoltată și acea formulă a lui Nicolae Iorga, „Bizanț după Bizanț”, atrăgându-se atenția asupra influențelor „aparent sau rezidual bizantine” care au creat imaginea unui „non-Bizanț” și care dă un sens dialectal, dacă nu chiar periorativ formulei lui Iorga, un fel de „non-Bizanț prin și peste Bizanț”.

Stelian Brezeanu, titularul catedrei de Istoria Bizanțului de la Universitatea din București, este autorul unei lucrări deosebit de utile, *O istorie a Imperiului bizantin* (București, 1981) folositoare mai ales celor ce se inițiază în alfabetul istoriei acestui Imperiu. Alte studii de o deosebită importanță pentru elucidarea problematicilor pe care le abordează: *Imperiul bizantin sub dinastia macedoneeană*, în *Studii și articole de istorie*, 1981, nr. 43-44; *La politique économique des Lascarides à la lumière des relations vénéto-nicéennes*, în *Études byzantines et post-byzantines*, București, 1979.

Eugen Stănescu a fost conferențiar la Universitatea din București remarcându-se mai ales printr-o serie de studii privind vlahii sud-dunăreni, situația Bizanțului în regiunile de la Dunărea de Jos: *Byzantino-Valahica. Les Vlaque à la fin du Xe siècle et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balcanique*, în *Revue des Études sud-est européennes*, 1968, nr. 3; *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în secolele X-XII și sensul lor istoric*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 1968, nr. 3; *Byzance et les Pays Roumains au IX-XVe siècle*, în *Acte du XIVe Congres Internațional des Études Byzantines*, I, Bucarest, 1974.

Urmașul lui Alexandru Elian la catedra de Bizantinologie a Institutului teologic din București este profesorul **Emilian Popescu**, specialist în filologia și epigrafia antichității greco-latine. Din multele lucrări publicate amintim îndeosebi: *Contributions à la géographie historique de la Péninsule Balcanique aux Ve-VIIe siècle de notre ère*, în *Dacia*, XIII, 1969; *Constantiana*, în *Byzantinische Zeitschrift*, LXVI, 1973; *Inscripțiile grecești și latine din din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976; (în

colaborare cu D.M.Pippidi); *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'epigraphie greque et latine (Constantza, 9-15 sept.1977)*, București, 1977.

Bizantinologia a cunoscut în ultimele două secole un avânt deosebit. Dacă cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea a schimbat mentalitatea cercetătorilor față de istoria și civilizația bizantină, a pus bazele cercetării cu adevărat științifice, a format specialiștii necesari abordării celor mai variate fațete ale domeniului, a pus la dispoziție instrumente de lucru (corpusuri, dicționare, atlase), prima jumătate a veacului al XX-lea a înregistrat primele rezultate notabile concretizate în sinteze temeinic elaborate. O caracteristică importantă este legarea bizantinologiei de alte discipline de interferență, de aprofundarea legăturilor civilizației bizantine cu cea a popoarelor învecinate, de legăturile dintre Bisericele care au format Patriarhia ecumenică, de legăturile cu lumea islamului.

3. Transformarea Imperiului roman în cel bizantin (306-457)

CONSTANTIN CEL MARE FONDATORUL IMPERIULUI BIZANTIN. Pe numele său complet, așa cum l-a păstrat istoria, Flavius Valerius Constantinus Magnus (306-337), a fost fiul lui Constantinus Chlorus și al unei femei de condiție modestă, Elena.

Constantin s-a născut la Naissus (Nis), în Dacia Aureliană, la 27 februarie, probabil între 271 și 275 (dacă apreciem că, în 337, când a murit, avea între 62 și 66 de ani). Viitorul împărat și-a petrecut cea mai mare parte a tinereții în părțile orientale ale Imperiului, la curtea lui Dioclețian, de la care a primit titlul de *tribunus ordinis primi*. În 295 face, cu Dioclețian, o expediție în Palestina, apoi se luptă cu succes cu sarmații, la Dunăre. Când, la 1 mai 305, cei doi „Augusti” din fruntea tetrarhiei ce conducea Imperiul, Dioclețian și Maximian, au abdicat, locul lor a fost luat de Constantinus Chlorus (în Apus) și Galerius (în Răsărit). Urma numirea a doi „Caesari”. Contrar așteptărilor, nu Constantin a ajuns unul dintre aceștia ci Valerius Severus, un soldat obscur, iar în Răsărit Maximin Daia, „un semibarbar”.

Constantin și-a petrecut o parte a tinereții la Nicomedia, la curtea lui Dioclețian, în calitate de ostatic (garant) din partea tatălui său. Aici a frecventat Școala Palatină unde a fost coleg și prieten cu Sf. Pantelimon, martirizat în timpul persecuțiilor lui Dioclețian. După ce împăratul a renunțat la titlul de „Augustus” în favoarea lui Galerius, Constantin s-a întors la curtea tatălui său de la Augusta Treverorum. Curând însă Constantinus Chlorus a murit (306). În locul lui, în partea occidentală a Imperiului a urcat în demnitatea de „Augustus”, Valerius Severus. Trupele l-au proclamat însă pe Constantin ca împărat, acesta fiind acceptat de Severus ca „Caesar”. Tot acum, în Italia, este proclamat împărat, de către armata de aici, Aurelius Maxentius care, de acum, va încerca mereu să-l înlăture pe Constantin din funcția de „Caesar” și să-i ia locul.

În 308, Valerius Severus moare și „Augustus” al Occidentului ajunge Licinius. În 311 moare și Galerius care era „Augustus” al părții orientale a Imperiului și Licinius trece el în partea orientală a Imperiului, având pe Maximin Daia ca „Caesar”. Constantin rămâne singur în partea occidentală având ca pretendent pe Maxențiu.

În primăvara lui 312, Constantin, care se afla în Gallia, la solicitarea Senatului roman, a trecut Alpii și a ocupat nordul Italiei. A înaintat apoi printre Apenini și a mers asupra Romei, unde se afla Maxențiu. Acesta, cu o oaste numeroasă, a ieșit din capitală și l-a întâmpinat la Podul Șoimului (Pons Milvius, Ponte Milvio), la 28 octombrie. Forțele lui Maxențiu erau superioare și numeric și calitativ, aceasta din urmă datorându-se mai ales cavaleriei și pretorienilor care erau alături de el. Totuși, Constantin îl învinge pe Maxențiu care moare în apele râului Tevere.

O zi mai târziu, Constantin intră în Roma aclamat de popor și Senat, care îi acordă titlul solemn de „Augustus”. Ca o primă măsură pe care a luat-o poate fi considerată desființarea gărzilor de pretorienii și anularea tuturor legilor date de Maxențiu. De la Roma s-a dus apoi la Milan ca să asiste la căsătoria lui Licinius cu sora sa vitregă, Constantia. Aici a fost dat vestitul „Edict de la Milan”, în favoarea creștinismului. În același an, a murit și Maximin Daia, „Caesar” - ul pentru partea orientală. Astfel în fruntea Imperiului au rămas doar doi suverani – Constantin și Licinius.

Până în 322, Constantin și-a petrecut timpul în Pannonia, în Dacia Aureliană și în Italia. În 320, fiul său, Crispus, a învins pe franci. Doi ani mai târziu, Constantin a respins

o invazie a sarmaților în Pannonia orientală, i-a împins peste Dunăre luând mulți prizonieri și prăzi bogate.

În anul următor, Tracia a fost invadată de goți. Provincia aparținea lui Licinius, dar acesta era în acel moment prea departe pentru a interveni în mod eficace. Constantin, care se afla atunci la Tesalonic, s-a aruncat în luptă și a respins invazia. Licinius a profitat de ocazie și a declarat că împăratul Constantin a violat frontierele și-a pornit război împotriva lui.

Ceea ce, indiscutabil, a agravat în mod deosebit raporturile dintre cei doi împărați în ultimii ani a fost atitudinea constant ostilă a lui Liciniu față de creștini. La 3 iulie 324, deși acesta avea o poziție strategică net avantajoasă, a suferit la Adrianopol o gravă înfrângere din partea lui Constantin care a devenit astfel stăpânul întregii Europe.

Licinius a trecut în Asia, a numit „Augustus” pe Martinianus, *magister officiorum*, asupra căruia Constantin a obținut o victorie navală lângă Hellespont, prin intermediul fiului său, Crispus. Constantin, lăsând o mică oștire și toată flota pentru a asedia orașul-port Byzantion, intră pe neobservate, cu ambarcațiuni mici, în Pontul Euxin, debarcând, pe neașteptate, în Asia Mică. Bătălia decisivă s-a dat la Chrysopolis unde Constantin a obținut o victorie totală și, puțin mai târziu, orașul Byzantion s-a predat și el (septembrie 324).

Licinius, retras la Nicomedia, a recunoscut victoria totală a rivalului său, a renunțat la putere împreună cu Martinianus, bucuroși că și-au salvat viața. Dar, în anul următor, 325, Licinius a început să stabilească legături tainice cu barbarii de la Dunăre în vederea unei acțiuni comune, simultane, asupra lui Constantin. Surprins asupra trădării, Licinius a fost condamnat la moarte, probabil împreună cu Martinianus.

Constantin devine, astfel, singurul împărat al Imperiului roman. Începutul stăpânirii lui Constantin asupra provinciilor din Răsărit a fost marcată de controversa ariană combătută la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) și de celebrarea a douăzeci de ani de domnie (**vicenallia**), evenimente aniversate în anul următor la Roma (iulie-septembrie 326). Acestea au fost întunecate de sumbra și misterioasa tragedie familială în care și-au

găsit moartea, la porunca lui Constantin, mai întâi unul dintre fiii săi, Crispus, apoi împărăteasa Fausta.

În septembrie 326, Constantin părăsea Roma pentru a nu se mai întoarce acolo niciodată. Cu siguranță că în această perioadă s-a decis să ridice o nouă capitală imperiului său. La început s-a gândit la antica cetate Troia, apoi decizia sa a căzut asupra orașului Byzantion.

În anul 332, în urma unei campanii victorioase asupra goților, aceștia, în număr de circa patruzeci de mii, au devenit federați ai Imperiului. Doi ani mai târziu, noi dezordini au izbucnit între sarmații alungați de pe teritoriile lor. Trei sute de mii dintre ei s-au refugiat între hotarele Imperiului iar Constantin i-a împrăștiat în regiunile mai puțin populate din Peninsula Balcanică și din Italia. Aceasta era o dovadă a prestigiului câștigat de Imperiul în fața popoarelor barbare, care își căutau pe teritoriul său ocrotire.

După moartea lui Constantinus Chlorus, Elena, mama împăratului s-a retras la Locurile Sfinte, unde s-a îngrijit de unele construcții și de ocrotirea celor săraci. Ea a murit, probabil, în 327, la Nicomedia, unde se afla atunci și fiul ei. Acesta i-a ridicat statuia la Constantinopol iar orașului Drepanum i-a dat numele de **Helenopolis**. O provincie pe malul asiatic al Pontului Euxin a devenit **Helenopontus**.

Câțiva ani mai târziu, un nou pericol a apărut la frontiera orientală. Devenind major, tânărul rege persan Sapor al II-lea, voia să recucerească teritoriile luate de romani la sfârșitul secolului al III-lea și care aparținuseră statului persan. La înrăutățirea situației a contribuit persecutarea creștinilor de către perși care îi considerau pe aceștia, spioni ai Romei. Perșii au fost alungați de la frontiere în 336, prin ocuparea Armeniei.

În sfârșit, în 334-335, în Cipru, Calocaerus, un păzitor de cămile s-a proclamat împărat în condiții neclare. Mișcarea a fost repede înfrântă.

În anul 335, Constantin, care se simțea slăbit, a hotărât ca, după moartea sa, imperiul să fie împărțit între fii săi: **Constantin II**, **Constantius** și **Constans** precum și între nepoții **Dalmatius** și **Hannibalianus**. Un an mai târziu, Constantin se afla în capitala de pe malurile Bosforului unde își serba cei treizeci de ani de domnie (**tricennalia**). La începutul lui 337, o solie persană îi cerea evacuarea Armeniei, la care împăratul a răspuns

prin declarație de război. Cade, însă, bolnav, se retrage la vila sa din Ancyrona, lângă Nicomedia, unde moare la 22 mai 337. Cu puțin timp înainte de a-și da sfârșitul, a fost botezat de episcopul semirian Eusebiu al Nicomediei, în legea creștină.

Corpul său, îmbălsămat și depus într-un sicriu de aur, a fost dus în palatul său din Constantinopol unde a continuat să primească așa numita **adoratio** din partea demnitarilor săi, ca și cum ar fi fost în viață. După ce a fost împodobit cu purpură și diademă și expus în cea mai frumoasă sală a Palatului, a fost înmormântat cu mare fast în mausoleul de lângă biserica Sf. Apostoli, biserică construită de el pentru a adăposti moaștele celor 12 Apostoli, Constantin socotindu-se al treisprezecelea.

Biserica creștină l-a trecut în rândul sfinților numindu-l „*cel întocmai cu Apostolii*” fiind sărbătorit în fiecare an în ziua de 21 mai, împreună cu mama sa, Sf. Elena.

Politica religioasă a lui Constantin. Sinodul I ecumenic de la Niceea. În cursul domniei lui Constantin, cercetătorii au stabilit trei perioade esențiale în raporturile pe care marele împărat le-a avut cu creștinismul. Este, în general, acceptată o primă perioadă, cuprinsă între anii 306-312, când el este considerat păgân. Înainte de a ajunge împărat, la curtea lui Dioclețian, Constantin a cultivat vechile rituri ale romanilor, iar după ce a urcat pe tron, a participat la ceremonii păgâne, a pus să se bată monede cu însemne păgâne.

Dar, după informațiile contemporanilor, el a fost îndrumat de tatăl său să, fie tolerant față de creștini. Spre deosebire de Dioclețian și Galerius, tatăl lui Constantin, nu considera toleranța față de creștini ca o crimă împotriva statului. Se spune că ar fi avut chiar preoți creștini la curte iar una dintre surorile lui Constantin purta un nume creștin, **Anastasia**.

În 310, după moartea socrului său, Maximian, Constantin a încetat să se mai considere legat de dinastia herculiană întemeiată de acesta și și-a ales ca zeu protector pe **Sol Invictus**, ocrotitorul lui **Claudius II Goticul** (268-270), din care pretindea că se trage.

De pe monedele sale dispare chipul zeului Hercules, în locul lui apărând **Sol Invictus** (Soarele Invincibil), alături de **Mars Conservator**(Marte Conservatorul). Constantin privea însă Soarele ca pe un mediator între divinitate și oameni.

O a doua perioadă este considerată cea dintre 312-324. La începutul ei, în 312, are loc schimbarea politicii religioase a lui Constantin care face primul gest de adeziune la creștinism. Împotriva lui Maxențiu el pornește expediția din Arles unde iernase, trece Alpii și, mărșăluind asupra Romei, într-o zi, pe la amiază, potrivit istoricului contemporan Eusebiu din Cezareea, el vede: “străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruință al unei cruci întocmite de lumină... și un scris glăsuind «să biruiești întru aceasta»”(gr.εν τούτω νικᾷ ; lat. in hoc signo vinces). Eusebiu de Cezareea afirmă că această revelație l-a descumpănit pe Constantin care, inițial, n-a reușit să-i descifreze înțelesul. Noaptea, în vis, i s-a arătat Mântuitorul, spunându-i să pună semnul văzut pe steagurile de luptă și pe scuturile soldaților. Dimineăta, Constantin a chemat oameni de încredere care să confecționeze din aur și pietre scumpe semnul văzut. Era un drapel de o formă nemaivăzută până atunci: o sulită lungă de lemn aurit, în partea de sus cu o transversală în formă de cruce, de care flutura un drapel țesut cu aur și bătut cu pietre prețioase. Pe el, sus, strălucea o coroană de aur și nestemate, în mijlocul căreia era monograma lui Iisus Hristos, formată din două litere:X-P suprapuse (monograma lui Hristos). Dedesubt,era portretul în medalion al lui Constantin și a celor doi fii ai săi, adăugate ulterior. Acest steag s-a numit **labarum**. Constantin a pus să se picteze pe toate scuturile soldaților săi, monograma lui Iisus Hristos. Acest episod este confirmat și de către Lactantius și de oratorul păgân Nazarius.

Orice ar fi stat în spatele gestului lui Constantin, o manifestare fățiș creștină s-a petrecut în fața unei armate zdrobitor, păgâne din punct de vedere numeric, în timpul deplasării împotriva unui oraș ai cărui locuitori erau în cea mai mare parte păgâni. Cert este că monograma lui Iisus Hristos, numită și „monograma constantiniană” pe monede în același an cu bătălia de la Pons Milvius.

În urma victoriei, Constantin a rămas singurul stăpânitor al părții occidentale a Imperiului roman. La începutul lui 313, el se întâlnește cu Constantia, sora vitregă a lui Constantin. Dar această întâlnire a rămas celebră în istorie datorită așa-numitului “Edict de la Milan”, care acorda libertate tuturor religiilor inclusiv celei creștine și

dispunea restituirea lăcașurilor de cult și a bunurilor confiscate ale Bisericii creștine. Se introduce o nouă jurisprudență referitoare la bunurile Bisericii.

Textul unui edict nu s-a păstrat însă. În circulara dată de Licinius la Nicomedia, în același an, se făcea referire la hotărârile luate împreună cu Constantin la Milan. Se dispunea restituirea lăcașurilor de cult către comunitatea creștinilor (**corpus christianorum**). Se făcea precizarea că, în cazul în care aceste bunuri au ajuns la particulari, aceștia vor fi despăgubiți de stat.

Circulare asemănătoare s-au mai dat în Răsărit și de către Maximin Daia. Nu s-au dat în Occident deoarece aici nu au fost valabile prevederile restrictive ale edictului lui Galerius.

Sunt cunoscute două scrisori ale Constantin către Annuinus, proconsul al Africii, amândouă înainte de 313, deci înainte de “Edictul de la Milan”, prin care se ordona restituirea proprietăților bisericești iar cealaltă, prin care se scuteau preoții creștini de îndeplinirea sarcinilor publice (munera).

Cu toate că nu se poate vorbi în sensul strict al noțiunii de un “Edict de la Milan”, epistola circulară sau rescriptul lui Licinius poate fi considerată o urmare a întâlnirii și hotărârii luate de Constantin și de Licinius la Milan. Sunt istorici care o atribuie exclusiv lui Licinius, ceea ce este, fără îndoială, o exagerare. Constantin a manifestat de la început o atitudine tolerantă și favorabilă față de creștinism în timp ce Licinius s-a dovedit un prigonitor al acestuia în anii ce au urmat. Actul sau înțelegerea de la Milan, a plecat cu siguranță de la Constantin iar politica sa religioasă a produs o adevărată revoluție în Imperiu, pe bună dreptate numită **pax constantiniana**.

Este incontestabil că, între anii 312-324, Constantin a manifestat o tot mai evidentă bunăvoință față de creștinism, de exemplu, în atitudinea față de schisma donatistă, preluând atribuții care îl transformau în conducător al Bisericii creștine, cu toate că nu s-a botezat și va păstra până la moarte titlul de **pontifex maximus**. El nu putea fi, totuși, fățiș de partea creștinilor deoarece nu conducea Imperiul singur iar numărul păgânilor era încă mare.

Cu toate acestea, a început interzicerea unor culte păgâne. În 319 a oprit intrarea persoanelor în casele prezicătorilor și la preoții păgâni care preziceau viitorul. Aceste preziceri nu mai puteau fi pronunțate decât în temple și în ritualuri consacrate. Constantin numește pe Lactantius, un scriitor creștin, ca percepător al lui Crispus, fiul său mai mare. Se instituie “Ziua Soarelui” sau a duminicii ca zi de sărbătoare săptămânală.

Cea de a treia perioadă a raporturilor lui Constantin cu creștinismul poate fi încadrată cronologic între anii 324-337. Ea începe cu victoria definitivă asupra lui Licinius, atunci când Constantin a preluat conducerea și asupra părții de Răsărit a Imperiului, unde creștinii erau mult mai numeroși. Primul obiectiv urmărit de împărat a fost deschiderea porților întregului Imperiu în fața creștinismului și câștigarea Bisericii de partea statului. Primul act în acest sens a fost o proclamație către răsăriteni care s-a păstrat la Eusebiu de Cezareea, în lucrarea „*De vita Constantini*” și fusese afișat la Cezareea, pentru locuitorii Palestinei. Din textul proclamației se deduc și prevederile înțelegerii din 313: libertate pentru creștini și restituirea către aceștia a tuturor bunurilor confiscate (pământuri, grădini, capele, cimitire).

Articolele se referă la exilați sau condamnați în ocne și mine, la soldații degradați pentru credința creștină. Se restituiau și bunurile urmașilor martirilor. Există o deosebire între cele hotărâte la Milan și prevederile proclamației către răsăriteni. Acum sprijinul acordat creștinismului este mai clar, mai direct exprimat. Împăratul mărturisește că vrea să-i vadă pe cei mai mulți dintre supușii săi în rândul creștinilor. Dacă el, totuși, respectă conștiința necredincioșilor, o face deplângând “*îndărătnicia lor*”. Vorbește de “*rituri și ceremonii rătăcite*”, operă a “*puterilor întunericului*” și de “*templele deșertăciunii*”. În Răsărit venirea lui Constantin a fost așteptată cu frică: păgânii se temeau de represalii dar împăratul n-a luat măsuri de pedepsire a lor. A suprimat însă caracterul oficial păgân al întregii administrații. Guvernatorii numiți de el erau întotdeauna creștini. Pe cei rămași credincioși păgânismului i-a oprit să mai aducă jertfe. Decretele sale conțineau expresii tot mai aspre la adresa păgânismului dar nu interziceau cultul lor. Păgânismul devine astfel

reduc la un simplu cult tolerat. Dovadă a acestei toleranțe a fost și caracterul amestecat al serbărilor pentru inaugurarea noii capitale precum și o lege publicată la Cartagina prin care erau scutiți de dări unii preoți păgâni (337). Autorul păgân Eutropius menționează în „*Epitome*” că, după moarte, Constantin a mers în rândul zeilor, alături de ceilalți împărați păgâni.

Împortant a fost primul Sinod ecumenic de la Niceea (325), convocat și prezidat de împărat ca adevărat șef suprem al Bisericii. Creștinismul fiind la începuturile afirmării sale neîngrădite, încă în timpul lui Constantin cel Mare și-au făcut apariția concepții dogmatice care au încercat să dea interpretări diferite textelor sfinte. Disputele iscate acum au dezvăluit încă o dată interesele și pozițiile puterii politice care vor avea consecințe pe o lungă durată asupra destinului Imperiului. Ele au avut un rol profund în stabilirea raporturilor dintre Stat și Biserică, dintre Bizanț și Occident.

Trecând peste donatism care nu a avut implicații deosebite în evoluția vieții religioase în Orient, prima erezie notabilă a fost **arianismul**, care își trage numele de la preotul alexandrin Arius. Acesta, printr-o interpretare rațională a dogmei creștine, care se înscrie mai degrabă într-un plan filosofic neoplatonician decât biblic, consideră că, dintre Persoanele treimice numai Dumnezeu-Tatăl poartă amprenta divinității, nefiind nici creat nici născut. Iisus Hristos ar ocupa în accepțiunea sa, un loc intermediar, între Dumnezeu și lumea creată. Adversarii, în frunte cu Sfântul Atanasie, mai târziu ajuns episcop al Alexandriei (328-373), considerau pe Tatăl și pe Fiul ca fiind “*de aceeași substanță*”.

Sinodul I ecumenic de la Niceea (325), convocat de împăratul Constantin cel Mare, a condamnat arianismul și a proclamat că Fiul este de aceeași ființă cu Tatăl iar învățătura Sfântului Atanasie a fost declarată “drept credincioasă”, ortodoxă. Importante hotărâri s-au adus aici și din punct de vedere al disciplinei eclesiastice. Astfel, canonul 5 prevedea ca “*toți episcopii din eparhie laolaltă adunându-se, într-un loc să examineze toate chestiunile*” iar canoanele 14 și 15 dispuneau ca episcopul hărăzit pentru o anumită episcopie să nu treacă în alt scaun episcopal. La acest Sinod ecumenic s-a dovedit cât de puternică era episcopia Alexandriei al cărei ierarh,

Alexandru (313-328), a fost unul din principalii inițiatori ai Sinodului. Contribuția sa a fost importantă și în redactarea Simbolului de credință niceean ca și în elaborarea primei legislații canonice ecumenice.

Constantin cel Mare a hotărât acordarea de alocații anuale clericilor ortodocși, fecioarelor și văduvelor. În toate acțiunile pe care le-a întreprins el a urmărit unitatea Bisericii prin care vedea unitatea Imperiului. De aceea a intervenit energic pentru păstrarea unității Bisericii. Conflictul dintre Constantin și episcopul Atanasie al Alexandriei a fost și primul episod al luptei dintre puterea imperială și cea sacerdotală creștină. El a fost primul împărat creștin și, odată cu el, popoarele continentului european s-au reunit în aceeași comunitate nu numai pe baza vecinătății geografice ci și pe principiile aceleiași credințe.

Constantin cel Mare a emis și alte legi din care rezultă influența creștinismului asupra sa: cea care pedepsește uciderea sclavilor de către stăpâni sau care interzice dezmembrarea prin vânzare a familiilor de sclavi. A interzis, în principiu, luptele de gladiatori și a introdus pedeapsa capitală pentru adulter.

Întemeierea Constantinopolului. Spre sfârșitul perioadei Principatului (mijlocul secolului al III-lea), centrul de greutate al Imperiului roman s-a mutat spre Răsărit unde exista o viață economică înfloritoare și o populație mai numeroasă.

În Răsărit, amenințarea popoarelor barbare creștine și, în special la Dunăre și la frontiera din Asia, venea, mai ales, prin presiunea regatului neopersan al sassanizilor. Aceștia se considerau moștenitorii vechilor Achemenizi și revendicau toate teritoriile foste ale regatului persan.

Primul care și-a dat seama de modificarea petrecută în evoluția evenimentelor și de creșterea importanței părții orientale a fost Dioclețian (284-305). El a preluat conducerea părții orientale a Imperiului, a reorganizat apărarea frontierelor amenințate și și-a instalat reședința în Asia Mică, la Nicomedia.

Constantin cel Mare și-a îndreptat atenția asupra cetății Byzantion, de pe malul european al Bosforului. Numele acestui oraș este de origine tracică, din cuvântul „βυξας” = rege. În secolul al VI-lea î.Hr. aici s-a înființat o colonie de către grecii din

Megara și astfel orașul a ajuns grecesc. Privind evoluția denumirii acestui oraș de la Byzantion la Istanbul, să reținem etimologia dată de eruditul nostru istoric **Aurel Decei** care preciza că următoarea fază a devenirii sale a fost, după **Byzantion**, „orașul lui Constantin”= **Constantinopolis**, de unde arabul apoi otomanul Kostantiniyye. Grecii i-au spus și îi spun și azi **Polis** sau Εἰς τὴν πόλιν, (**is tin Polin**) sau **Stinboli**, în pronunție populară. Această denumire populară apare, într-o cronică arabă din secolul al X-lea, sub forma arabă **Istinboli** și, de aici, turcii selgiucizi au adoptat forma **Istanbul**.

În anul 196 d. Hr. împăratul Septimius Severus, pedepsind pe bizantini pentru că s-au aliat împotriva lui, a distrus cetatea schimbându-i și numele în **Antonia** sau **Antoninia**, aducând-o la categoria de sat. Curând însă, tot el și apoi împăratul Caracalla, au restaurat-o și înfumusețat-o, numele nou fiind dat uitării.

Inițial nici Constantin cel Mare nu a avut o atitudine prea binevoitoare față de oraș. El a pedepsit cetatea dărâmându-i zidurile și exilând pe majoritatea locuitorilor ei pentru că s-au aliat cu Licinius împotriva sa. Dar orașul va depăși și această fază. Constantin și-a dat seama de avantajele poziției sale, fiind mai aproape de Dunăre dar și de perși, de unde veneau principalele pericole pentru statul său.

La mai puțin de două luni după înfrângerea definitivă a lui Licininius, la 8 noiembrie 324, Constantin a înălțat la rangul de „Caesar” pe fiul său Constantin II și a pus temeliiile noii capitale. Inaugurarea oficială și instalarea autorităților politice a avut loc la 11 mai 330.

Întemeierea noului oraș a fost asemuită cu întemeierea Alexandriei de către Alexandru Macedon sau cu cea a Romei, mai ales că și Constantinopolul se întindea pe șapte coline. Este adevărat că urbea s-a ridicat la început numai pe cinci și abia în timpul împăratului Teodosie al II-lea, când s-a mutat zidul de incintă, s-a ajuns la șapte coline.

Constantin cel Mare a vrut să fie departe de aristocrația romană rămasă credincioasă vechilor tradiții dar a acordat aceleași favoruri locuitorilor Constantinopolului ca și celor ai Romei: privilegiul distribuirii de grâu, nu ca o măsură de asistență publică ci ca o consacrare a unor drepturi ce se cuveneau numai

învingătorilor lumii. Atâta doar că acum grâul era adus nu din Africa sau Sicilia ci din Egipt.

Inaugurarea noii capitale a fost marcată de mari sărbători păgâne și creștine. Încă în 328, în forul principal, sau forul lui Constantin, a fost așezată, în vârful unei coloane de porfir, statuia de bronz aurită a împăratului, reprezentat ca zeu al Soarelui, cu o cunună de raze pe cap. O statuie asemănătoare a ridicat împăratul în cinstea mamei sale, Elena, în piața Augustaeon.

Constantin a mărit orașul lui Septimius Severus, mutând cu o milă mai spre vest, zidul de incintă al orașului. “Noua Romă” era ridicată pe coline nu prea înalte și erau împărțită în 14 regiuni administrative. Avea toate instituțiile pe care vechea capitală le deținea: **Capitoliu**, **Senat**, **Praetoriu**. Dispunea de o **Via Sacra** și un **Forum**. Palatul imperial reproducea pe cel de la Roma iar Hipodromul era o variantă arhitectonică a lui **Circus Maximus**. Înalta aristocrație a Imperiului de aici, nu trebuia să simtă în nici un fel că locuia într-un oraș de rang inferior vechii Rome. Fiind o realizare nouă, Constantinopolul putea fi considerat cel mai modern oraș al vremii chiar dacă dorința de a fi, totuși, o imitație îi diminuau acest caracter.

Au fost aduse aici numeroase monumente vestite din alte părți ale Imperiului: din Grecia, Italia, Asia Mică. Așa s-a întâmplat cu coloana de bronz în chip de șerpi răsuciți, care fusese ridicată la Delphi, în amintirea victoriei grecilor asupra perșilor, în 479 î.Hr. Templele antice au fost însă respectate în vechiul oraș. S-au ridicat, din inițiativa împăratului, numeroase edificii creștine. Constantin a stimulat construcțiile de case în noua capitală obligând chiar pe marii latifundieri să-și ridice case în capitală.

“Noua Romă” a devenit curând cel mai important centru meșteșugăresc și comerciale al Imperiului. Orașul a fost dotat cu o Universitate care, în timp, avea să devină una dintre instituțiile de învățământ cele mai prestigioase.

Creștinismul răsăritean sub urmașii lui Constantin. Încă în anul 335, cu prilejul sărbătoririi a treizeci de ani de domnie (tricennalia), Constantin a împărțit Imperiul între cei trei fii și doi nepoți ai săi, fără să indice pe nici unul ca având întâietate între ceilalți. Armata a refuzat să-i recunoască pe nepoți (Dalmatius și Hannibalianus). Cei

trei frați s-au întâlnit la Viminacium (în Moesia Superior) și și-au împărțit astfel diacezele.

- Constantin II, fiul cel mai mare, a primit Occidentul (Britannia, Gallia, Spania.);
- Constantius II a luat Orientul (Asia Mică, Siria, Palestina, Egiptul (și Tracia);
- Constans a obținut Italia, Africa, Panonia și Illyricum.

Constans a avut numai 14 ani când s-a făcut această împărțire și el a fost inițial sub tutela lui Constantin II, dar, în 340, el a pretins autonomia sa ceea ce a dus la un război între cei doi frați, încheiat cu victoria lui Constans și moartea, într-o ambuscadă, a lui Constantin II.

Până în 350, cei doi frați au domnit în bună înțelegere, cu toate că între ei existau deosebiri de credință, Constans fiind ortodox iar Constantius II, arian. În 350, în urma unui complot, Constans este ucis, astfel că singur împărat rămâne Constantius II, peste tot Imperiul.

Noul „Augustus” a trebuit să faci față unor probleme grele atât în Occident cât și în Orient. Perșii care, încă din 338, au început prin a asedia cetatea Nisibis, vor continua până în 350 să atace permanent Imperiul. Persecuțiile împotriva creștinilor erau un fenomen obișnuit. Episcopul de Seleucia și-a găsit moartea cu acest prilej iar istoricul Sozomenos menționează chiar zece mii de martiri. Constantius II nu a putut să ducă un război decisiv iar în 361 moare în orașul Tars, în drum spre Occident, împotriva vărului său Iulian, care îi va fi succesor.

Constantius II a fost un arian convins și a reușit, până la sfârșitul domniei sale, s-o impună Imperiului ca doctrină oficială. El a fost mai conciliant până când a trăit fratele său, Constans, dar apoi atitudinea sa a fost ireconciliabilă.

În plan spiritual-religios perioada s-a caracterizat prin cearta dintre niceeni și arieni care n-a putut fi aplanată nici de Sinodul I ecumenic de la Niceea. În 338, Sf. Atanasie care era exilat la Augusta Treverorum și-a redobândit scaunul patriarhal datorită mai ales sprijinului dat de Constantin II. El a fost însă nevoit să facă față opoziției puternice a arienilor, separați acum în două grupări:

– **semiarieni** sau **omiusieni**, cei mai numeroși, care afirmau că Fiul este „*asemănător în substanță cu Tatăl*”. Ei erau numiți și **eusebieni** pentru că aveau în frunte pe episcopul Eusebiu de Nicomedia;

– **arieni radicali** sau **anomienii**, după conducătorul lor, Eunomius, episcop de Cizic, care considerau că între Tatăl și Fiul există o deosebire fundamentală, de substanță (Fiul este „*neasemănător cu Tatăl și în toate și după ființă*”).

Sfântul Atanasie care fusese reintegrat în scaun nu în urma unui sinod ci prin poruncă împărătească, a fost acum alungat din scaunul patriarhal. El a fugit în Italia unde a cerut sprijinul papei Iulius care i-a invitat pe episcopii din Orient să vină la un sinod la Roma, pe această temă. Aceștia refuzând, în 340, papa îl declară pe Sfântul Atanasie nevinovat.

În acest timp, papa l-a convins pe Constans să-l determine pe fratele său Constantius II să convoace un sinod care să dezbată cazul Sfântului Atanasie și să-l reaseze în scaun. În 342 sau 343 s-a ținut un sinod la Sardica (Sofia), la care au venit și occidentalii și orientalii. Nu s-a ajuns la o înțelegere: occidentalii l-au declarat pe Sfântul Atanasie nevinovat iar orientalii arieni, întruniți într-un sinod separat, la Adrianopol, l-au condamnat formulând un nou Crez. În 345 a fost repus în scaun, după moartea antecesorului său, Grigore. A fost exilat însă, în 356, pentru a treia oară de către Constantius II.

În 359, într-un sinod ținut la Rimini și un altul la Seleucia în Palestina), episcopii, au adoptat ca formulă de credință oficială, arianismul.

Pentru creșterea prestigiului Noii Rome un moment important l-a constituit aducerea aici a moaștelor Sfântului Apostol Andrei de către Constantius II, în 357. Acesta va fi un punct de referință în afirmarea pe viitor a originii apostolice a Constantinopolului.

Amestecul brutal al împăratului arian în treburile Bisericii Răsăritene s-a manifestat și față de persoana care ocupa scaunul episcopiei Constantinopolului. După moartea patriarhului Alexandru (337) i-a urmat Pavel. Dar, întrucât hirotonirea și alegerea a fost făcută fără încuviințarea sa, împăratul Constantius II a venit la Constantinopol, a întrunit un sinod de episcopi arieni care l-au alungat pe Pavel

pentru că era ortodox și a adus în locul său pe Eusebiu, episcop de Nicomedia (339). După moartea acestuia, credincioșii l-au restabilit pe Pavel, în timp ce arieni l-au ales pe Macedoniu, diacon la Sfânta Sofia. Alungat iarăși de către împărat, Pavel a mers la papa apoi la Constantin II, împărat al Occidentului, de la care, primind scrisori de recunoaștere a revenit în scaunul episcopal. Dar nici acum situația nu a fost de durată, Constantius II trimițând pe prefectul pretoriului să-l alunge. Prins, apoi exilat, a fost în cele din urmă ucis iar locul său, luat de către Macedoniu.

O agravare a situației creștinismului se produce în timpul scurtei domnii a lui **Iulian Apostatul** (361-363) care făcea parte din dinastia constantiniană. A primit o educație creștină deosebită. A studiat la Constantinopol și apoi la Nicomedia. În tot acest timp el a dus o viață ascetică și se presupunea că vrea să devină preot. Dar încă din 351 el s-a convertit în secret la păgânism frecventând apoi filosofi din Asia Mică și pe taumaturgul Maximus din Efes, un vestit adept al păgânismului, Studiile și le-a continuat la Atena unde s-a întâlnit cu Vasile cel Mare și cu Grigore de Nazianz.

În 355, Constantius II îl face „Caesar” și îl trimite în Gallia unde se distinge ca un bun general. Succesele lui îl neliniștesc însă pe Constantius II care îi cere să-și trimită o parte a trupelor în Orient pentru luptele împotriva perșilor. Trupele au refuzat însă să se supună, s-au răsculat și l-au proclamat „Augustus” pe Iulian. Acesta a pornit spre Orient cu armata sa iar Constantius II s-a pregătit să-l întâmpine. Moartea subită a împăratului, în noiembrie 361, l-a adus pe tron pe Iulian.

Convertirea sa la păgânism s-a datorat în bună parte înclinațiilor sale spre misticism și anturajului frecventat în tinerețe dominat de ideile neoplatonice. La aceasta trebuie adăugată și ura față de Constantius II care a omorât mulți membri ai familiei sale, dragostea pe care o avea față de cultura antică și admirația pentru cultele păgâne. O primă lovitură pe care Iulian a dat-o credinței creștine a fost un decret prin care erau declarate ca recunoscute toate ereziile din interiorul ei iar clerul creștin era privat de toate drepturile pe care i le conferise Constantin cel Mare (scutirile de sarcinile municipale- munera).

Iulian crează chiar o „*biserică păgână*”, o alcătuire artificială, după modelul celei creștine. Într-o lucrare intitulată „*Contra Galileenilor*”, îi combate pe creștini ai,

concomitent, îi sprijină pe evrei, mai ales în renovare templului de la Ierusalim (distrus apoi de un cutremur). El n-a avut trecere cu concepțiile sale decât în cercurile restrânse ale unor intelectuali excentrici dar marea masă a creștinilor l-a urât mai ales datorită campaniei sale susținute pentru distrugerea bisericilor închinare martirilor și transformarea lor în temple. Se pare că în timpul său au fost martirizați și cei patru creștini de la Niculițel: Attalos, Phillipos, Zottikos, Kamasis.

Iulian a murit în 363, într-un război împotriva perșilor. Cu el se stinge ultimul descendent al lui Constantin cel Mare, așa-numita "*a doua dinastie flavică*" sau „*dinastia constantiniană*”. Toleranța manifestată de Constanțiu II față de arieni a determinat după moartea sa o recrudescență a acestei erezii. Împărații ce i-au urmat nu numai că s-au atașat deschis arianismului dar au impus și Bisericii orientarea lor proprie. Iulian, ultimul reprezentant al dinastiei merge până la apostazie, readucând Imperiul la situația în care fusese înainte de a pune pe tron primul reprezentant al ei, Constantin cel Mare.

Criza provocată de invazia barbară

Într-o lungă perioadă istorică, ce a ținut de la 306 până la 518, două crize grave au zguduit Imperiul dându-i acestuia, în cele din urmă, o fizionomie proprie. Prima a fost criza provocată de invazia barbară.

După secolul al III-lea, la toate frontierele, la Dunăre ca și la Rin, barbarii din Germania au intrat printr-o infiltrare lentă pe teritoriul roman. Unii, în grupuri mici, venind ca oșteni sau în calitate de lucrători, alții, cu triburi întregi, atrași de siguranța și prosperitatea Imperiului, cerând să li se dea pământ, pe care îl primeau gratuit de la administrația Imperiului. Marile mișcări de popoare care aveau loc fără încetare în lumea germană instabilă, au grăbit această împingere a barbarilor. Sub loviturile lor, în secolul al V-lea Imperiul roman de Apus s-a prăbușit și se putea crede că nici Bizanțul nu va suporta mai bine decât Roma șocul acesta formidabil.

În secolul al IV-lea, vizigoții au amenințat grav partea de Răsărit a Imperiului. În 376, pentru a scăpa de huni, 100.000 de vizigoți au forțat Dunărea intrând în Imperiu și cerând pământ și ocrotire. Primiți în Moesia, în calitate de federați, ei s-au

ridicat doi ani mai târziu, l-au înfrânt și l-au ucis pe împăratul Valens (364-378) la Adrianopol apoi au invadat Tracia. Generalii împăratului Teodosie cel Mare au reușit să-i respingă și tratatul din 382 i-a readus la simpla condiție de federați.

Dar, după moartea lui Teodosie cel Mare, vizigoții s-au ridicat din nou, sub conducerea conducătorului lor, Alaric, invadând Tracia, Macedonia, Thesalia, Peloponezul și devastând Grecia. Fiul și urmașul lui Teodosie cel Mare pentru partea de Răsărit, Arcadius (395-408) nu a reușit să-i oprească, mai ales datorită faptului că trupele sale erau trimise să apere Occidentul. Când generalul Stilicon, chemat din Apus în ajutorul Răsăritului, i-a înconjurat pe vizigoți la Pholoe, în Arcadia (396), acesta n-a reușit să le impună condiții. Dimpotrivă, a trebuit să le cedeze noi teritorii și Arcadius să-i acorde lui Alaric titlul de **magister militum per Illyricum**. Acesta a fost momentul când, la Constantinopol, influența germanică a ajuns deosebit de puternică.

În timpul lui Arcadius, gotul Gainas s-a impus la curte ajungând să-l domine pe împărat și să-și exercite puterea prin teroare. Populația Constantinopolului s-a răsculat însă și a măcelărit pe goții din capitală, alungând pe Gainas care a fost ucis (400).

Asasinarea generalului Stilicon în 408 l-a determinat pe Alaric, mereu amenințator și turbulent, să se arunce asupra Occidentului slăbit și prin pierderea celui mai bun general al său. Regele vizigot a mai încercat și înainte, în 402-403, să ocupe Roma dar fusese înfrânt de Stilicon în Italia și silit să se întoarcă în Illyricum. De data aceasta, Alaric a ocupat Roma prădând-o îngrozitor (24 august 410).

Constantinopolul a scăpat, astfel, de amenințarea vizigoților tentați de alte prăzi și care s-au stabilit apoi în Gallia și în Spania. Treizeci de ani mai târziu, au apărut hunii.

Popor de origine asiatică, hunii au înaintat spre vest intrând în Europa la mijlocul secolului al IV-lea. În 395 au străbătut Caucazul devastând totul în calea lor: Asia Mică, Siria, Mesopotamia. Stabiliți pe linia Dunării, s-au arătat atât de amenințători încât, pentru a-i opri, Teodosie al II-lea a consimțit să le plătească un tribut anual. Când, în 434, Attila a preluat puterea, pretențiile acestuia au crescut. A

cerut dublarea tributului. Nemulțumit în continuare, în 441 a forțat Dunărea, a cucerit Viminacium (Branicevo), Singidunum (Belgrad), Sirmium (Sremska Mitrovița), Naissus (Niș) și a amenințat Constantinopolul. Tributul a fost mărit acum de trei ori. Dar Attila nu s-a mulțumit nici cu atât. În 447 a invadat Grecia și s-a apropiat de capitala Imperiului.

S-au purtat iarăși tratative și se putea crede că este iminentă o catastrofă când, în 450, împăratul Marcian (450-457) a refuzat foarte curajos, plata tributului. A fost primul împărat care a primit coroana din mâna patriarhului de Constantinopol. Obiceiul a fost păstrat până la ultimul împărat al Imperiului bizantin. De această dată, în disputa dintre huni și Imperiul de Răsărit, norocul a surâs acestuia din urmă. Ca atâția alții, Attila și-a dus oștile în Occident. Aliat cu gepizii, ostrogoții și herulii, Attila a fost înfrânt pe Câmpiile Catalaunice de către armata romană comandată de generalul Aetius (451). A fost una dintre ultimele și cele mai mari bătălii ale antichității. Puțin mai târziu, moartea celui ce a rămas în istorie sub numele de **flagellum Dei**, a determinat destrămarea imperiului hun (453).

În a doua jumătate a secolului al V-lea, ostrogoții la rândul lor, au început lupta cu Imperiul care i-a angajat în serviciul său, acordându-le pământuri (462) și încercând pe conducătorii lor cu onoruri și bani. Aceștia au ajuns să intervină chiar în treburile interne ale statului (474). Regele lor, Theodoric, la moartea împăratului Leon I (457-474), a contribuit mult la victoria lui Zenon asupra rivalului său. De acum barbarii vor fi mai pretențioși ca niciodată. În zadar s-a încercat să se opune conducătorii unii altora (479). Theodoric a jefuit Macedonia, a amenințat Tesalonicul, cerând mereu favoruri și obținând, în 484, titlul de consul. A amenințat Constantinopolul în 587, dar și el s-a lăsat atras de Italia unde, după 476, Imperiul de Apus se prăbușise și, foarte abil, Zenon i-a propus să-l recucerească. Odată în plus, pericolul a fost înlăturat.

Data de 28 august 476 este una de referință în istoria universală. După două decenii de anarhie politică, ultimul împărat, care își mutase reședința la Ravenna, Romulus Augustulus, fiul patriarhului Orestes, a fost detronat de Odoacru, căpetenia herulilor. Aceasta a trimis însemnele imperiale la Constantinopol, ceea ce însemna

recunoașterea de către Odoacru a autorității Constantinopolului de la care aștepta, în schimb, o consacrare a puterii. Împăratul Zenon îl numește **magister militum per Italiam**.

Invazia barbară a alunecat de-a lungul frontierelor Imperiului de Răsărit, neafectându-l decât foarte puțin. Astfel în timp ce Noua Romă se ridica aproape nestânjenită, cea veche își pierdea strălucirea pe care o ceda Orientului.

Luptele hristologice. Al doilea, al treilea și al patrulea Sinod ecumenic. Este destul de greu astăzi să se înțeleagă importanța pe care aveau în secolele IV și V toate marile erezii, cum ar fi arianismul, nestorianismul sau monofizismul, care frământau Biserica și întregul Imperiu de Răsărit. S-ar putea crede că, în realitate, ele nu erau altceva decât simple dispute teologice ale unor învățați manifestate în discuții pretențioase asupra unor noțiuni subtile. În realitate ele aveau sensuri profunde și o altă greutate decât ne-o putem azi imagina, fiind urmărite cu mai multă preocupare și neliniște decât chiar apropierea sau îndepărtarea barbarilor.

Adepții lui Arius nu s-au supus anatemei ce a fost pronunțată asupra lor la primul Sinod ecumenic și secolul al IV-lea a fost dominat de o luptă îndârjită – la care împărații înșiși au luat parte – între adversarii sau apărătorii Ortodoxiei.

Un adept al arianismului a fost împăratul **Valens** (364-369). El a fost botezat de către Eudoxius, episcop arian moderat, care a devenit episcop de Constantinopol (360-370). Valens a încercat să impună prin forță arianismului niceenilor. De aceea erezia a făcut mari progrese în timpul său între populațiile germanice din stânga Dunării provocând tulburări și sciziuni în rândul autorității bisericești și a populației creștine. El era sprijinit în acest sens de către Modestus, prefectul pretoriului din Orient. Numeroși episcopi ortodocși au fost alungați din scaun. În 365 a fost surghiunit și Sfântul Atanasie cel Mare, dar a fost readus de împăratul Valens în anul următor datorită popularității sale în lumea creștinilor ortodocși.

Neșansa lui Valens în răspândirea arianismului a fost activitatea Părinților Capadocieni, a lui Meletie de Antiohia, a Sfântului Atanasie cel Mare și a fratele său Petru al Alexandriei. Între opozanții din Apus trebuie amintiți papa Damasus și Sf. Ambrozie al Milanului. În Dobrogea este cunoscut incidentul pe care l-a avut Valens

cu episcopul Bretanion (Vetranion), pe care a încercat, în biserică, să-l aducă la credința ariană, ceea ce episcopul a refuzat cu demnitate părăsind biserica și plecând în alta, împreună cu poporul atașat învățăturii niceene.

Lupta care a început în secolul al IV-lea și s-a dat cu privire la unitatea celor două naturi – natura umană și natura divină – din persoana Mântuitorului Hristos, a accentuat și mai mult divergențele. Cu atât mai mult cu cât și politica s-a amestecat în treburile religioase.

În acest sens, contribuția lui **Teodosie cel Mare** (379-395) la consolidarea creștinismului în Imperiu a fost deosebită. Acesta a adus numeroase hotărâri în sprijinul creștinismului. Cât de limpede și de categoric în favoarea creștinismului a fost împăratul încă de la începuturile domniei sale rezultă din edictul dat la 27 februarie 380 în care recomandă: *„să credem, după învățătura apostolică și doctrina evanghelică, într-o Dumnezeuire a Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, de egală maiestate și pioasă trinitate”*. Cei ce urmau această credință aveau să fie cuprinși în marea și universală Biserică creștină, *„ceilalți însă să fie socotiți ca niște nebuni și fără de minte, susținători ai unei infame învățături eretice iar adunările lor să nu primească numele de Biserici”*. Aceștia, urmau să suporte pedeapsa dumnezeiască. Teodosie cel Mare este considerat creator al Imperiului roman creștin. El renunțase în 379, la urcarea pe tron, la titlul de **pontifex maximus**, care dădea împăraților romani demnitatea de arhieriei supremi ai religiei romane și a refuzat să mai poarte mantia albastră decorată cu stele, simbol al pontificatului păgân. În 381 a interzis dreptul de moștenire pentru cei ce s-au lepădat de creștinism iar în 386, a pus să se închidă toate templele din Asia și din Egipt. În 391, prin edict, a proclamat creștinismul religie de stat iar doi ani mai târziu a interzis Jocurile olimpice deoarece, cu ocazia desfășurării lor, ritualurile păgâne și jertfele aduse pe altare, aveau un rol deosebit.

În mai-iulie 381, împăratul Teodosie cel Mare a convocat la Constantinopol, **Sinodul al II-lea ecumenic**. Problema cea mai importantă care trebuia discutată era cea legată de erezia pnevmatomahă pusă în discuție de episcopul semiarian Macedoniu care încerca să dovedească faptul că Duhul Sfânt nu este de o ființă cu Tatăl și cu Fiul. Sinodul a condamnat erezia și a reafirmat consubstanțialitatea celor

trei Persoane divine. Acum au fost formulate celelalte cinci articole care au completat Simbolul de credință numit de atunci **Simbol niceo-constantinopolitan**. Canonul 3 adoptat aici stabilea că episcopul de Constantinopol era al doilea după cel de Roma: *„Iar după episcopul Romei, întâietatea cinstei (primatul de onoare) să aibă episcopul Constantinopolului, pentru că (cetatea) aceasta este Roma nouă”*.

Cu toate că Teodosie cel Mare a făcut foarte mult pentru creștinism încercând să rezolve chestiunile teologice puse în discuție în favoarea unității lumii creștine, a întâmpinat opoziția categorică unuia dintre cei mai mari părinți ai Bisericii, Ambrozie al Milanului. Problema era raportul Stat-Biserică, în care cei doi aveau puncte de vedere diferite.

La cel de-al doilea Sinod ecumenic a fost ales arhiepiscop de Constantinopol, Nectarius. Acesta murind, în 397, în locul său a fost uns preotul Ioan din Antiohia Siriei care va rămâne în istoria bisericească sub numele de Sf. Ioan Gură de Aur (Hrisostomos). Pe lângă contribuțiile esențiale aduse în domeniul teologiei, el a fost unul din propovăduitorii unei moralități severe, fapt care i-a adus neplăceri, degenerate, în cele din urmă, într-un conflict cu însăși împărăteasa Eudoxia, soția lui Arcadius. Din acest motiv el a fost exilat la început în Asia Mică, apoi readus de teama unor tulburări. A fost exilat din nou în Capadocia (407), apoi pe țărmurile Pontului Euxin dar a murit pe drumul către locul exilului.

La începutul domniei, **Teodosie al II-lea (408-450)**, a domnit în Bizanț sub tutela surorii sale, Pulcheria. Tinerețea și-a petrecut-o pictând, colorând sau copiind manuscrise, ceea ce i-a adus porecla de **Caligraful**. Dacă istoria i-a păstrat numele, este pentru că el a poruncit să se ridice puternicul zid de apărare a Constantinopolului și pentru că în **Codex Theodosianus** el a reunit decretul imperiale promulgate după Constantin cel Mare. În rest, față de disputele religioase, el s-a dovedit deosebit de slab și fără personalitate. În timpul domniei sale, la Alexandria a murit, în 415, probabil suprimată, Hypatia „regina filosofiei”, fiind apoi alungați toți păgânii de la Universitatea de aici. Soția lui Teodosie al II-lea s-a numit și ea Eudoxia (Athenais, după numele păgân), ca și cea a lui Arcadiu. Ea a favorizat

pe păgâni dar, după moartea ei, în 448, s-a reluat persecutarea păgânilor, emițându-se și un decret prin care au fost arse toate cărțile scrise împotriva creștinilor.

Sora lui Teodosiu II, Pulcheria, viitoarea soție a lui Marcian, a fost plină de evlavie, ctitorind trei biserici închinare Sf. Fecioare: **Theotokos Chalkoprateia** (nu departe de biserica Sf.Sofia), **Theotokos Hodighitria** (în partea de răsărit a capitalei, înzestrată cu o icoană trimisă de la Ierusalim de Athenais- Eudoxia) și, cea mai importantă, cea din cartierul **Blacherne**. Aici e fost adusă mai târziu mantia Fecioarei Maria, trimisă de la Ierusalim și căreia i se atribuia salvarea orașului de atacurile unor popoare barbare.

În timpul lui Teodosie al II-lea a apărut o nouă erezie: nestorianismul. Promotorul ei, Nestorie, patriarhul din Constantinopol, susținea că în Iisus Hristos sunt două persoane: persoana divină a Fiului lui Dumnezeu, născut din Tatăl mai înainte de toți vecii și persoana umană sau istorică, născută din Fecioara Maria. De aceea erezia lui Nestorie s-a mai numit și dioprosopism (de la gr. δύο προσωπα, două persoane). Această erezie ducea la afirmația că Dumnezeu-Tatăl ar fi avut doi fii. Consecința era că Fecioara Maria n-a născut pe Fiul lui Dumnezeu ca să merite a fi numită "Născătoare de Dumnezeu" (θεοτοκος) ci numai pe omul Hristos și, de aceea, trebuie numită „Născătoare de om” (ανθρωποτοκος) sau, cel mult, "Născătoare de Hristos".

Sfântul Chiril al Alexandriei a profitat de această atitudine pentru a face să slăbească puterea episcopului din capitala Imperiului și, susținut de papalitate, la **Sinodul III ecumenic de la Efes (431)**, a condamnat nestorianismul. Abia s-a liniștit erezia nestoriană că a izbucnit alta, erezia monofizită sau eutihiană, de la Eutihius, un bătrân arhimandrit al Constantinopolului. Acesta, luptând cu nestorianismul, a dus la extremă învățătura școlii din Alexandria despre unirea celor două firi în persoana Mântuitorului, susținută de Chiril al Alexandriei. Eutihius exagera atât de mult unirea celor două firi încât făcea din ele o singură fire. El susținea că firea omenească luată de Hristos la întruparea din Fecioara Maria, a fost absorbită de firea Sa dumnezeiască, astfel încât aceasta a dispărut complet, deci, Mântuitorul nu ar fi avut un trup real. Consecința ereziei monofizite era că, dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu,

nu are, pe lângă firea Sa dumnezeiască și o fire omenească reală, atunci se anulează întreaga lucrare de răscumpărare a omului. Numai Fiul lui Dumnezeu, devenit om real, a putut duce neamul omenesc la mântuire. Doctrina ortodoxă referitoare la firile din persoana Mântuitorului este că în Iisus Hristos sunt două firi, dumnezeiască și omenească - diofizitism - unite într-o singură persoană divino-umană.

Eutihius a găsit sprijin la patriarhul Alexandriei, Dioscorus, și prin sinodul cunoscut sub numele de „tâlhăria de la Efes” (449) s-a asigurat atunci, triumful Bisericii din Alexandria. Expresia ce caracterizează acest sinod vine de la mijloacele brutale și corupția prin care episcopul și-a impus punctul de vedere („Ephesinum non iudicium sed latrocinium”).

Împotriva încrucișării acestor ambiții Imperiul și papalitatea, la fel de neliniștite, s-au coalizat. **Sinodul IV ecumenic de la Calcedon (451)**, la care au participat 600 de episcopi, a fixat doctrina ortodoxă sub semnul celor două naturi ale lui Iisus Hristos, o singură persoană, două ipostasuri. Sinodul a marcat, totodată, căderea puterii episcopului de Alexandria și triumful statului care va conduce prin împărat sinoadele și va stabili, mai mult ca oricând până acum, autoritatea sa asupra Bisericii orientale. Părinții sinodali, întemeindu-se pe canonul 3 al Sinodului II ecumenic din 381, au confirmat, prin canonul 28, întâietatea de onoare a scaunului din Constantinopol după cel din Roma.

Papalitatea, care a contribuit la realizarea victoriei, n-a avut nimic de câștigat din această luptă. Dimpotrivă. Papa Damasus a protestat împotriva canonului 28 susținând necesitatea ierarhizării patriarhiilor după apostolicitatea lor și nu după criterii politice. Aceasta ar fi însemnat întâietatea Alexandriei și chiar a Antiohiei față de Constantinopol.

Dar monofiziții condamnați nu s-au dat bătuți. Ei au continuat multă vreme, în Siria și în Egipt, să constituie Biserici cu tendințe separatiste, pericole grave nu numai pentru Ortodoxie ci și pentru coeziunea și unitatea monarhiei. Dar cu toată victoria sa pe terenul dogmei, Roma asista neliniștită la extinderea puterii patriarhului de Constantinopol care a devenit, cu ajutorul împăraților de aici, conducătorul Bisericii Orientului. Tot mai mult Imperiul roman de Răsărit dobândește o fizionomie proprie.

Biserica orientală, mândră de vestiții ei învățați, Sfinții Vasile cel Mare, Grigoire de Nazianz, Ioan Hrisostom și Atanasie cel Mare prevalându-se de superioritatea ei intelectuală asupra Occidentului, tindea tot mai mult să se separe de Roma. Bazele marii schisme din veacul al XI-lea începeau să se pună de pe acum.

4. Imperiul bizantin în perioada 457-717

Perioada la care ne referim a fost împărțită, din punct de vedere al domniei, între împărații **Zenon** (474-491) și **Anastasie** (491-518), exceptând o scurtă perioadă de un an, când pe tron s-a aflat **Basiliscus** (475-476).

După căderea, în 476, a Imperiului roman de Apus, cel din Răsărit a rămas singurul Imperiu care își mai putea spune roman deoarece reprezenta o parte a fostului întreg. Pe această bază, el era depozitarul unui mare prestigiu în ochii suveranilor barbari care tăiaseră din Imperiu regate în Gallia, Spania, Africa, Italia, ceea ce impunea în ochii lor, vagi idei de suzeranitate asupra părții de Răsărit. Evident, și invers. Suveranii bizantini, în virtutea gestului lui Odoacru care a trimis însemnele imperiale la Constantinopol, puteau emite pretenții și asupra porții occidentale a fostului Imperiu roman.

Bizanțul cuprindea acum Peninsula Balcanică, cu excepție părții de nord-vest, Asia Mică până la Munții Armeniei, Siria, până la Eufrat, Egiptul și Cirenaica. Aceste teritorii formau 64 de provincii sau eparhii, repartizate între două prefecturi având în frunte câte un pretor: cea de răsărit (dieceza de Tracia, Asia, Pont, Orient, Egipt) și cea din Illyricum (dieceza de Macedonia).

Tulburările religioase au continuat și după Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Nu a fost suficient să se condamne monofizismul pentru a-l face să dispară. În Egipt, în Siria, în Palestina, majoritatea monahală disperată nu atât datorită înfrângerii monofizismului cât mai ales obligației de a se supune episcopilor, au găsit în apărarea credinței un pretext de a se revolta. În Alexandria revoltele erau permanente. Au fost masacrați preoți. O vie tendință separatistă se manifesta în principalele orașe egiptene. Pericolul era cu atât mai mare cu cât împăratul Zenon și-a

propus să refacă pacea și unitatea din sânul Bisericii stabilind un compromis între Ortodoxie și monofizism prin edictul de unire, **Henotikon**, din 482, care n-a mai menționat formula adoptată la Sinodul de la Calcedon. Se stabilea în acest act că Mântuitorul este de aceeași natură cu Tatăl în ipostasul Său divin și de aceeași natură cu oamenii în ipostasul Său de om. Se ocoleau însă expresiile „o natură” și „două naturi”, eludându-se astfel deciziile celui de-al IV-lea Sinod ecumenic,

Actul a fost trimis la Alexandria unde patriarhul Petru Mongus l-a acceptat. În Antiohia, patriarhul Kalandion l-a respins dar fiind implicat într-o revoltă împotriva lui Zenon, a fost îndepărtat din scaun. Petru Piuarul (Knapheus), care i-a luat locul, l-a acceptat, Martyrius al Ierusalimului l-a acceptat și el. Papalitatea s-a arătat nemulțumită și a cerut restaurarea autorității Sinodului de la Calcedon.

Desigur, lui Zenon nu i se putea reproșa încercarea de a se realiza pacea internă între supușii săi prin mijloacele care îi stăteau la dispoziție unui împărat, aducându-i pe monofiziți la ortodoxie. Dar, evitându-se reluarea hotărârilor dogmatice stabilite la Calcedon, atât Zenon cât și patriarhul Acachios al Constantinopolului n-au urmat calea cea mai potrivită. Cu tot edictul de unitate lupta a continuat mai ales la nivelul păturii monahale între care se detașau călugării achimiți („cei neadormiți”) din Constantinopol.

Papa Felix al III-lea (483-492), nemulțumit de creșterea puterii patriarhului de Constantinopol, menționată și în canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic, a considerat prilejul ca fiind foarte nimerit pentru a lua măsuri unilaterale care să vizeze micșorarea prestigiului autorității crescânde a patriarhului de Constantinopol. El a convocat un sinod la Roma (iulie 484) prin care a anatemitizat și a depus din scaun pe Acachios. Acesta a fost mai întâi excomunicat apoi, încă odată, în octombrie 485, de către un nou sinod. La rândul său, patriarhul a răspuns la anatemitizare ștergând numele papei din diptice și întrerupând orice legături cu Roma. Așa s-a declanșat **schisma acachiană** care a durat aproape 35 de ani (484-519). Gravitatea gestului papei Felix a constatat în faptul că, pronunțând anatema asupra patriarhului Acachios, nu îl înlătura numai pe acesta de la comuniunea cu Biserica Apusului ci, fapt mult

mai grav, întreaga Biserică a Răsăritului, ceea ce era, în mod evident, o acțiune insuficient cumpănită.

Ruptura s-a agravat atunci când, pe scaunul imperial de la Constantinopol, în 491 a urcat Anastasie care a înclinat balanța în favoarea monofizismului. El a fost primul împărat care și-a dat seama că destinul Imperiului nu se poate despărți de lumea greacă și de Asia. Impus la tron de Ariadna, văduva lui Zenon, noul împărat care avea 60 de ani în momentul urcării pe tron, a fost un bun administrator. A încurajat comerțul și industria în orașe. Prin politica sa fiscală abilă a refăcut finanțele statului lăsând visteria plină (320.000 livre de aur). A reorganizat sistemul de apărare al hotarelor Imperiului punând un accent deosebit pe corpul militar el limitaneilor. A construit zidul lung de 78 m lungime, între Marea Marmara și Marea Neagră, care apăra Constantinopolul de atacurile venite de pe uscat.

Din nefericire toate acestea au fost umbrite de tulburările eterne dintre adepții Ortodoxiei și monofiziți. Anastasie a sprijinit dema verzilor în Hipodrom, de nuanță monofizită, contra acelei albastre, reprezentată mai ales de marea aristocrație greco-romană și care era pentru Ortodoxie. Un episod semnificativ pentru conturarea atmosferei ce existe în Imperiu în timpul împăratului monofizit Atanasie a fost cel legat de încercarea de a se introduce un adaos la imnul Trisaghion (Sfinte Dumnezeule) din Liturghie din partea monofiziților. Ea a produs o revoltă spontană capitală, care a amenințat însăși poziția împăratului.

În 513-514 a izbucnit răscoala militară a generalului Vitalianus în Illyria. Originar din Scythia Minor, el s-a sprijinit partida ortodoxă împotriva lui Anastasie. Succesele sale militare în Peninsula Balcanică l-au pus pe gânduri pe împărat, acesta promițând că va repune în aplicare hotărârile Sinodului de la Calcedon. Nu s-a ținut însă de promisiune.

Tot mai mult, civilizația Imperiului prindea o culoare orientală. Chiar și sub dominația Romei, elenismul, în tot Orientul a fost viu și foarte puternic. Mari și înfloritoare orașe ca Alexandria, Antiohia, Efes, erau centre de cultură intelectuală artistică remarcabilă. În sfera lor, în Egipt, în Siria, în Asia Mică, s-a născut o civilizație pătrunsă de tradițiile Greciei clasice. Constantinopolul, îmbogățit de

fondatorul său cu capodopere ale lumii grecești, a devenit unul din cele mai deosebite epopee ale lumii. Antichitatea elenistică a contribuit la crearea și specific al civilizației aici. Contactul acestei civilizații Persia a dus la trezire conștiința vechilor sale tradiții. În Egipt, Siria, Mesopotamia, Asia Mică și Armenia, vechiul fond tradițional a reapărut, reacționând împotriva spiritului elenistic. Din amestecul acestor tradiții rivale s-a născut în toată lumea orientală o activitate puternică și fecundă. Din punct de vedere economic, intelectual și artistic, în secolele IV și V, Siria, Egiptul și Anatolia, au avut o importanță deosebită în Imperiu. Arta creștină se dezvoltă încetul cu încetul printr-o succesiune încercări și cercetări savante, ducând spre apogeul măreț care a creat capodoperele secolului al VI-lea. În provincie se dezvoltă de asemenea, vechile tradiții indigene și spiritualitatea ușor separatistă. Constantinopolul însuși căpăta un profil intelectual specific datorită întâlnirii aici a tuturor tendințelor din Imperiu, creînd o civilizație originală.

Așa se realiza evoluția care orienta Bizanțul spre Orient, spre concepția unui Imperiu pur oriental, guvernat despotice, bine administrat, puternic apărut, neinteresându-se politic de Occident, pentru a deveni el însuși, neezitând să caute în Orient unitatea religioasă, de a rupe cu Roma și a constitui sub tutela statului o Biserică aproape independentă de papalitate.

Din nefericire pentru succesul acestei cauze, la sfârșitul veacului al V-lea și începutul celui următor, Imperiul se afla într-o gravă criză.

După 502, perșii au început războaiele în est. Regele persan Kobad a atacat Imperiul după o lungă perioadă de liniște, începută în 422, prin încheierea păcii de o sută de ani. Atacul a fost oprit însă atunci când hunii heftaliți au invadat statul persan. Se reiau vechile relații ale Armeniei cu Bizanțul iar Anastasie construiește cetatea Dara (507), în fața orașului Nisibi, cetate care va avea un rol deosebit de important în sistemul defensiv al Imperiului, în această parte.

În Europa, în primele două decenii ale secolului al VI-lea apar, la linia Dunării, slavii, iar mai târziu, avarii. În interior anarhia era completă. Capitala era agitată de luptele între facțiunile cercului, verzii și albaștrii. Provinciile, nemulțumite, ruinate de războaie, apăsate de impozite, căutau cu orice prilej să-și manifeste

revendicările naționale. În epoca aceasta se constată o adevărată redeșteptare națională și se înregistrează o ridicare a Orientului împotriva elenismului care, în ochii orientalilor, se prezenta sub forma ortodoxiei bizantine.

În sfârșit, amintirea persistentă a tradiției romane, întreținea ideea unității necesare a lumii romane, a „Romaniei”, alimentându-se astfel și o tendință de apropiere față de Occident. Pentru a se ieși din această instabilitate era nevoie de o mână energică, de o politică clară, cu vederi precise și ferme. Toate acestea le-a adus domnia lui Iustinian I.

Ascensiunea dinastiei iustiniene

În 518, la moartea lui Anastasie, o intrigă obscură a adus la tronul Imperiului bizantin pe Iustin, comandantul trupelor de gardă imperială (domesticul scholaelor). Acesta era un țaran din Macedonia, venit cu vreo cincisprezece ani înainte la Constantinopol să-și încerce norocul, un bun soldat dar foarte înapoiat intelectual și fără nici o experiență politică. Acest om s-a ridicat printr-o extraordinară voință ajungând la 68 de ani fondator al unei dinastii, neavând alt sfetnic decât pe nepotul său, Iustinian.

Originar, ca și Iustin, din Macedonia, tradiția care face din el un slav este de proveniența ulterioară și nu are nici valoare istorică. Născut la Tauresium, în 482, Iustinian a venit de bună voie la Constantinopol chemat de unchiul său, primind o educație deosebit de romană și profund creștină, Avea o mare experiență în afaceri, un spirit matur și un caracter format, toate calitățile care l-au făcut să fie un bun sfătuitor al unchiului său. Ca urmare, el a fost cel ce a guvernat între 518 și 527 în numele lui Iustin așteptând, la rândul său, domnia, care a urmat între 527 și 565. Astfel, pe durata a aproape o jumătate de secol Iustinian I a condus destinele Imperiului roman de Răsărit dominând epoca marcată de puternica sa personalitate, cu o amprentă atât de profundă încât singură voința sa a fost suficientă pentru a întrerupe evoluția naturală care tindea să ducă Imperiul spre Orient, apropiindu-l de Apus.

Sub influența lui Iustinian I, încă de la începuturile domniei lui Iustin, a apărut o nouă orientare politică. Prima sa grijă a fost reîmpăcarea cu Roma și înlăturarea schismei. Legăturile dintre cele două Biserici au fost reluate în timpul patriarhului Ioan

al II-lea al Constantinopolului (518-520) și al papei Hormisdas (541-524), în ziua de 28 martie 519, în Joia Mare din Săptămâna Patimilor.

Pentru încheierea unei alianțe și a da papei garanții cu privire la zelul său ortodox, timp de trei ani (518-521), Iustinian I a promovat o susținută persecuție împotriva monofiziților în întregul Orient. Prin această apropiere de Roma, dinastia voia să se simtă mai puternică. Iustinian I a putut apoi să ia măsuri energice pentru consolidarea stăpânirii sale. S-a debarasat de generalul Vitalianus, cel mai temut adversar al său. S-a făcut deosebit de popular mai ales prin etalarea unei mărinimii și a unui fast scilpitor.

Iustinian I a înțeles importanța care o putea avea pentru el și pentru ambițiile sale viitoare, restabilirea înțelegerii cu papalitatea. Profund adept al Ortodoxiei, Iustin a promulgat, în 524, un edict împotriva arienilor, act ce i-a atins pe goți și pe alți germani aflați în slujba Imperiului. Mai ales că au fost închise bisericile lor din Constantinopol. De aici s-a iscat un conflict cu Theodoric, regele lor, care a amenințat cu represalii și l-a forțat pe papa Ioan I să meargă la Constantinopol pentru a obține abrogarea edictului. Primit cu onoruri deosebite, fiind și primul papă care a vizitat noua Romă, el n-a obținut, totuși, decât scoaterea goților federați de sub incidența edictului. Theodoric, nemulțumit de rezultatele obținute de papă în cursul voiajului său la Constantinopol, îl aruncă pe acesta în închisoare, unde, în cele din urmă, a murit. Pe când se pregătea să emită un edict de confiscare a bisericilor ortodoxe din regatul său, Theodoric a murit și el, în august 526. La mai puțin de un an a murit și Iustin, tot în luna august (527), după ce a conferit titlul de „Augustus” nepotului său și după ce a pus pe patriarhul Epifanios să încoroneze pe Iustinian I și pe soția sa, Teodora.

Imperiul roman de Răsărit obținea prin această pereche suverană, unul din cele mai strălucite cupluri în conducerea treburilor statului.

Politica religioasă

Ca aproape toți împărații care, după Constantin cel Mare s-au urcat pe tron, Iustinian I s-a preocupat de Biserică din rațiuni de stat mai mult decât din plăcerea de dispute teologice. Concepția sa cu privire la relațiile dintre Biserică și Stat a fost clar

formulată în Novella a VI-a: „Două mari daruri s-au dat oamenilor prin grația divină: preoția și autoritatea statului (*sacerdotium et imperium*). Preoția poartă grijă de cele duhovnicești iar cealaltă îngrijește de cele pământești; amândouă având aceeași origine, sunt podoabele vieții omenești”. Acest text consacră nu numai principiul simfoniei dintre cele două puteri dar, extrapolat, și rolul deosebit pe care trebuie să-l joace împăratul în acest raport.

Pentru a-și dovedi zelul întru cele ale credinței, a combătut deschis pe eretici ordonând, în 529, închiderea Universității din Atena unde mai funcționau, pe ascuns, câțiva profesori păgâni. Tot acum a luat măsuri împotriva unor aristocrați și a altor persoane care se făceau vinovate de practicarea în secret a ritualilor păgâne. Dacă refuzau să se inițieze în doctrina creștină și să se boteze, aceștia erau exilați și li se confiscau toate bunurile. Iustinian I a întărit legile împotriva maniheenilor, montaniștilor, evreilor și a samarinenilor.

Pentru a-și asigura succesul acțiunilor în Occident, Iustinian I a avut nevoie să mențină buna înțelegere cu papalitatea. Pentru a restaura în Orient unitatea politică și morală, ar fi trebuit să apere pe monofiziți, mai numeroși și mai puternici în Egipt, Siria, Mesopotamia și Armenia. Între Roma care îi cerea condamnarea ereticilor separatiști și Teodora care îl sfătuia să se întoarcă la politica de unitate a lui Zenon și Anastasie, nehotărârea lui Iustinian I a făcut să se mențină, chiar sub semnul incertitudinii, un Imperiu amenințat din toate părțile.

Pentru a fi pe placul Romei, a convocat un sinod local la Constantinopol, în 532-533 pentru a împăca pe ortodocși cu monofiziții. Fiecare partidă, ortodoxă și monofizită, a fost chemată să trimită câte șase episcopi. Lucrările s-au desfășurat la scurtă vreme după răscoala Nika. Rezultatul a fost negativ nereușindu-se împăcarea celor două tabere deși Iustinian I în persoană a ținut să fie de față la ședința a treia. Un nou sinod s-a deschis la 2 mai 536, tot la Constantinopol, Iustinian, dezamăgit de rezultatele primului, dorind pe această cale să ia unele măsuri împotriva monofizitismului. Aici s-a hotărât depunerea patriarhului Antim al Constantinopolului (535-536) acuzat de erezie. Hotărârile luate aici loveau căpeteniile monofiziților cu care Iustinian a încercat până atunci să realizeze discuții

teologice spre a-i atrage la Ortodoxie. Cei condamnați trebuiau să se abțină de la orice fel de prozelitism: să nu boteze și să nu pregătească Sfânta Cuminecătură dându-o cuiva, să nu răspândească învățăturile lor eronate nicăieri. Trebuiau să predea ortodocșilor toate bunurile de care dispuneau: biserici, case, pământuri. Patriarhul Teodosie al Alexandriei a fost exilat iar Sever de Antiohia a trebuit să ia calea pribegiei.

Se pare însă, că pentru a fi pe placul Teodorei, i-a lăsat pe monofiziți să-și reconstituie propria Biserică. În 543, Iacob Baradai, episcop de Edessa, reușește să dea o organizare Bisericii monofizite din Asia Mică, Siria și Egipt, al cărei conducător a devenit, din 550, Pavel, patriarhul de Antiohia. După numele întemeietorului ei, Biserica s-a numit iacobită.

În 553, prin edict imperial a fost convocat **Sinodul al V-lea ecumenic** la Constantinopol, care a încercat să realizeze o împăcare între ortodocși și monofiziți prin condamnarea celor trei adepți ai nestorianismului: Teodor din Mopsuestia, Teodoret din Cyr și Ibas din Edessa. A fost o continuare a clarificărilor începute în 543. Ea a rămas în istorie sub numele de **disputa celor trei capitole**. Condamnarea lor n-a adus liniște în Imperiu, ea contribuind și mai mult la separarea religioasă a provinciilor din Apus de cele din Răsărit.

Iustinian I nu s-a lăsat copleșit de această nereușită și a încercat să găsească o formulă de pace care să mulțumească pe toată lumea. În acest sens a considerat că **doctrina afartodochetă** poate aduce o rezolvare a disputelor. Potrivit acestei doctrine, care era o formă de monofizitism extrem, corpul Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat cât și la suferință. În 564 el a proclamat prin edict afartodochetismul ca fiind o doctrină ortodoxă și a cerut episcopilor să o recunoască. Aceștia însă au refuzat. Puțin mai târziu, Iustinian I a murit.

O preocupare permanentă a împăratului a fost reformarea Bisericii. Au fost promulgate legi care să combată simonia, pentru a promova alegerea ca episcopi a persoanelor celor mai vrednice, Iustinian I a arătat o grijă deosebită față de mănăstiri considerându-le deosebit de necesare în viața statului. El a dat legi de reglementare a statutului acestora punând accent pe viața în comun (chinovitică), obligând pe

călugări să trăiască în mănăstiri, sub conducerea egumenului. Era împotriva călugărilor cerșetori și a limitat chiar numărul anahoreților (a sihaștrilor). A luat măsuri împotriva mănăstirilor mixte, de bărbați și femei, destul de numeroase încă pe vremea sa. Călugării erau obligați să rămână fideli opțiunii lor inițiale. Cel ce abandona mănăstirea trebuia dus înapoi cu forța iar dacă o părăsea din nou, era trimis în armată fără să mai poată beneficia de bunurile și de situația sa juridică anterioară.

Iustinian I a fost și un mare ctitor de biserici. În vremea sa se întâlnesc toate tipurile de construcții în acest domeniu dar, tot mai evident, a fost perioada tranziției de la tipul bazilicii de pe vremea lui Constantin cel Mare spre cel poligonal care va da trăsătura specifică arhitecturii eclesiastice bizantine. Au apărut biserici ca San Apollinare Nuovo din Ravenna sau Sf.Demetrius din Tesalonic, biserici cu plan poligonal, cum ar fi cea cu hramul Sf.Serghios și Bacchos din Constantinopol ori San Vitale din Ravenna, construcții cu planul în formă de cruce, cu cinci cupole, cum a fost biserica Sf.Apostoli sau Sfânta Sofia, ridicată între 532 și 537 de către Anthemios din Tralles și Isidor din Millet. Ridicată la început de Constantin cel Mare sub forma unei bazilici obișnuite, cu șarpantă de lemn, Teodosie al II-lea i-a adus ample modificări, poate chiar una totală. Iustinian n-a ținut seama de ele și a dispus construirea unei biserici noi, boltite, de dimensiuni cu totul neobișnuite, care n-a mai fost repetată apoi niciodată. Se spune că, la terminarea uriașei lucrări, cu ocazia sfințirii, Iustinian ar fi exclamat: *„Slavă Ție Doamne, care m-ai găsit vrednic să desăvârșesc o asemenea lucrare. Te-am întrecut Solomoane”*.

Cu toată vehemența acțiunilor îndreptate împotriva adversarilor săi, Iustinian I n-a reușit să obțină rezultatele scontate. Politica de unitate și toleranță pe care Teodora a sugerat-o soțului ei a fost, fără îndoială, înțeleaptă. Dar nehotărârea lui Iustinian I de a se posta de o parte sau de alta au determinat ca toate bunele intenții să aibă un alt efect determinând o recrudescență a tendințelor separatiste în Egipt și Siria, impulsionând exaltarea urii diferitelor etnii împotriva Imperiului. Erezia monofizită a fost un pretext pentru mișcările etnice locale de a se izola de Imperiu și de Biserica Ortodoxă. Așa s-au născut apoi trei mari Biserici monofizite: Biserica

monofizită coptă a Egiptului de care depinde și Biserica monofizită abisiniană, Biserica iacobită siriană și Biserica armeană gregoriană.

Succesorii lui Iustinian I (565-610). Apreciată în ansamblul ei, domniei lui Iustinian I nu i se poate contesta grandoarea și nici prestigiul fără egal pe care acesta l-a dat monarhiei. Dar rămâne o întrebare, dacă această grandoare n-a fost cumva una mai mult aparentă decât reală și dacă acest uriaș efort care a frânat evoluția naturală a Imperiului de Răsărit epuizându-l datorită ambițiilor excesive n-a produs, în general, mai mult rău decât bine Imperiului (Ch.Diehl).

Perioada anilor 565-610 a constituit una din cele mai grele din istoria Imperiului, caracterizată prin anarhie, mizerie, tulburări sociale de tot felul. Ioan de Efes, istoricul lui Iustin al II-lea, scria că sunt semnele unui apropiat sfârșit al lumii.

Succesorii lui Iustinian I au fost Iustin al II-lea (565-578), Tiberius al II-lea (578-582), Mauricius (582-602) și Phocas (602-610). Dintre aceștia cel mai vrednic a fost Mauricius, un militar energic. De asemenea, soția lui Iustin al II-lea, Sofia, o femeie energică a jucat un rol important în treburile statului, asemuită fiind în multe privințe cu Teodora.

Cele mai mari probleme care au trebuit să fie rezolvate în politica externă au fost: amenințarea persană, presiunea slavilor și avarilor în Peninsula Balcanică și cucerirea Italiei de către longobarzii.

Iustin al II-lea a refuzat să mai plătească tribut perșilor bazându-se pe un nou factor de politică externă: apariția turcilor. Aceștia au ocupat teritoriul cuprins între China și Persia considerând statul persan principalul lor inamic. O solie turcă a sosit la Constantinopol după efectuarea unui drum foarte lung fiind primită cu deosebite onoruri în capitala Imperiului. S-a abordat problema unei posibile alianțe și, ca un element ce merită a fi reținut, turcii s-au oferit să intermedieze comerțul cu mătase între China și Bizanț, fără a trece prin Persia. Acest gând îl avusese și Iustinian I dar el preconiza o rută maritimă prin sud, în timp ce turcii propuneau una pe uscat, prin nord.

În cele din urmă nu s-a ajuns la realizarea nici a acestui proiect și nici la o alianță militară efectivă împotriva perșilor căci în 570 invadarea Italiei de către longobarzi a întors atenția Imperiului bizantin spre Occident.

În anul 568 longobarzii au părăsit Pannonia și, sub conducerea lui Alboin, au pătruns în Italia, slab apărată de Imperiu. A început o extindere lentă a acestora în nordul peninsulei. Au căzut, unul după altul, importante orașe între care Milan (septembrie 569) și Pavia (574), aceasta din urmă devenind capitala noului regat. În fața acestei situații, succesorii lui Iustinian I s-au mărginit să organizeze o puternică defensivă prin crearea exarhatelor de Africa și de Ravenna. Se pare că această instituție a exarhatului a stat la baze viitoarelor **theme** (provincii militaro-civile) în care va fi împărțit Imperiul începând din veacul al VII-lea.

Bizantinii și-au propus apoi să-și îndrepte atenția spre Orient și să ia față de dușmanii monarhiei o atitudine fermă. Datorită măsurile întreprinse pentru a reorganiza armata, în 572 a început războiul cu perșii. După câteva mici succese, soarta războiului s-a schimbat însă. Perșii au reușit să cucerească redutabila cetate Dara, construită în timpul lui Iustinian I și considerată o perfecțiune în domeniul fortificațiilor. Vestea căderii cetății a avut asupra lui Iustin al II-lea un efect profund care i-a șubrezit și mai mult sănătatea mintală. Un armistițiu de un an cu perșii a fost intermediat de soția lui Iustin, Sofia, în schimbul unei sume apreciabile. Războiul în sine a durat până în 591 terminându-se în cele din urmă, cu victoria trupelor imperiale și cedarea Armeniei persane către Bizanț.

Succesele militare deosebite ale bizantinilor în Orient se datorau lui Mauricius, noul comandant al forțelor imperiale de aici.

În Peninsula Balcanică, în 582, avarii cuceresc cetatea Armium de pe râul Sava și hanul Baian, căpetenia lor, își stabilește reședința aici. Arabii și slavii au devastat cu cruzime peninsula, cucerind cetățile de la Dunăre, asediind Tesalonicul (584), amenințând Constantinopolul (591) și începând să se așeze cu intenții de durată. Dar, în cele din urmă, războiul a luat o turnură favorabilă Bizanțului care a împins dușmanii în afara frontierelor, până la Tisa (601).

În problemele religioase, Iustin al II-lea ca și urmașii săi, au dovedit aceeași strădanie de apărare a Ortodoxiei în fața ereziei monofizite mergând, uneori, până la persecuții. Acesta a făcut să se continue procesul început în timpul lui Iustinian I și a dus la îndepărtarea populației din răsărit de ideologia Imperiului, alimentând pericolul secesiunii.

Raporturile cu papalitatea au fost și ele încordate. Energicul papă Grigore cel Mare (590-604) vroia să-și impună autoritatea asupra tuturor Bisericilor din Răsărit. El i-a reproșat patriarhului Ioan Postitorul (582-595) că și-a atribuit titlul de „ecumenic”. De fapt acest titlu i-a fost acordat încă de către Iustinian I patriarhului Epifanios (520-535) pe care, într-o scrisoare, l-a numit „*prea sfințitul și prea fericitul arhiepiscop și patriarh ecumenic*”. Nici Epifanios și nici cei ce i-au urmat nu au căutat însă să obțină pe baza acestui titlu de onoare un drept de jurisdicție și nu l-au folosit ca mijloc de a dobândi privilegii reale. Un motiv de amestec al papei în treburile Bizanțului a fost și edictul dat de Mauricius care interzicea intrarea în cinul monahal a funcționarilor, curtenilor și soldaților înainte de a-și achita datoriile. Protestul pontifului roman dovedea strădaniile acestuia de a se erija în păzitorul suprem al disciplinei creștine.

Domnia lui **Mauricius** a ocupat un loc important în procesul de trecere de la un Imperiu romano-bizantin la unul bizantin propriu-zis. Bun general și foarte bun administrator, cu toate calitățile sale reale, datorită politicii economice rigide pe care a dus-o a fost destul de nepopular. În timpul său, în 586-587, o coalțiție avaro-slavă a invadat provinciile europene ale Imperiului. Avarii au fost zdrobiți lângă Adrianopol. Cu prilejul unei retrageri a armatei romano-bizantine comandate de Comentiolus, în cursul unui marș de noapte, potrivit afirmației lui Teophanes Mărturisitorul, un soldat ar fi rostit cuvintele „ **torna, torna, fratre**”, considerate de unii specialiști ca dovadă a existenței unei limbi romanice orientale iar de alții, ca fiind cea mai veche urmă de limbă străromână.

După încheierea războiului cu perșii (591), Mauricius și-a concentrat toate forțele asupra frontului avaro-slav, sub comanda unui bun general, Priscus. Planurile au fost însă compromise de o răscoală de la Dunăre, din 602.

Că ideea imperiului universal nu a fost abandonată reiese și din testamentul lăsat de Mauricius (597). El a împărțit țara în două. Partea de răsărit, cu capitala la Constantinopol este lăsată fiului său Teodosiu, în timp ce Italia și Africa, cu centrul la Roma, fiului mai mic, Tiberiu.

În 598, Priscus, readus în fruntea armatei, zdrobește pe avari, apoi despresurează Tomisul din Dobrogea. Nu-i poate însă împiedica pe năvălitori să ajungă până sub Constantinopol. În 601, o nouă campanie victorioasă a lui Priscus pornită din Singidunum (Belgradul de azi), alungă pe Baian dincolo de Tisa. Dar Priscus este înlocuit din nou la comandă cu Petru, incapabilul frate al lui Mauricius și acțiunea este compromisă. Un an mai târziu, slavii străpung limesul danubian în valuri, pătrund în Peninsula Balcanică până în Macedonia și la Marea Adriatică, schimbând pentru totdeauna structura demografică a peninsulei.

Mauricius ordonă forțelor de pe Dunăre să treacă la nord și să ierneze acolo. Trupele refuză executarea ordinului, se răscoală și proclamă ca împărat pe centurionul Phocas, un trac romanizat care, în fruntea oștilor sale, pornește împotriva Constantinopolului. Aici. Mauricius nedispunând de forțele necesare a apelat la milițiile demelor care, nemulțumite de el, își dau mâna și îl alungă. **Phocas** a fost primit triumfal la Constantinopol. Mauricius a fost ucis cu întreaga familie, după care sângele împărat a început seria răzbunărilor îndelungi împotriva marii aristocrații. Curând toate categoriile sociale s-au ridicat împotriva lui. Noul împărat nu s-a putut menține decât prin teroare (602-610), ducând monarhia la ruină. Regele perșilor, Chosroes II s-a angajat să-l răzbune pe Mauricius a reluat războaiele, astfel că perșii cuceriră Mesopotamia, Siria, Asia Mică. În 608 ei erau în Calcedon, în apropierea Constantinopolului.

Singura atitudine favorabilă față de împărat venea din partea Romei. Phocas în politica religioasă a dat un pas înapoi în fața ofensivei papalității. Atitudinea sa binevoitoare față de Roma a atins un punct culminant într-o scrisoare adresată papei Bonifacius al III-lea, în 607, în care se spunea că „*Biserica apostolică a Sf. Petru este cap al tuturor Bisericilor*” (caput omnium ecclesiarum). Această recunoaștere, la care se adăuga cedarea de către împărat a Panteonului din Roma papalității, a fost

răsplătită prin ridicarea unei coloane în Forum, cu o inscripție ce glorifica pe tiranul bizantin. În interiorul țării revoltele și conspirațiile se succedau în lanț. Imperiul avea nevoie de un salvator și acesta a venit din Africa.

În 610, Heraclius, fiul exarhului din Cartagina, l-a înlăturat pe Phocas și a pus bazele unei noi dinastii. După o jumătate de secol de frământări, Bizanțul și-a găsit, în sfârșit, liniștea. În acest timp, imperiul și-a revenit la, tradiționala comuniune ca Orientul, dovedind, o dată în plus, că tot ceea ce realizase Iustinian I nu fusese decât o încercare sortită să nu fie viabilă. Procesul de întoarcere cu fața spre Orient care a început deja pe vremea lui Constantin cel Mare nu mai putea fi oprit.

Anul 610 poate fi considerat ca an de încheiere a perioadei romano-bizantine în istoria Imperiului.

DINASTIA HERACLIDĂ. În istoria Bizanțului, secolul al VII-lea reprezintă perioada unor crize grave, un moment decisiv în care se pune în cumpănă însăși existența Imperiului. După marile pericole determinate de agresivitatea statului persan, a apărut cel al arabilor, mult mai amenințător. În consecință, se impunea o transformare profundă, care să ea statului și lumii bizantine în general o stabilitate și o anumită siguranță.

Până acum monarhia a avut un caracter universal. Latina era limba oficială, tradiția romană i-a conservat cadrul pe care i l-a fixat Roma. Pe la începutul secolului al VIII-lea, dimpotrivă, Imperiul a ajuns să fie pur bizantin, în care toate forțele s-au concentrat în jurul Constantinopolului și în care trăsăturile sale deveneau tot mai mult orientale.

Redresarea Imperiului în timpul lui Heraclius I (610-641). În momentul în care Heraclius I a urcat pe tron, situația statului era deosebit de grea. Perșii au cucerit noi și noi teritorii în fiecare an, în dauna Imperiului. În 612 ei au ocupat Antiohia și Cezareea. În 614 a căzut Damascul iar la 5 mai 614 au cucerit Ierusalimul de unde au dus la Ctesifon, Sfânta Cruce și relicvele cele mai de preț ale creștinismului. Perșii, cărora li s-au alăturat evreii din Ierusalim au jefuit și incendiat biserica Sfântului Mormânt. Cu această ocazie în oraș au pierit aproape șaiszeci de mii de creștini. Printre prizonierii luați de perși s-a aflat și patriarhul Zaharia al Ierusalimului. Este momentul în care acest oraș începe să decadă căci vremea sa cea mai înfloritoare a fost epoca domniei lui Constantin cel Mare când s-au

realizat aici cele mai importante construcții. Cruciadele au contribuit și ele la căderea orașului.

Ușurința cu care perșii au pus stăpânire pe aceste provincii explică prin faptul că majoritatea locuitorilor au continuat să rămână arieni și monofiziți, opunându-se doctrinei ortodoxe oficiale pe care o identificau cu Imperiul bizantin în sine.

Căderea Ierusalimului a provocat o vie emoție în întreaga lume creștină, lupta dobândind de ambele părți caracterul unui război sfânt.

În 617 perșii au ocupat Egiptul, au înaintat în Asia până la Calcedon. Mai înainte, în 614 slavii au cucerit Salona (Spalato), centrul administrației imperiale din Dalmația. Astfel, stăpânirea bizantină în vestul peninsulei s-a prăbușit.

În iunie-iulie 617, avarii au apărut în fața Constantinopolului, longobarzii câștigau mereu teren în Italia iar Imperiul își pierdea posesiunile din Spania.

Copleșit de atâtea dezastre, Heraclius I, s-a gândit la un moment dat să părăsească Constantinopolul și să transfere în Africa sediul puterii. Un om cu o energie extraordinară l-a determinat să se răzgândească, patriarhul Sergios (610-638), a cărui influență a fost deosebit de puternică asupra întregii politici interne și externe a Imperiului. Pătruns de o credință creștină profundă, soldat curajos, bun administrator și mare general, Heraclius I a avut un mare noroc cu prezența sa în fruntea patriarhiei constantinopolitane.

În 622, Heraclius I era gata de război. Campaniile sale, trei la număr, în perioada 622-628, au fost încununate de un succes deosebit. Glorioasa expediție întreprinsă de el a fost comparată cu cea a lui Alexandru Macedon. Heraclius I s-a aliat în această campanie cu triburile din Caucaz și cu chazarii.

În vara lui 626, în timp ce împăratul se afla de mai bine de trei ani în Orient, o expediție avaro-slavă și persană s-a apropiat de Constantinopol. În aceste condiții, apărarea capitalei a revenit patriarhului Sergios. Regele Persiei și-a fixat tabăra pe țărmul asiatic al Bosforului, în timp ce hanul avar, aliat cu slavii, bulgarii și gepzii, au împresurat zidurile Constantinopolului (27 iulie). În august, flota slavă care a atacat pe mare capitala, a fost nimicită de bizantini. Avarii au ridicat asediul iar perșii s-au retras pe între timp țărmul Asiei Mici. Patriarhul Sergios, eroul marii confruntări, a compus **Imnul Acatist**,

imn triumfal dedicat Fecioarei Maria, căreia locuitorii orașului îi atribuiau biruința asupra dușmanului. Imnul a pătruns în Liturgia ortodoxă și este cântat și azi. Salvarea capitalei bizantine a fost atribuită prezenței veșmintelor Fecioarei Maria în cetate. Ele au fost purtate pe zidurile cetății, apoi printre oameni, dând acestora un mare curaj. Legende care au circulat apoi, pretind că însăși Fecioara ar fi apărut pe metereze, ba chiar și în tabăra dușmană. Interesant, și demn de reținut, este că singurul cartier cucerit cel al Blachernelor, a fost distrus în întregime de păgâni, cu excepția bisericii Sf. Maria.

Heraclius I, a înfrânt între timp armata persană mutând războiul pe teritoriul inamic, în Azerbaidjan (623) și în Armenia persană (625). Victorios la Ninive, și la porțile Ctesifonului (628), el a intrat în legendă ca primul cruciat. Moartea lui Chosroes II (628) și răscoala ce a urmat, au ușurat impunerea unei păci umiltoare perșilor („Pacea eternă”) prin care aceștia au restituit toate cuceririle și, mai ales Sfânta Cruce, pe care Heraclius I a adus-o triumfător la Ierusalim (629) așezând-o în biserica Sfântul Mormânt. Acesta a fost primul **război sfânt** dus de lumea creștină și un prolog al Cruciadelor de mai târziu.

Niciodată statul persan nu s-a mai refăcut. După aceste strălucitoare victorii, în 629, Heraclius I și-a luat titlul de **basileus**. Acest termen a existat de secole în Orient, mai ales în Egipt. Din secolul al IV-lea a fost folosit curent în partea de limbă greacă a Imperiului dar nu a fost recunoscut ca titlu oficial până acum.

După aceste mari succese militare, Heraclius I s-a străduit, prin politica sa religioasă să restabilească unitatea morală a Imperiului și, pentru a recâștiga pe monofiziții din Siria și Egipt, el a căutat să găsească, în înțelegere cu patriarhii Sergios și Cyrus din Alexandria, o formulă de mediere care să-i aducă pe desidenți în sânul Ortodoxiei.

Disputa se dădea în jurul problemei dacă Mântuitorul a avut o dublă energie și o dublă voință. Dogma stabilită de Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, că fiecare din cele două naturi ale Mântuitorului își păstrează toate însușirile și caracteristicile, nu a satisfăcut pe deplin. Unii apreciau că dacă Iisus Hristos a avut o natură divină și una umană, trebuia să aibă și o activitate divină și una umană. Deci o voință dumnezeiască și alta umană. Cum însă Hristos era o singură persoană și cum voința umană urmează în toate voința divină, ușor se putea concluziona că Mântuitorul are o singură sferă de

acțiune și o singură voință. S-a ajuns astfel la concepția monofizită. Heraclius I a considerat ca salvatoare în disputa cu monofiziții, învățătura care a apărut în Egipt pe la anul 600 și care susținea o singură voință și o singură energie în persoana lui Iisus Hristos. La reacția potrivnică a lui Sofronios, patriarhul Ierusalimului, împăratul a intervenit direct și, prin edictul **Ekthesis** (638) a impus **doctrina monotelită** – două naturi în persoana Mântuitorului dar o singură voință – interzicând orice fel de dispută în continuare.

Datorită acestor eforturi, Imperiul părea că își revine. Prestigiul său în Orient a fost restabilit. Prin creștinarea croaților și sârbilor, influența bizantină s-a extins și în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Dar aceste aparențe strălucitoare nu aveau o bază reală. Situația financiară era grea, tendințele separatiste de care au profitat atâta perșii, nu au putut fi înlăturate. În câțiva ani, invazia arabă a anulat toate rezultatele victoriilor lui Heraclius I, în timp ce politica sa religioasă a pregătit germenii unor lungi disensiuni și grave conflicte.

Apariția pericolului arab

Începutul secolului al VII-lea a marcat un mare eveniment: apariția Islamului. Această apariție a fost pregătită de existența în credințele arabe preislamice a concepției despre o zeitate principală (**Allah**) ca și de influența concepțiilor mozaice și creștine despre o divinitate unică (**Jahve, Dumnezeu**).

Creatorul, într-o formă doctrinară, dogmatică, a noii religii a fost un negustor, pe nume Mahomed (circa 570-632). Conceptele sale au fost adunate de discipolii săi în **Coran**, care cuprinde învățăturile de bază ale noii religii. Islamismul propăvăduia câteva percepte de bază. În primul rând recunoașterea divinității unice (**Allah**) și completa dependența a omului față de ea, prin supunerea oarbă în fața voinței sale. Profetul lui Allah este Mahomed. Moise și Iisus sunt recunoscuți ca profeți. Iisus este primul dintre profeți dar noua religie arabă declara că nici unul nu este atât de mare ca Mahomed. Acesta a declarat mai târziu, în perioada de la Medina, că doctrina sa religioasă era o readucere în deplinătatea ei a religiei lui Avraam, stricată de creștini și evrei. Musulmanului i se mai cerea îndeplinirea rugăciunilor zilnice, respectarea postului anual în luna Ramadan și cel puțin un pelerinaj anual la templul Caaba din Mecca. Religia lui Mahomed impunea supunerea deplină a credinciosului care a îmbrățișat-o (**moslem**,

musulman). Mai târziu ea a început să ceară extinderea între nemusulmani, chiar prin folosirea forței, a „războiului sfânt” (**djihad**).

La început Mahomed și-a câștigat adepți doar în Mecca, în rândul populației sărace. Aristocrația și negustorimea de aici l-a alungat silindu-l să fugă (**hegira**) la Yathreb, ulterior numită Medina (16 iulie 622). Fuga lui Mahomed a devenit mai târziu data începerii erei musulmane.

Islamismul s-a extins apoi, Mecca devenind orașul sfânt al musulmanilor iar templul Caaba, sanctuar al Islamismului. Dar, în timpul vieții lui Mahomed, credința musulmană nu s-a extins nici măcar în întreaga Peninsulă Arabică. Partea de sud-vest a rămas creștină iar cea de nord-est a trecut la creștinism care devenise religie predominantă în Mesopotamia și în provinciile arabe situate de-a lungul Eufratului. În acest timp religia oficială persană a continuat să decadă rapid.

Astfel, atunci când Mohamed a murit, el nu era nici suveranul politic al întregii Arabii și nici șeful ei religios.

În Imperiul bizantin, Islamul a fost considerat la începuturile sale ca un fel de arianism și tratat ca și alte erezii creștine. La fel Sf. Ioan Damaschin, care a trăit la o curte musulmană în veacul al VIII-lea, nu a văzut în Islam decât o nouă religie. El n-o considera decât ca pe o schismă asemănătoare ereziilor precedente. Istoricii bizantini au manifestat, de asemenea, un interes scăzut față de învățătura lui Mahomed. Primul cronicar care amintește câteva secvențe din viața acestuia numindu-l „regele sarasinilor și falsul profet” este Teofan Mărturisitorul care a scris în prima jumătate a secolului al IX-lea lucrarea „Chronographia”.

La fel în Europa occidentală, Islamul n-a fost o religie prea cunoscută fiind considerată o sectă creștină apropiată dogmatic de arianism și chiar în perioada de sfârșit a Evului Mediu, Dante Alighieri, în a sa „Divina Comedia”, îl considera pe Mahomed un „eretic” și îl numea „semănător de ceartă și de schismă”. Unii afirmă că apariția Islamului a determinat un asemenea entuziasm încât cuceririle s-au declanșat în lanț și că ele erau manifestări ale voinței profetului. În realitate, la moartea lui Mahomed, numărul musulmanilor era foarte redus, majoritatea lor grupându-se în orașul Medina. Cei mai

mulți dintre luptătorii arabi se compuneau din beduini care nu cunoșteau Islamul decât aproximativ. Nu erau decât doritori de pradă și entuziasmul religios le lipsea aproape complet. Pe de altă parte, la începuturile sale, Islamul era foarte tolerant, atât față de creștini cât și față de evrei. Inițial și-a propus nu convertirea celor cucerți ci supunerea lor.

Fanatismul religios și intoleranța musulmanilor au fost apariții ulterioare, străine poporului arab și explicabile prin activitatea prozelitismului musulman. Elanul extraordinar al luptei arabilor a fost dat de creșterea lor numerică și de spațiul foarte strâns, închis între vaste teritorii aride, care amenința însăși existența lor ca etnie.

Primul **calif** (locțiitor) al lui Mahomed, **Abu-Bekr**, a reușit să învingă disensiunile pricinuite de moartea profetului și, din 634 până în 642, Imperiul bizantin a pierdut, în favoarea arabilor, toată partea sa răsăriteană. Astfel, în 634 armatele califului Omar au atacat Siria. Trupele bizantine au fost înfrânte la Agnadain (634). Damascul a căzut și el în mâinile musulmanilor (635). Dezastrul de la Yarmuk (636), l-a determinat pe Heraclius I să renunțe definitiv la Siria. Populația, ostilă grecilor, s-a grăbit să treacă de partea învingătorilor. Ierusalimul a capitulat în 637, după ce a fost apărat cu înverșunare de patriarhul Sofronios. Locuitorii au reușit să ducă din oraș Sfânta Cruce încă înainte de atac.

Antiohia a căzut în 638. Apoi a fost rândul Mesopotamiei (639), a Egiptului, pe care Omar l-a cucerit fără să întâmpine o rezistență deosebită (639-642). Heraclius I, bătrân și bolnav, a murit disperat (641).

Sub succesorul său **Constans II** (641-668), arabii și-au continuat cuceririle. Cirenaica, Tripolitanis, au căzut în mâinile lor (642-643) iar în 647, pentru prima oară, au năvălit în Africa de nord. Au devastat apoi Asia Mică (651), au supus Armenia (653). Creîndu-și o flotă redutabilă au început să amenințe preponderența pe care o avea în acest domeniu Bizanțul în mările din Orient. Navele arabe au invadat apele bizantine, au cucerit insula Cipru important centru maritim, au înfrânt flota comandată de însuși împăratul și au ocupat insula Rhodos, distrugând faimosul Colos de aici (654) și ajungând până în insula Creta și chiar în Sicilia.

Constantinopolul însuși era în pericol și Constans II, considerând Orientul ca pierdut, și-a petrecut ultimii ani de viață în Occident (663-668).

Toate acestea au ușurat acțiunile califilor omeiazi care reveneau la Damasc, după 660. De acum, în fiecare an, o invazie arabă devasta Asia Mică. În 668, musulmanii au pătruns până la Calcedon. În același timp, ei au reluat ofensiva spre apus și s-au stabilit în Africa de nord unde au întemeiat Kairuan (669), amenințând Sicilia. În sfârșit, în 673, ei au încercat efortul suprem: cucerirea Constantinopolului. Dar noul împărat, Constantin IV (668-***), supranumit și Pogonatul (Bărbosul), a fost un suveran energic. În același an și apoi, cinci ani în șir (673-678), arabii au asediat, pe uscat și pe mare, capitala bizantină dar n-au reușit s-o cucerească. Flota greacă căreia recenta descoperire a „focului grecesc” de către sirianul Callinicos – i-a asigurat o incontestabilă superioritate, a obligat escadrele musulmane la retragere provocându-le, în apele de la Syllaeum, o gravă înfrângere. Rămășițele ei au fost distruse de o furtună pe coastele Pamphylii.

Pe uscat armatele arabe au fost zdrobite în Asia. Califul Moavia a fost silit să semneze pacea (678). Aceasta a fost prima stopare a extinderii teritoriale a Islamului. Prestigiul Imperiului a fost, din acest punct de vedere, restabilit.

Politica religioasă și Occidentul. Sinodul al VI-lea ecumenic și Sinodul Quinisext. O preocupare constantă a lui Heraclius I a fost realizarea păcii și înțelegerii în sânul Bisericii. Dar felul în care a văzut împăratul realizarea acestor obiective și politica sa religioasă, au avut consecințe grave. Monotelismul a provocat în Africa și în Italia o vie nemulțumire, manifestată prin răscoale în exarhatele Cartagina (646) Ravenna (650), împotriva autorității imperiale și prin opoziția populației italiene și a pontifilor romani. În zadar, pentru împăcarea spiritelor, Constans II a promulgat edictul numit **Typos** (648). Acest edict interzicea sub cele mai aspre pedepse și sancțiuni ale legilor de stat orice fel de discuții cu privire la una sau două energii și cu referire la una sau două voințe în persoana Mântuitorului. Papa Martin I, în 649, a ținut în biserica Mântuitorului din Lateran un mare sinod care a condamnat atât **Ekthesis**-ul cât și **Typos**-ul, declarându-se pentru două naturi unite, care nu se confundă și două voințe naturale, divină și umană, în perfectă armonie.

Olimpiu, exarhul de Ravenna, a primit dispoziție de la Constant II să plece la Roma și să aresteze pe papa Martin. Odată ajuns aici, Olimpiu s-a răsculat împotriva împăratului și a fost proclamat suveran, deslipind Italia de Bizanț.

Noul exarh, Calliopa, a apărut în 653 la Roma și l-a arestat pe papă ținându-l în captivitate un an și trei luni. Dus la Constantinopol, acesta a fost condamnat la moarte dar pedeapsa i-a fost comutată în surghiun. A murit la Cherson, în anul 655.

Aceeași soartă a împărtășit-o și Sf. Maxim Mărturisitorul (mort la 13 august 662) care cu toate că a suferit chinuri grele fiind dus din localitate în localitate, tăindu-i-se limba și mâna dreaptă, ca să nu vorbească și să nu scrie împotriva compromisului teologic, n-a voit să-și renege credințe.

Abia Constantin al IV-lea a înțeles că se impunea o nouă politică. Pierderea Egiptului și Siriei făcea inutilă, de acum, încercarea unei împăcări cu monofiziții. Restabilind, prin înțelegere cu Roma, liniștea religioasă, împăratul spera să atașeze mai puternic ceea ce a mai rămas din Italia, pentru a se putea consacra în întregime treburilor politice și militare ale monarhiei.

Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680-681), a avut menirea, în consecință, să refacă unitatea religioasă și, în deplină înțelegere cu papalitatea, a condamnat erezia monotelită, restabilind Ortodoxia. Alături de cei 174 de episcopi împăratul a luat parte activă la lucrări. A asistat la primele unsprezece ședințe și la ultima, de încheiere, prezidând și conducând discuțiile teologice. El a semnat și actele finale fiind proclamat de către adunare „*garantul și interpretul credinței ortodoxe*”.

În ultima, cea de a 18-a ședință, a fost republicată solemn Mărturisirea de credință care învăța că „*în Iisus Hristos sunt două voințe și două lucrări sau energii, corespunzătoare celor două firi, neamestecate și neschimbate, neîmpărțite și nedespărțite, precum și neopuse una alteia, cea omenească urmând întru totul voinței și lucrării celei divine*”. Astfel monotelismul a fost înfrânt după mai bine de o jumătate de secol de dispute.

Acestea au fost rezultatele mari. Când, în 685, Constantin al IV-lea a murit, Imperiul părea să fi ieșit din criza în care se prăbușise. Fără îndoială, acesta era mult mai

redus ca întindere, cu o prosperitate economică redusă prin pierderea Egiptului, ale cărui grâne erau una din resurse, prin pierderea Siriei, cu o înfloritoare industrie și prin pierderea porturilor cu o vie activitate comercială: Alexandria, Gaza, Beirut, Antiohia.

După 679, un alt pericol a apărut la orizont: bulgarii. În 681, Constantin IV a întreprins o campanie pe mare și pe uscat, la gurile Dunării, împotriva bulgarilor conduși de Asparuh. Împăratul, grav bolnav, a fost nevoit să abandoneze câmpul de luptă și bulgarii i-au învins pe bizantini. Ei au trecut Dunărea și s-au așezat în regiunea Varnei, de unde au ocupat Scythia Minor și Moesia Inferior supunând populația traco-romană și „cele șapte triburi slave” aflate în relații de clientelă față de Constantinopol. Apoi, îndată, Constantin IV a fost nevoit să recunoască întemeierea noului hanat bulgar.

Lui Constantin al IV-lea i-a urmat fiul său, **Iustinian al II-lea Rhinotmetos** („cel cu nasul tăiat”), care a domnit de două ori (685-695 și 705-711). Importanța domniei lui a constat, pe lângă multiplele măsuri administrative luate (supunerea slavilor pătrunși în Imperiu, extinderea numărului themelor) și în elaborarea Legii agrare. Ea prevedea protejarea proprietății țărănești, a obștei țărănești libere, responsabilă laolaltă pe plata impozitelor. Această lege a lui Iustinian II a fost atașată „Pravilei” lui Vasile Lupu (1646) și a „Pravilei” lui Matei Basarab (1652).

Odată cu creșterea numărului țăranilor liberi, în timpul lui Iustinian al II-lea s-au mărit în mod considerabil proprietățile Bisericii. Ele proveneau mai ales din danii venite din partea reprezentanților tuturor categoriilor sociale. Acest fenomen a atras după sine creșterea puterii economice a Bisericii și mănăstirilor, o sporire a influenței în rândul locuitorilor Imperiului.

În timpul lui Iustinian al II-lea a avut loc Sinodul Quinisext (691-692), sau al II-lea trullan, care ca și precedentul, al VI-lea ecumenic, s-a ținut tot în sala boltită (**trullos**) a Palatului imperial. El a elaborat 102 canoane pentru a completa hotărârile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice V și VI care nu s-au ocupat cu probleme disciplinare. Canoanele elaborate aici cuprind prevederi referitoare la organizarea bisericească, la Liturghie și la îmbunătățirea stării morale în rândul credincioșilor și a clerului. Ele au condamnat unele practici și obiceiuri precreștine care se mai păstrau încă în popor (sărbători păgâne ca Brumalia, procesiunile oamenilor mascați care cântau la culesul viilor cântece în onoarea

lui Dyonisos). Sinodul s-a pronunțat pentru căsătoria preoților înainte de hirotonire, s-a condamnat postul de sâmbăta din Biserica Apuseană, s-a menționat că Sfânta Împărtășania se face cu pâine și vin iar despre pâine se preciza că trebuie să fie dospită. Papa Sergius a respins hotărârile Sinodului Quinisext din aceste motive.

La sfârșitul secolului al VII-lea, Imperiul, atât cât a mai rămas, a devenit mai omogen, debarasat de pericolul separatismelor orientale și de povara Occidentului (în 698 a fost pierdută Africa, Spania și jumătate din Italia). Monarhia a devenit un organism solid, capabil de viață, într-o nouă formă, pe care a îmbrăcat-o în cursul secolului al VII-lea.

Sfârșitul dinastiei heraclide și decăderea Imperiului (685-717)

Încă din timpul lui Iustinian al II-lea (685-695) s-au arătat primele semne ale crizei ce avea să urmeze. Războiul a început cu bulgarii, în 689, și apoi cu slavii. El a continuat și cu arabii iar rezultatele au fost catastrofale (692). În 695 o revoltă a răsturnat pe ultimul reprezentant al dinastiei heraclide și a deschis o perioadă de douăzeci de ani de anarhie (695-717). Șapte împărați s-au succedat la tron ca urmare a unor lovituri de stat militare. În plus, Africa bizantină a căzut definitiv în mâinile musulmanilor (693-698).

Flota imperială în retragere din Cartagina l-a proclamat ca împărat pe Apsimar, drongarul themei Karabisiani. Acesta cucerește Constantinopolul cu ajutorul demei verzilor și urcă pe tron sub numele de **Tiberiu al III-lea** (698-705).

În acest timp, în Europa, bulgarii îl reinstalează pe tron pe Iustinian al II-lea cu ajutorul hanului Terbel (705) și invadează Imperiul, în 712 apărând sub zidurile Constantinopolului.

Situația internă nu era nici ea mai bună. În societatea bizantină a acestui timp se constată o mare decădere morală și intelectuală. În timpul acestor lupte civile, un val de sălbăticie, cruzime, trădări, a pătruns în toate domeniile vieții sociale și politice.

Imperiul aștepta un salvator și un conducător. Acesta a fost Leon Isaurianul, strategul themei Anatolikon care, în înțelegere cu strategul themei Armeniakon, în 716, s-a ridicat împotriva împăratului **Teodosie al III-lea** (715-717), ridicat și el tot atunci de către trupele din Opsikion și au pornit asupra Constantinopolului. Toată lumea, Senatul și

poporul, patriarhul și soldații, s-au pronunțat în favoarea sa. O nouă dinastie se instala pe tronul Imperiului, cea isauriană.

Bizanțul și criza iconoclastă (717-867)

Revigorarea Imperiului în timpul primilor doi împărați isaurieni (717-775)

Noul împărat, **Leon al III-lea** (717-741) era de origine din Isauria sau Siria, aparținând unei familii stabilite în Tracia. În timpul lui Iustinian al II-lea și-a început cariera militară îndeplinind cu succes o misiune importantă în Caucaz, după care a obținut funcția de strateg de Anatolikon. Puterea sa a avut o origine pur militară și întreaga sa politică s-a bazat pe armată. Bun general, el a intenționat, nu fără succes, să apere Asia Mică împotriva musulmanilor. Fiul său, **Constantin al V-lea** (741-775), pe care l-a asociat la domnie pentru consolidarea dinastiei, a fost și el un militar. În ciuda faptului că a fost numit **Copronymos** contemporanii l-au apreciat ca pe un om energetic, priceput în ale războiului și bun organizator.

P o l i t i c a e x t e r n ă . Câteva luni după urcarea pe tron a lui Leon al III-lea, arabii au apărut în fața Constantinopolului și l-au atacat pe mare și pe uscat. O flotă musulmană, special construită de Alexandria a adus până la Abydos forțele arabe comandate de califul Soliman, în timp ce trupele care înaintau pe uscat, comandate de generalul Maslamah, s-au apropiat și ele. Soliman a înaintat nestânjenit până în Cornul de Aur în timp ce Maslamah și-a întins corturile sub zidurile Constantinopolului (15 august 717). Dar când flota era încă în larg, o puternică furtună iscată din senin, a risipit-o în toate părțile Bosforului. Profitând de situație, Leon al III-lea a părăsit portul cu toate navele de care dispunea și, cu ajutorul focului grecesc, a distrus toate corăbiile grele ale arabilor. Califul n-a putut supraviețui eșecului și a murit pe malul Bosforului.

Legăți prin tratat cu bizantinii, bulgarii au atacat dinspre Tracia pe arabi, provocându-le pierderi grele. Iarna aspră, foametea și epidemia de ciumă, i-au determinat

pe arabi să ridice asediu. Cu această ocazie se face prima mențiune a lanțurilor ce au închis apoi golful Cornul de Aur până în 1453.

Asediul din 717-718 a fost ultimul întreprins de arabi asupra capitalei Imperiului bizantin. Victoria a însemnat pentru Leon al III-lea un glorios început de domnie iar pentru Islam un mare dezastru, comparabil cu victoria pe care o va obține, cincisprezece ani mai târziu (732), Carol Martel pe câmpiile de la Poitiers.

Elanul arab a fost oprit astfel pe o lungă durată și credincioșii bizantini au apărut, pe putut, pe bună dreptate, să vadă în aceasta mâna lui Dumnezeu și a Fecioarei Marii, apărătoare a capitalei și a imperiului creștin.

Cu toate aceste dezastre, după câțiva ani de refacere, arabii au devenit iarăși agresivi. Ei au reluat ofensiva și, aproape în fiecare an, Asia Mică a avut de suferit din pricina lor. Dar înfrângerea pe care le-au pricinuit-o cei doi împărați la Akroinon (740), a constituit o severă lecție pentru ei determinându-i să se retragă din partea de vest a Asiei Mici. Constantin al V-lea a profitat de situație și a început ofensiva împotriva Siriei (745), a recucerit Ciprul și a înaintat cu armatele sale până pe Eufrat și în Armenia.

Luptele interne care au bulversat imperiul arab, începutul domniei Abasizilor care au mutat capitala califilor de la Damasc la Bagdad, au contribuit la succesele bizantinilor. În timpul întregii domnii a lui Constantin al V-lea, războiul a fost favorabil bizantinilor. Aceste succese au fost continuate de fiul său, **Leon al IV-lea** (775-780), care, în 778, cu o armată de o sută de mii de oameni, a invadat Siria și, în 779, a înfrânt pe musulmani în Asia Mică. Pericolul arab, atât de amenințător la sfârșitul secolului al VII-lea, a cedat în fața Imperiului.

Constantin al V-lea s-a străduit să anihileze și pericolul bulgar. În 755 a pornit ofensive și, în două campanii succesive, i-a înfrânt pe barbari la Marcellai (759) și Ankialos (763) în asemenea măsură încât, în 764, epuizați, n-au mai putut rezista și au cerut pace. Războiul a reînceput în 772 și a ținut până la sfârșitul domniei. Chiar dacă împăratul Constantin al V-lea n-a reușit să distrugă statul bulgar, el a restabilit în Peninsula Balcanică prestigiul armatei bizantine. El a reprimat răscoala slavilor din Tracia

și din Macedonia (758) și, după exemplul lui Iustinian al II-lea, a așezat în Asia Mică, în thema Opsikion, o parte din triburile lor (762).

R e f o r m e l e i n t e r n e au fost și ele o preocupare a primilor doi isaurieni. În timpul în care impuneau dușmanilor respectul față de Imperiu, primii doi împărați s-au silit și să-l reformeze. A fost o uriașă operă de restructurare administrativă, economică și socială.

Pentru a asigura apărarea frontierelor, Leon al III-lea și fiul său au început generalizarea sistemului themelor, împărțind marile guvernorate în numeroase circumscripții, mai puțin întinse și mai ușor de apărut. Prin aceasta se atenua și puterea strategilor care, nemaivând teritorii atât de întinse, nu mai dispuneau nici de posibilitatea de a se răscula. Leon al III-lea s-a străduit să restabilească prosperitatea în provinciile depopulate de invazii și epidemii. La fel a procedat și la Constantinopol unde populația fusese decimată de ciuma din 718 și pe care l-a repopulat aducând din Orient oameni cu voia sau împotriva voinței lor. El a creat o armată bine pregătită dar pentru aceasta a înăsprit fiscalitatea, ceea ce a dus la numeroase nemulțumiri.

Dintre toate, însă, reforma legislativă, marcată de publicarea codului civil numit **Ecloga** (726), a îmbunătățit sistemul de judecată și a introdus în legislație o terminologie mai clară, adaptată la nevoile vremii. Leon al III-lea a introdus acum pedepsele prin mutilare (tăierea nasului, a mâinilor, orbirea), care au fost aplicată apoi mai ales disidenților politici dar și apărătorilor drepte credințe în timpul împăraților iconoclaști. Ele s-au aplicat prin abuz și înainte. A fost cazul Sf. Maxim Mărturisitorul, în 662 pedepsit pentru credința sa. Era o prevedere necunoscută în codul lui Iustinian I, care reflecta decăderea moravurilor, pătrunderea în Imperiu a unei mari mase de orientali pentru care acest fel de pedepse nu erau o noutate.

Prima fază a crizei iconoclaste (726-780)

Pentru a completa opera lor renovatoare, Leon al III-lea și Constantin al V-lea au încercat o profundă reformă religioasă. Ei au interzis cultul imaginilor sfinte și au început persecuțiile împotriva călugărilor, astfel că gravul conflict ce a izbucnit s-a numit „războiul icoanelor” sau **iconomahie** (luptă împotriva icoanelor). Adepții cinstirii

icoanelor s-au numit **iconoduli** iar dușmanii acestora, **iconoclaști** (adversari ai icoanelor). Ea este considerată a fi ultima erezie născută din monofizism care refuza icoana Mântuitorului, negându-i firea umană. Cauza luptei împotriva icoanelor a fost dezvoltarea excesivă a cultului acestora, în care creștinii dar și preoții, mai ales monarhii, ajungeau uneori la exagerări. Mai ales în Asia Mică, tendințele ostile icoanelor erau foarte puternice. Leon al III-lea, de origine asiatică, le-a stimulat. Împărații isaurieni au fost influențați și de polemica iudaică împotriva icoanelor precum și de reproșul califilor arabi care vedeau în ele idolatrie și călcarea poruncii a 2-a a Decalogului (Ieș.20,4; Deut.5,8).

O altă cauză a declanșării disputei iconoclaste a fost imunitatea de care se bucurau bunurile Bisericii care, astfel, afecta veniturile visteriei. Marele număr al celor ce intrau în mănăstiri luau muncitorii din agricultură, soldații din armată, funcționarii din serviciile publice. Împărații erau geloși și pe influența pe care călugării o exercitau asupra spiritului general al locuitorilor, a conștiinței acestora. În ultimă instanță, a fost lupta puterii politice împotriva celei spirituale, a celei imperiale împotriva celei bisericești. O parte a înaltului cler a sprijinit uneori pe împărații iconoclaști, neliniștit de creșterea excesivă a influenței păturii monahale, după cum armata, mai ales cea de origine asiatică, a avut o atitudine asemănătoare.

Discuțiile pe marginea legitimității icoanelor în cultul ortodox au început îndată după legalizarea creștinismului dar s-au pus îndeosebi după Sinodul Quinisext (691-692), care stabilea prin canonul 82 ca Mântuitorul să fie înfățișat ca om și nu, alegoric, sub formă de miel, dându-se astfel importanța imagistică cuvenită întrupării Sale. Apariția realistă a imaginii a dus la discuții aprinse. La Constantinopol, în Asia Mică și în Armenia, s-au înregistrat atitudini iconoclaste chiar ale unor personalități ale Bisericii: Teodosie, episcopul de Efes (fiul fostului împărat Tiberiu al III-lea), Toma episcop de Claudiopolis și Constantin episcop de Nacoleia. Ei au cerut patriarhului Germanos să oprească cultul icoanelor dar acesta a refuzat și, se pare, aceștia s-au adresat atunci împăratului care a încurajat atitudinea lor.

În 726, Leon al III-lea a promulgat primul edict împotriva icoanelor, în care se dispunea scoaterea lor din locurile unde puteau fi obiectul adorării de către credincioși.

Această măsură a provocat o vie agitație. „Împărat și preot” cum se intitula, s-a folosit de pretextul unei erupții vulcanice și a unui cutremur. Cataclismul s-a declanșat la nord de insula Creta, între insulele Tera și Terasia care a dus la apariția insulei Santorin. În primele zile ale lui august 725 s-a activat un vulcan submarin în această zonă, care a aruncat la mare înălțime foc și cenușă timp de opt zile. Fumul și cenușa au fost duse de curenții de aer până în Italia și în zona Constantinopolului. Leon al III-lea care era un om foarte superstițios, împărtășea groaza supușilor săi care vedeau norii negri și auzeau bubuiturile groaznice. În accepțiunea lui Leon al III-lea, acestea erau mărturii ale mâniei lui Dumnezeu împotriva oamenilor care adorau icoane, părăsind adevărata credință. A și luat măsuri imediate punând să fie dată jos o icoană a Mântuitorului de deasupra marii porți de bronz a Palatului imperial. Această icoană nu era una oarecare ci era cea făcătoare de minuni de la Camuliana, din Asia Mică, și fusese adusă în capitală la sfârșitul secolului precedent. Poporul, incitat, a ucis ofițerul care a distrus cu lovituri de ciocan icoana. O parte din cei implicați în incident au fost prinși și trimiși la moarte din ordinul împăratului. Astfel iconoclasmul a început cu vărsare de sânge.

După incidentele violente de la Constantinopol, o revoltă a iconodulilor a fost înăbușită repede în Grecia (727) și, în același an și în Italia. Papa Grigore al II-lea s-a mărginit să protesteze vehement împotriva ereziei nou apărute dar succesorul său, Grigore al III-lea, a inaugurat o politică mai îndrăzneată, anatemizând pe adversarii icoanelor (731), căutând, la un moment dat, ajutorul longobarzilor împotriva împăratului.

Un protest vehement împotriva iconoclasmului s-a ridicat în Siria din partea Sf. Ioan Damaschin. Pe numele său Ioan Mansur, era unul din cei doi fii ai unui distins grec. Ioan avea o mare trecere la curtea califului Hișam (724-743) din Damasc. Tatăl său, Sergios, a îndeplinit dregătoria de chestor general al statului arab în timpul califului Abd-al-Malik (685-805), cu toate că era creștin. Educația tânărului Ioan a fost încredințată călugărului Cosmas, căzut în mâna arabilor, erudit cunoscător al științelor teologice și profane, salvat de Sergios. Mansur era numele arab al lui Sergios și al familiei sale și semnificația sa era: „cel dus de Dumnezeu spre victorie”. Pentru calitățile sale oratorice deosebite Ioan era cunoscut și sub numele de „Chrysorrhoas”.

Ioan s-a remarcat prima oară prin scrisori incendiare împotriva lui Leon al III-lea, care au fost difuzate în întreg imperiu. Mai târziu, el s-a retras la mănăstirea Sf. Sava din Ierusalim unde patriarhul Ioan al V –lea l-a hirotonit preot, marele teolog petrecându-și apoi întreaga viață aici. A murit la Constantinopol (749).

Sf. Ioan Damaschin a teoretizat într-o iconosofie precisă rolul icoanelor în cultul ortodox. A respins ideea de erezie, de reînviere a idolatriei păgâne. A arătat că icoana este un intermediar între om și sfântul reprezentat. Funcțiile icoanei sunt multiple: **estetică** (de a împodobi biserica sau locul de închinare), **pedagogică** (de a învăța din istoria Bisericii), **latreutică** (de a însoți cultul divin) și **harică** (de a mijloci harul divin).

Edictul din 726 s-a aplicat cu multă moderație la început. A urmat însă cel din 729 care a dus la înlocuirea patriarhului Germanos cu Anastasie, singhelul acestuia, adept al reformei (730). S-au luat măsuri și împotriva școlilor eclesiastice.

Dar, lupta devenea tot mai aprigă. Chestiunile de principiu au ajuns obiect de conflict, ciocnindu-se în realitate autoritatea împăratului în probleme religioase cu dorința Bisericii de a se emancipa de sub tutela statului. Constantin al V-lea, mult mai priceput în ale teologiei decât tatăl său, a adus în luptă opiniile personale, ostile nu numai icoanelor ci și cultului Fecioarei și sfinților. Deoarece era foarte pătimaș, el a condus lupta cu o ardoare fanatică și cu deosebită asprime.

La începutul domniei sale, Constantin al V-lea, a trebuit să lupte pentru a ase instala pe tron împotriva cumnatului său, Artavasdes, care se bucura de sprijinul iconodulilor. În timp ce Constantin participa la o expediție în Asia Mică împotriva arabilor, trupele din thema Opsikion l-au proclamat împărat pe Artavasdes care a împrăștiat o armată imperială și s-a îndreptat apoi asupra Constantinopolului. Acesta a fost aclamat de populația orașului și a primit coroana din mâna patriarhului Anastasie (iulie 741). Prima să măsură a fost de a reintroduce cultul icoanelor și de a-și asocia pe unul dintre fii la domnie.

Artavasdes a domnit un an iar încercarea sa de a-l înlătura definitiv pe Constantin al V-lea cu ajutorul themelor din Orient a eșuat. Învins lângă Sardes, el s-a refugiat la Constantinopol pe care Constantin l-a asediat reușind să intre în oraș (2 noiembrie 742).

Artavasdes a fost orbit împreună cu fiii săi iar patriarhul Anastasios a fost lăsat în scaunul patriarhal după ce a fost biciuit. A urmat declanșarea unei necruțătoare persecuții împotriva iconodulilor.

Din porunca lui Constantin al V-lea s-a reunit la Hieria un sinod (754) care a condamnat icoanele. De acum înainte împăratul putea lovi în opoziții săi ca și cum aceștia ar fi păcătuit și în fața lui Dumnezeu. Împăratul a poruncit ca moaștele sfinților să fie profanate și arse, toate bisericile să fie despuiate de icoane iar picturile murale și mozaicurile să fie acoperite cu un strat gros de var. În locul lor s-a dispus ca bisericile să fie împodobite cu imaginile împăratului și cu picturi inspirate din natură: păsări, fructe, pomi. Dintre însemnele creștine a fost acceptată doar Crucea.

Hotărârile pseudosinodului de la Hieria au întâmpinat o aprigă rezistență din partea călugărilor încurajați de sprijinul papalității și de provinciile apusene ale Imperiului.

Adevăratele persecuții au început în 765. Icoanele au fost distruse, mănăstirile închise ori secularizate, transformate în cazărmi sau hanuri. Bunurile lor au fost confiscate, călugării închiși, maltratați, exilați. Unii, precum Sf. Ioan cel Nou, episcop de Efes, au fost condamnați la moarte. Alții au fost batjocoriți expuși în cortegii groțesti și plimbați prin fața poporului în Hipodrom.

Mulți înalți demnitari ai Imperiului au fost exilați sau chiar executați. Acesta a fost și soarta patriarhului Constantin (766). Timp de cinci ani persecuțiile s-au desfășurat în întregul Imperiu. Desigur, nu la proporțiile descrise de adversarii împăratului – condamnările la moarte se pare că au fost destul de rare – dar violente în bună măsură. Un contemporan afirma chiar că exista „*intenția conducătorilor era de a extirpa complet ordinul monastic*”. Călugării au rezistat răbdând toate prigonirile. Au suferit, dând dovadă de curaj „*pentru dreptate și adevăr*”, în asemenea măsură încât, cu o oarecare exagerare, un contemporan scria că „*Bizanțul părea golit de ordinul monastic*”. Mulți au fugit, mai ales în Italia, care a beneficiat astfel de exodul a mii de călugări. Aceștia au adus cu ei nu numai manuscrise vechi și icoane de o inestimabilă valoare dar și talentul lor în arta icoanelor.

Este cert că lupta a dat ocazie la incredibile violențe, la durități și cruzimi, provocând o profundă tulburare în tot Imperiul. Toate acestea au avut ca urmare grave consecințe. Leon al III-lea a încercat să reducă cu forța opoziția papalității, punând sub ascultarea patriarhului de Constantinopol, Calabria, Sicilia, Creta și Illyricul (partea sa apuseană, în 732), agravând astfel disensiunile.

Exarhatul de Ravenna a rezistat până în 751 loviturilor longobarde. Papa Ștefan al III-lea n-a ezitat să se despartă de „*Imperiul eretic*” și, căutând să apere peninsula cu ajutorul francilor, a încuviințat ca Pepin cel Scurt să cucerească teritoriile odinioară bizantine care au format apoi domeniul temporal al papalității. Conciliul convocat de papă, în 769, în care s-a proclamat legitimitatea cultului icoanelor, reprezintă și sfârșitul subordonării papei față de basileu, care, de acum, a încetat să mai ratifice alegerile pontificale. Toate acestea au însemnat înfrângeri ale Imperiului bizantin în apus. Basileul a scapat de sub controlul său nu numai Peninsula italică ci și numeroși ortodocși de aici.

În 774, Carol cel Mare a intervenit din nou în peninsulă confirmând solemn donația făcută de Pepin cel Scurt, Bizanțul nemaiaivând în Italia decât Veneția și câteva teritorii din sudul peninsulei.

Împărăteasa Irina și victoria iconodulilor (780-802). Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea

Politica religioasă a primilor isaurieni a semănat fermentul discordiei, al nemulțumirii, al frământărilor. După moartea lui Constantin al V-lea, ele s-au reactivat. În timpul scurtei sale domnii, Leon al IV-lea Chazarul (775-780) a continuat politica internă a predecesorilor săi. Dar apoi, văduva sa, Irina, regentă în timpul minoratului lui Constantin al VI-lea, a considerat că se poate sprijini pe ortodocși și a hotărât să restabilească cultul icoanelor. Ea a neglijat lupta împotriva musulmanilor care au revenit în 781 până la Chrysopolis, în fața Constantinopolului, ajungând să încheie o pace deosebit de umilitoare cu califul. Să reținem, totuși, că acest calif nu era altul decât marele Harun-al-Rașid. Pe de altă parte, Irina, adeptă a cultului icoanelor, s-a apropiat de papalitate și a întreținut cu statul franc relații cordiale. Mai ales în politica internă, ea s-a străduit să elimine de la conducere pe iconoclaști.

În timpul luptelor pentru restabilirea cultului icoanelor, în 787, s-a născut o aripă radicală în Biserica bizantină, pornită de la călugării mănăstirii Sakkudion (Bithinia). Gruparea propunea o reformă în sânul clerului ortodox și, mai ales, revendica independența absolută a Bisericii față de Stat. Era respins categoric amestecul împăratului în probleme de dogmă. Întreaga strădanie a călugărilor de aici a rămas în istorie sub numele de „*mișcarea studită*”.

Sub oblăduirea Irinei și a fiului ei, Constantin, s-au deschis lucrările unui **Sinod ecumenic** la biserica Sf Apostoli din Constantinopol. Dar două unități militare aparținând corpului de gardă imperială au înconjurat biserica și au risipit pe participanți. Acțiunea era rezultatul unui complot organizat de conducătorii armatei în înțelegere cu câțiva episcopi. Pretextând o invazie arabă, Irina a trimis pe rebeli în Asia Mică iar la Constantinopol a adus trupe fidele din Tracia. Un nou sinod a fost convocat la Niceea (mai 787) dar lucrările s-au deschis abia la 24 septembrie în biserica Sf. Sofia de aici. Au participat între 330 și 367 episcopi, doi legați ai papei și un mare număr de egumeni și monahi, între care și Platon de la mănăstirea Studion, Teofan Mărturisitorul și alte personalități ale Bisericii. Împăratul Constantin și mama sa, Irina, au fost reprezentați de doi înalți demnitari. Ședința de încheiere a avut loc la Constantinopol, în palatul Magnaura unde, la sfârșit, s-a strigat: „*Trăiască împărații, noul Constantin și noua Elena, Dumnezeu să binecuvânteze guvernarea lor*”.

Cel de-al VII-lea Sinod ecumenic, încheiat la 23 octombrie, a condamnat solemn erezia iconoclastă restaurând cultul icoanelor spre marea mulțumire a partidei iconodulilor care și-au văzut astfel asigurată prevalența Bisericii în fața Statului. Hotărârea Sinodului care a avut la bază concepția Sf. Ioan Damaschin, prevedea următoarele: este permis, util și chiar plăcut lui Dumnezeu de a se face icoane religioase și de a le cinsti. Dar această cinstire să nu fie adorare, căci aceasta se cuvine numai lui Dumnezeu. Această cinstire acordată icoanelor este relativă căci este respectată nu icoana în sine ci faptul că ea reprezintă o persoană sfântă. Deci cinstirea nu se adresează materiei icoanei și astfel nu poate fi vorba de idolatrie. Aceste precizări erau deosebit de importante deoarece limpezeau atitudini chiar în rândul iconodulilor care, ei înșiși, aveau nevoie de ele.

Curând, între mamă și fiu s-au ivit neînțelegeri datorită supravegherii stricte la care Irina l-a supus pe Constantin care manifesta îngrijorătoare tendințe iconoclaste. În acest sens ea a fost ajutată de principalul ei ministru, eunucul Staurakios.

Când fiul a ajuns la maturitate, Irina a rupt logodna pe care acesta o avea din fragedă pruncie cu fiica lui Carol cel Mare și l-a obligat să se căsătorească cu o persoană obscură ca origine dar atașată cultului icoanelor, Maria de Armenia. Constantin al VI-lea a încercat să se emancipeze de sub tutelă destituind pe Staurakios și exilând pe Irina dar complotul a fost descoperit iar cei ce l-au inițiat au fost pedepsiți mai mult simbolic (septembrie 790). Aflând, trupele din Răsărit s-au răsculat și l-au proclamat pe Constantin singur împărat. Staurakios a fost închis iar Irina exilată în palatul de la Eleutheria.

Ajungând să conducă singur, tânărul împărat a început să comită greșeli după greșeli: a rechemat-o pe mama sa acordându-i titlul de „Augustă” (15 ianuarie 792) și a încuviințat eliberarea lui Staurakios. La acestea s-au adăugat acceptarea îndepărtării trupelor din Constantinopol credincioase lui și înfrângerea suferită într-o bătălie cu bulgarii în care s-a angajat la sfatul unui prezicător. O revoltă împotriva sa, condusă de propriul său unchi, Nichifor, a fost descoperită și aspru sancționată de tânărul suveran. Inițiatorul ei a fost orbit iar patru frați ai lui Constantin al VI-lea, implicați, mai mult sau mai puțin în complot, au suferit pedeapsa tăierii limbii.

O nemulțumire generală a provocat-o divorțul de soția sa, Maria de Armenia, urmat de o a doua căsătorie. Cazul a stârnit proteste generale, mai ales în lumea monahală, exprimate îndeosebi prin persoana lui Platon, egumentul de la mănăstirea Studion. Trădat chiar de propriile trupe în cursul unei campanii în Orient, Constantin al VI-lea a fost prins, adus la Constantinopol și orbit. Irina devenea astfel singura stăpână a Imperiului, domnind apoi încă cinci ani (797-802).

Datorită împărătesei Irina, Biserica și-a redobândit vechiul ei rol în societatea bizantină. Pentru a avea în preajmă oameni de încredere, ea a adus la mănăstirea Studion pe călugării de la Sakkudion din Bithinia, în frunte cu Teodor Studitul. Partida monastică a redevenit mai puternică și mai activă decât oricând. Dar preocuparea aproape exclusivă a împărătesei față de problemele interne a avut în Imperiu consecințe neplăcute pe plan extern. Cu toate succesele obținute de Constantin al VI-lea asupra arabilor și bulgarilor

(791-795), califatul de Bagdad, sub domnia lui Harun-al-Rașid, a reluat ofensiva victorioasă în Orient și i-a obligat pe bizantini să-i plătească tribut (798).

S-a mai adăugat un element deosebit. La 25 decembrie 800, Carol cel Mare a fost încoronat împărat la Roma. A apărut astfel un imperiu rival în Occident care a ieșit fie chiar și nominal doar, de sub incidența Bizanțului. De acum titlul de **Imperium Romanum** a fost disputat de două Imperii, fiecare considerând că îi revine lui cinstea de a reprezenta marele Imperiu roman de odinioară.

Împărăteasa Irina a fost înlăturată prin lovitura de stat a lui Nichifor (802), redeschizându-se porțile dezastrului și anarhiei. Alungată din Constantinopol, ea și-a sfârșit zilele în insula Lesbos (803).

Faza a doua a crizei iconoclaste (802-842)

Nichifor (802-811), a fost un abil mânuitor al banilor, doritor de a reface tezaurul statului, mai ales în detrimentul Bisericii. A repudiat violența iconoclaștilor dar a păstrat reformele acestora, care știrbeau prestigiul Bisericii. Aceasta a fost trăsătura caracteristică a celei de a doua fază a războiului contra icoanelor. Ea a însemnat în Bizanț ceea ce în Apus a fost lupta pentru investitură.

Călugării mănăstirii Sf. Ioan din Studion, sub conducerea egumenului lor, Teodor, au fost cei mai intransigenți în a susține revendicările Bisericii. Cu o egală intensitate, ei combăteau oportunismul patriarhului Nichifor (806-815), care se străduia să șteargă amintirile luptelor iconoclaste, influențând politica financiară a împăratului cu autoritatea sa în materie de religie. Monarhia a început lupta împotriva lor persecutându-i (809), împrăștiindu-i, exilându-i. Împotriva autorității imperiale, călugării n-au ezitat să se adreseze papei care, cu prețul acceptării primatului Bisericii romane, urma să recucerească independența Bisericii orientale în fața împăratului și a statului în general.

O asemenea atitudine a călugărilor a provocat o reacție iconoclastă. Ea a fost opera lui Leon al V-lea Armeanul (813-820) și a doi împărați din dinastia amoriană, Mihail al II-lea (820-829) și Teofil (829-842). Din nou, timp de treizeci de ani, Imperiul a fost teatrul unor lupte violente.

În 814, Leon al V-lea a reluat persecuțiile iconoclaste. Față de acestea s-a manifestat o puternică opoziție care a avut în frunte pe Sf. Teodor Studitul și pe Nichifor Mărturisitorul din Sebastia (Bithinia).

În 815, un sinod reunit la Sf. Sofia a proscris din nou icoanele și a repus în vigoare decretele iconoclaste din 754. S-a reînceput, prin urmare, distrugerea icoanelor. Opoziția manifestată de călugări, a fost reprimată cu o deosebită cruzime, prin condamnări, persecuții și exiluri. Sf. Teodor Studitul a murit în exil (826) iar persecuțiile au fost și mai dure în timpul împăratului Teofil, un ardent iconoclast. În 832 a fost emis un edict foarte sever împotriva partizanilor icoanelor și patriarhul Ioan Lecanemante (Magicianul) a fost executat. Mănăstirile au fost închise și călugării persecutați. Domnea din nou teroarea.

După moartea împăratului Teofil (842), văduva sa, regenta Teodora, urmând și sfatul fratelui ei, Bardas, s-a decis să restabilească pacea restaurând cultul icoanelor. Aceasta a fost opera Sinodului local din 843, condus de noul patriarh, Metodiu, unde hotărârile au fost proclamate printr-o ceremonie solemnă la Sf. Sofia. Sinodalii au declarat ca fiind acceptate toate hotărârile celor șapte Sinoade ecumenice, restabilind cultul icoanelor și rostind anatema asupra tuturor iconoclaștilor. În încheiere, ca o completare, a fost compus un text special de anatemizare a tuturor ereticilor de până atunci. Textul acesta și al tuturor dogmelor Bisericii au fost cuprinse apoi într-un **Sinodikon** special, o decizie sinodală, spre a fi citit anual în întreaga Biserică. Cum măsura a fost luată atunci în ajunul primei duminici din postul pascal, duminica ce a urmat, cea din 11 martie 843, a fost numită „**Duminica Ortodoxiei**”, ca o amintire a victoriei adevăratei credințe asupra tuturor ereziilor.

În încheiere, nu este lipsit de importanță să precizăm că împărații iconoclaști au fost toți de origine orientală. Leon al III-lea și dinastia sa erau isaurieni sau, poate, sirieni. După o perioadă de liniște și revenire la cultul sfintelor imagini, restauratorii iconoclasmului din veacul al IX-lea au fost Leon al V-lea, un armean și Mihail al II-lea care, ca și fiul său, se născuseră în Frigia, în Asia Mică centrală. Dacă analizăm proveniența restauratorilor cultului icoanelor vom constata că de două ori a fost realizat de femei, Irina și Teodora. Irina era de origine grecească și Teodora din Paflagonia, regiune situată pe litoralul Mării Negre, lângă Bithinia, nu mai departe de capitală.

Locul de origine al împăraților iconoclaști este edificator din acest punct de vedere.

Biserica bizantină în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Patriarhii Ignatios și

Fotios. În perioada minoratului lui Mihail al III-lea, Imperiul a fost condus de o locotenentă în fruntea căreia s-a aflat Teodora, mama împăratului minor, ajutată de câțiva favoriți. În 865, Mihail al III-lea, ajuns major a organizat o lovitură de stat în sprijinul unchiului său, Bardas, în urma căreia, Teoctist, favoritul Teodorei, a fost întemnițat, apoi asasinat, ea însuși fiind apoi îndepărtată și silită să intre într-o mănăstire. Mihail al III-lea a rămas singurul împărat conducând statul împreună cu unchiul său, Bardas.

Nemulțumit de felul cum s-au făcut schimbările din fruntea Imperiului, de asasinarea lui Teoctist, de călugărirea forțată a Teodorei, la Boboteaza anului 858, patriarhul Ignatios a refuzat să-l împărtășească pe Bardas. Atitudinea aceasta a fost interpretată drept complot împotriva împăratului. Ignatios a fost judecat și condamnat la exil. În locul său, în ajunul Crăciunului din anul 858 a fost ridicat în scaunul patriarhal un laic, Fotios, fost secretar imperial, ambasador la Bagdad, profesor la școala superioară din Constantinopol, un mare erudit și teolog.

Această schimbare a determinat începutul unei lungi dispute între adepți celor doi patriarhi – **ignatieni** și **fotieni**. În dispută s-a amestecat și papa astfel că neînțelegerile interne s-au extins și asupra raporturilor dintre Biserica Apuseană și Răsăriteană.

În anul 859, Fotios a întrunit un sinod în biserica Sf. Apostoli din Constantinopol la care s-a răspuns cu o contra-anatemă la cea a ignatienilor, întruniți cu puțin timp înainte în biserica Sf. Irina. Sinodul de la biserica Sf. Apostoli a recunoscut pe Fotios ca patriarh canonic, fapt care a nemulțumit profund pe ignatienii ce aveau în frunte pe mitropolitul Mitrofan de Smirna. Printr-o scrisoare sinodală, Fotios a înștiințat pe papa Nicolae I (858-867) despre alegerea sa, dar papa nu l-a recunoscut ca patriarh motivul sugerat fiind aparența laică a lui Fotios. În realitate el încerca și pe această cale să-și impună autoritatea decizională în lumea răsăriteană.

Pentru împăcarea neînțelegerilor interne, împăratul, îndemnat de patriarhul Fotios, a convocat, în 861, un nou sinod general la Constantinopol, tot în biserica Sf. Apostoli. Acest sinod a fost considerat ca o a doua sesiune a celui din 859, fiind prezenți 381 de

episcopi între care și doi delegați ai papei: Radoald de Porto și Zaharia de Agnani. Sinodul s-a pronunțat împotriva lui Ignatios dar l-a recunoscut pe Fotios. Papa Nicolae I, în totală necunoaștere a problemelor răsăritene și incorect sfătuit de legații săi la acest sinod, a convocat un conciliu în palatul Lateran din Roma (august 863), în care Fotios a fost excomunicat, recunoscând ca patriarh pe Ignatios și anulând hotărârile sinodului din 861. era un prim pas spre o viitoare schismă.

Perioada ce a urmat a fost caracterizată prin continuarea neînțelegerilor între Roma și Constantinopol. În 867 patriarhul Fotios a adresat o enciclică patriarhilor răsăriteni în care combătea inovațiile latinilor în cult precum și postul de sâmbătă, postul cu lapte și brânză, învățătura despre Filioque, invitându-i să ia parte la un sinod ce urma să se țină la Constantinopol. El s-a întrunit în vara lui 867 în prezența împăratului, a membrilor Senatului și a reprezentanților celor patru patriarhii. Aici papa Nicolae I a fost excomunicat pentru inovațiile sale dar, mai ales, pentru că a trimis preoți latini în Bulgaria, țară încreștinată de Bizanț, dar care, prin țarul Boris-Mihail (853-889) voia să se îndepărteze de Imperiul de Răsărit.

În toamna aceluiași an (867), au avut loc o serie de evenimente neașteptate care au schimbat total situația existentă până atunci. În septembrie 867, împăratul Mihail al III-lea a fost asasinat iar peste două luni a murit și papa Nicolae I. Patriarhul Fotios i-a refuzat noului împărat, Vasile I Macedoneanul, Împărtășania, pe motiv că acesta a ajuns la tron prin asasinarea lui Mihail al III-lea și a lui Bardas. Acesta a fost pretextul pentru care patriarhul Ignatios a fost readus în scaunul patriarhal iar noul papă, Adrian al II-lea (867-872), dorind statornicirea unor noi relații cu Răsăritul, a anulat parțial deciziile sinoadelor din 859, 861 și 867.

Un sinod întrunit în 867 la Constantinopol l-a condamnat pe Fotios pentru uzurparea scaunului patriarhal.

În octombrie 869 – februarie 870 și-a desfășurat lucrările un nou sinod la Constantinopol care urma să fie cel de-al VIII-lea ecumenic. Au fost prezenți și reprezentanții papei și ai împăratului franc. Nu s-a discutat problema deosebiriilor teologice între greci și latini. Sinodul ignatian nu a adus nici o ameliorare în raporturile

interne din Biserică deoarece clerul fotian, foarte numeros, a rămas fidel fostului patriarh. În plus, acesta nu scăpa nici un prilej de a-și declara fidelitatea față de împărat.

Toate acestea au dus la ameliorarea situației lui Fotios care a fost rechemat în 875, împăratul încredințându-i instruirea fiilor săi. Între timp a survenit și împăcarea dintre Ignatios și Fotios, acesta din urmă înțelegând că este nevoie de concesii pentru a se aplană tensiunile din interiorul Bisericii. Moartea lui Ignatios (octombrie 877) l-a readus pe Fotios în fruntea Patriarhiei constantinopolitane.

În 879-880 s-a deschis un nou sinod în biserica Sf. Sofia care a recunoscut schimbările survenite. Hotărârile adoptate aici au fost aprobate în unanimitate de toți sinodalii, inclusiv de agații papali, iar în august 880, papa Ioan VIII i-a expediat o scrisoare prin care își comunica acordul cu privire la hotărârile de aici.

Bunele raporturi între cele două Biserici – de Răsărit și de Apus au continuat pe tot parcursul celei de a doua păstoriri a lui Fotios până în 887 când patriarhul va fi silit să abdice de către noul împărat, Leon al VI-lea acesta fiind un adept al intransigențelor din partea lui Ignatios, care nu renunțaseră la punctele lor de vedere.

6. Imperiul bizantin sub dinastia macedoneană (867-1081)

Uzurpatori și legitimi pe tronul imperial

Din 867 până în 1025, Imperiul a cunoscut o sută cincizeci de ani de ascensiune. Caracteristica principală a acestei perioade a fost că avântul vieții materiale și spirituale nu a fost opera unui singur om, așa cum a fost pe vremea lui Constantin cel Mare sau a lui Iustinian I, ci a unui șir de suverani care, în marea lor majoritate au fost oameni deosebiți: Vasile I fondatorul dinastiei (867-886), Roman I Lecapenos (920-944), Nichifor Focas (963-969), Ioan I Tzimiskes (969-976). Toți au fost uzurpatori care au condus în numele principilor nelegitimi. Seria este încheiată de Vasile al II-lea a cărui domnie se întinde pe o jumătate de secol (976-1025). Așa cum menționează Ch. Diehl, au fost împărați cu suflet energic și dur, fără scrupule și, adesea, fără milă, firi autoritare și puternice,

preocupați mai mult de a se face temuți decât de a se face iubiți. Toți au fost oameni de stat pricepuți, dornici să mărească prestigiul Imperiului, comandanți de bătălii, a căror viață se petrecea pe câmpul de luptă între soldați și care știau cu precizie că acolo se află sursa puterii imperiale. Singurele excepții în acest sens au fost Leon al VI-lea și Constantin al VII-lea dar și în vremea acestuia din urmă a condus multă vreme amiralul Roman Lecapenos.

Împărații acestei dinastii nu mai erau adepții cheltuielilor inutile, fiind preocupați în mai mare măsură de sporirea bogăției statului. Temători pentru autoritatea lor, ei nu s-au înconjurat, în general de protejați. Excepție a fost parakimomenosul Vasile, fiul bastard al lui Roman Lekapenos care a fost principalul conducător al statului în timpul a cinci împărați și vreme de mai bine de patruzeci de ani (944-968). Acești împărați au tins în permanență să facă din Imperiul bizantin o mare putere a lumii orientale, reprezentantă mondială a Ortodoxiei. Prin efortul uriaș al armatelor de care dispuneau, prin suplețea diplomației lor, prin vigoarea guvernării, ei și-au realizat visurile și au făcut din această perioadă o epocă de veritabilă renaștere, unul din momentele cele mai glorioase ale îndelungatei istorii bizantine.

Când Vasile I urca pe tron, situația Imperiului era încă dificilă. Acest țăran simplu, ajuns la puterea supremă în stat, a avut toate calitățile necesare pentru a face față misiunii sale dificile. Cu toate că nu știa să scrie și nici să citească, a fost un bun administrator, un excelent soldat, doritor, mai ales să restaureze temeinic autoritatea imperială. Născut prin 827 într-o familie de țărani săraci din împrejurările Adrianopolului poate de origine armeană, el ajunge, rând pe rând, datorită forței și inteligenței sale, în serviciile strategului de Macedonia apoi a unui văr de-al împăratului Mihail al III-lea, pe nume Theophilitzes, care l-a făcut maestru de călărie. Împăratul l-a răscumpărat de la acesta dându-i și el aceeași funcție. S-a împritenti apoi cu el ridicându-l la rangul de protostrator. Favorurile acordate de împărat creșteau pe zi ce trece și, în 865, Mihail i-a încredințat unul din posturile cele mai importante ale palatului, acela de parakimenos, împotriva voinței lui Bardas care vedea în el o amenințare la adresa propriei sale poziții. Un război ascuns a pornit între

cei doi, terminat în aprilie 866 prin moartea lui Bardas în împrejurări dubioase, într-un complot de care nici împăratul n-a fost străin. Cu Bardas cădea un regim nu lipsit de glorie și așa cum apreciază L. Bréhier, „autoritatea era acum în mâinile unui nebun și a unui aventurier”. Vasile nu s-a dat înapoi de a se despărți de soția legitimă pentru a se căsători cu o slujnică a împăratului, Eudoxia Ingerina, recunoscând pe cei doi fii ai ei ca fiind ai săi. În schimb Mihail I-a adoptat pe Vasile ca urmaș al său și l-a încoronat ca împărat în 866. Această ridicare a produs invidii și Vasile a trebuit să înăbușe un complot condus de ginerele lui Bardas, Symbarios. Dar a venit vremea când Mihail al III-lea a început să nu-l mai agreeze pe Vasile și și-a pus în gând să-l omoare. Acesta a simțit pericolul și, în cursul unui ospăț la palatul Sf. Mamas, la 23 septembrie 867, l-a ucis pe împărat.

În timpul celor aproape douăzeci de ani de domnie ai săi, Vasile s-a străduit în primul rând să pună pe calea cea bună viața economică a Imperiului și să asigure ascensiunea familiei sale.

Fiul său, Leon al VI-lea (886-912), a cărui domnie a avut o importanță esențială pentru istoria administrativă a Imperiului, a urmărit cu o deosebită tenacitate consolidarea dinastiei. Ceea ce a caracterizat cel mai bine domnia lui Leon al VI-lea a fost discordanța aproape totală dintre amploarea operei sale politice și culturale în interior și eșecul complet al politicii sale externe. Pentru a-și asigura un urmaș la tron, el n-a ezitat să scandalizeze pe contemporanii săi prin cele patru căsătorii succesive și de a intra în conflict chiar cu Biserica, în mod deosebit cu patriarhul ei, Nicolae. Dar cu această ocazie s-a pus, pentru prima oară în Bizanț, ideea legitimității. A fost dorința arzătoare a primilor doi împărați macedoneni să întemeieze o dinastie puternică. De acum exista o familie imperială ai cărei membri au primit numele de porfirogeneți (născuți în sala Porphira din Palatul Sacru) și lor li s-a atașat întregul popor cu devotamentul de acum firesc pentru o casă domnitoare. Aceasta a avut urmări binefăcătoare într-o monarhie bulversată până atunci de numeroase tulburări pricinuite de luptele pentru domnie.

Mișcările populare n-au lipsit nici în această perioadă. Tulburările unei minorități ridicate de Constantin al VII-lea (913-959), fiul lui Leon al VI-lea, i-au

permis lui Roman Lecapenos să pună mâna pe putere timp de un sfert de secol (919-944). Ceva mai târziu, când Roman al II-lea, fiul lui Constantin al VII-lea, a murit după patru ani de domnie (959-963), slăbiciunea guvernării în timpul minoratului fiilor săi, Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, a determinat declanșarea mișcării ce a adus la putere pe Nichifor Focas (963-969) și tragica lovitură de stat care, prin asasinarea acestuia, l-a adus ca împărat pe Ioan I Tzimiskes (969-976). Dar nici unul din acești uzurpatori n-a îndrăznit să îndepărteze de la tron descendența legitimă a lui Vasile I. Roman Lecapenos, oficial, împărțea puterea cu Constantin al VII-lea. Nichifor Focas și Ioan I Tzimiskes i-au lăsat să domnească nominal pe fiii lui Roman II și s-au străduit să se căsătorească cu principese din familia imperială pentru a da uzurpării lor un aer de legitimitate. După ei, în mod firesc, puterea a revenit reprezentanților majori ai familiei macedonene, marelui împărat Vasile al II-lea.

Dinastia era atât de bine consolidată încât, în această monarhie de tip oriental, femeile însăși puteau să domnească. În această situație a fost nepoata lui Vasile al II-lea, Zoe (1028-1050), care a împărțit tronul cu cei trei soți ai săi și cu Teodora (1055-1056). Că aceste principese au fost foarte populare o dovedește revolta din 1042 prin care Mihail al V-lea a fost alungat pentru că a vrut s-o detroneze pe Zoe și nemulțumirea pe care a întâmpinat-o Constantin Monomahul când s-a bănuir că vrea să îndepărteze pe cele două împărătese.

Istoria bizantină a dovedit că uzurpatorii înșiși au fost personalități remarcabile și foarte buni generali. Astfel Imperiul a putut suporta fără probleme incapacitatea politică a unui Constantin al VII-lea, distracțiile unui iubitor de cele lumești, cum a fost Roman al II-lea și lunga perioadă de minorat a fiilor săi. Timp de un secol și jumătate, în conducerea treburilor statului, uzurpatori și legitimi, au împărțit aceleași puncte de vedere, ceea ce Imperiul n-a mai cunoscut de multă vreme. Ofensiva reluată la toate frontierele a fost încununată de succese notabile. Opera diplomatică a completat-o pe cea militară, grupând în jurul monarhiei o mulțime de vasali.

Influența bizantină s-a răspândit în toată lumea orientală, până în Occident. S-a manifestat o guvernare fermă, care nu a dat mari opere legislative. O administrație

centralizată, abilă și savantă, care a asigurat Imperiului prin credința comună ortodoxă, unitatea în diversitatea de rase.

Ascensiunea prestigiului extern al Bisericii bizantine

a) Creștinarea rușilor. Acțiune civilizatoare a Bizanțului s-a întins mult mai departe decât regiunile aflate sub control grecesc. Ca întotdeauna, opera misionarilor a completat pe cea a diplomaților. Un exemplu în acest sens a fost creștinarea rușilor.

După mijlocul secolului al IX-lea, Bizanțul a stabilit legături cu Rusia. În câteva rânduri, după atacul din 860, kievienii au amenințat Constantinopolul cu incursiunile lor. Potrivit tradiției, prințul Oleg a întreprins o expediție împotriva Constantinopolului în 907. Raporturile de prietenie au alternat cu cel de ostilitate. Împărații recrutau voluntari pentru armata Imperiului din rândul acestor buni luptători iar negustorii ruși frecventau târgurile bizantine. „Marele drum de la varegi la greci”, această importantă legătură comercială între țările de la Marea Baltică și cele de la Marea Neagră, trecea, în cea mai mare parte prin teritoriul locuit de ruși, conectându-i pe aceștia la fluxul relațiilor economice din această parte a Europei.

O primă încercare de convertire la creștinism s-a produs în timpul principesei Olga (Helga), soția cneazului Igor, ucis în 945. Conducând țara în numele fiului ei minor, Sviatoslav, s-a apropiat foarte mult de Bizanț în politica sa externă. Cronicile spun că în 957 ea a mers la Constantinopol unde s-a botezat luând numele împărătesei Elena, soția lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul care i-a fost nașă. N-ar fi exclus însă ca ea să se fi botezat încă înainte de această vizită, acasă, la Kiev. Cert este că după vizita întreprinsă la Constantinopol, principesa a construit numeroase biserici în țara sa, între care și Sf. Sofia din Kiev.

Fiul și urmașul ei, Sviatoslav, n-a împărtășit însă credința mamei sale astfel că, după moartea ei (969), cneazul a restaurat păgânismul și a început persecuțiile împotriva creștinilor.

Pasul decisiv și definitiv în creștinarea rușilor l-a făcut fiul lui Sviatolav, Vladimir (978-1015), care fusese crescut sub atenta supraveghere a buniciei sale, Olga. În 987, pentru a înfrânge revoltele feudalilor, Vasile al II-lea a obținut de la cneazul Kievului un corp de armată de 6.000 de mercenari. În schimb Vladimir a cerut mâna unei profirogenete și, pentru a forța curtea imperială care stătea pe gânduri, a ocupat Cherson. Vasile al II-lea a cedat cererii regelui barbar oferindu-i în căsătorie pe Ana Porfirogeneta dar a pretins, în schimb, botezul său. Vladimir s-a botezat la Cherson (988) iar apoi a impus același lucru poporului său, la Kiev.

Rusia, de acum creștină, a adoptat civilizația bizantină. Ea a împrumutat de la Bizanț, odată cu Ortodoxia, arta, literatura și obiceiurile acesteia. În acest sens rolul Anei Porfirogeneta a fost esențial. Vladimir a ridicat biserici cu hramul Sf. Vasile și Adormirea Maicii Domnului, aceasta din urmă construită în 991 de artiști greci și sfințită în 996.

În toată această perioadă a existat și o tendință de a se stabili legături și o tendință de a se stabili legături și cu Biserica Apuseană, papalitatea încercând să-și întindă influența și aici. Acesta a fost și sensul ambasadelor schimbate în jurul anului 1000 între Vladimir și pontifii Ioan al XV-lea și Silvestru al II-lea. În cele din urmă obiceiurile și ritualul bizantin triumfară în Rusia dar abia în 1037, Kievul a primit un episcop grec, devenind sediul unei mitropolii atașate patriarhiei de Constantinopol.

b) Prima creștinare a ungarilor. La mijlocul secolului al VIII-lea, ungurii, popor de origine fino-ugrică, se aflau la est de Marea de Azov iar la mijlocul secolului următor erau situați deja la vest de această mare. Pe la 861 un prim contact cu ei îl realizează „apostolul slavilor” Chiril în zona Chersonului iar legenda care evocă viața lui Metodiul face și ea referire la o întâlnire a acestuia cu „regele ungarilor” (de fapt cu căpetenia lor), pe malurile Dunării de mijloc. Se pare că triburi ungare și-au făcut apariția în Câmpia Pannonică pătrunzând prin trecătorile din nord încă pe la 862, chemați de conducători locali să participe la luptele împotriva statului franc.

Alungați de pecenegi din stepele de la nordul Mării Negre, ungurii, organizații într-o uniune care cuprindea șapte triburi aflate sub conducerea lui Arpad, au pătruns în 896 prin pasul Vereczke din Munții Tatra și s-au așezat pe cursul de mijloc al Dunării. Cronica lui Anonymus, **Gesta Hungarorum**, amintește că, la stabilirea lor, ungurii au găsit aici pe

români (blahi) care erau „păstorii romanilor” și pe slavi, organizați în mici formațiuni (ducate), care au opus rezistență noilor veniți.

Dacă ungurii care s-au așezat în Câmpia Pannoniei erau încă păgâni, ei au întâlnit aici o populație creștină. Slavii din zona Dunăre - Tisa, câmpia Crișurilor și Mureșului, au trecut la o nouă credință îndată după venire, prin „contaminarea” lor de către populația băștinașă creștină. Pentru cei din zonele nordice, din curbura Dunării și din Pannonia vestică a fost nevoie de munca plină de abnegație a misionarilor Chiril și Metodiu căci populația romanică de aici, creștină, a fost împinsă spre Italia, Dalmația sau interiorul Peninsulei Balcanice. Situația nu s-a schimbat la est de Dunărea mijlocie unde creștinismul a continuat să fie predominant în raport cu credințele păgâne. Anonymus, așa cum am văzut, menționează chiar legăturile pe care „ducele bihorenilor” le avea cu Constantinopolul pe la începutul secolului al X-lea și, cu siguranță, că acestea nu erau numai politice ci și religioase.

Ducele Salanus a cărui „țară” se întinde între Dunăre și Tisa a beneficiat de ajutor bizantin și bulgar în lupta contra ungurilor atunci când aceștia au venit aici.

La sfârșitul veacului al IX-lea și începutul celui următor nu se poate vorbi, deci, decât de o singură posibilă ierarhie creștină, cea bizantină, acceptată de populația băștinașă, existentă înainte de descălecarea aici a triburilor ungare. În câmpia Tisei legăturile cu lumea bizantină erau mai puternice și datorită apropierii geografice chiar dacă între Imperiul bizantin și zona la care ne referim s-a întrepus puternicul stat bulgar, din 864 creștin și el, având o episcopie de rit răsăritean la Sirmium.

Se poate spune, deci, că toată câmpia Dunării de mijloc era creștină în momentul în care ungurii au pătruns aici și că în amintita zonă de est (câmpia Tisei și Transilvania intracarpatică) creștinismul era de rit bizantin. Curând după descălecarea ungurii și-au început atacurile împotriva teritoriilor din est – ducatele lui Salanus, Gelu „quidam Blachus”, Menumorut și Glad – dar și spre sud. În 934, aliați cu pecenegii, ungurii pătrund în Bizanț. În 938 și 943 ei revin, de această dată singuri, ajungând până aproape sub zidurile Constantinopolului. Au fost opriți însă de fiecare dată. În 948, Constantin al VII-lea Porfirogenetul a încheiat cu ei chiar un tratat de prietenie.

În vizitele făcute la Constantinopol, căpetenii ale unor triburi ungare din partea de răsărit s-au creștinat aici și au cerut patriarhului Theophilactos (933-956) să le dea un ierarh grec care să-i creștineze și pe supușii lor. În 956, călugărul grec Hieroteos a fost sfințit ca „episcop al Turciei” și trimis pe teritoriul uniunii de triburi ungare. Cronicarul Ioan Skilitzes în lucrarea sa **Compendiu de istorii** spune despre acest Hieroteos că „pe mulți i-a atras la creștinism din rătăcirile barbare”.

Având în vedere că latinii și-au început misiunea de creștinare abia după 973, se poate spune că propovăduirea învățăturii Mântuitorului între unguri s-a început prin lucrarea misionarilor greci și că ea a fost mult ușurată de existența unei populații romanice și slave, creștină deja. Ulterior, ca urmare a activității unor misionari trimiși de papalitate, dar și de teama ca tânărul stat să nu se dezintegreze, ca urmare a tendințelor centrifuge ale unor conducători locali din partea de răsărit a Ungariei, care erau de rit bizantin, regii Ungariei au adoptat creștinismul de rit apusean. Primul a fost Geza, tatăl viitorului rege Ștefan I cel Sfânt (circa 974), acesta din urmă încoronându-se în ziua de Crăciun a anului 1000 cu o coroană trimisă de papa Silvestru al II-lea. Începând cu Ștefan I, sanctificat ulterior, apoi sub succesorii săi, monahii greci au fost alungați de pe teritoriul statului dar credința de rit răsăritean nu a putut fi eradicată total de pe teritoriul Ungariei niciodată, așa cum nici etnia celorlalte neamuri n-a putut fi schimbată. Gestul primului suveran al statului ungar poate fi considerat ca o a doua creștinare a poporului ungar, care a contribuit la adâncirea separării dintre creștinii apuseni și cei din răsărit.

Marea schismă din 1054. Creșterea puterii Bisericii bizantine în raport cu Statul

Cauzele conflictului survenit înainte de moartea papei Leon al IX-lea între Biserica de la Roma și cea de la Constantinopol sunt strâns legate de evenimentele din Italia meridională. Am văzut că alianța politică și militară încheiată de Roman Argyros cu Leon al IX-lea și ratificată de împăratul Constantin al IX-lea Monomahul a avut ca adversar pe patriarhul Mihail Kerullarios care i-a urmat lui Alexios Studitul, la 25 martie 1043. Cauza acestei ostilități era, în principiu, ingerința spirituală a papei în Italia bizantină ale principiului, ingerința spirituală a papei în Italia bizantină ale cărei episcopii erau ocupate în întregime de ierarhi greci. Dar singur acest conflict de jurisdicție nu explică violența luptei și dezacordul final cu implicații în evoluția ulterioară a raporturilor intercreștine.

Pentru o imagine cât mai completă asupra evenimentelor ce au urmat nu trebuie trecută cu vederea firea încăpățânată și ambițiile lui Leon al IX-lea care s-au lovit de intransigența nu mai puțin deosebită a lui Mihail Kerullarios.

Originar dintr-o bună familie de patricieni, viitorul patriarh și-a manifestat încă din tinerețe caracterul ambițios în politică, încercând să-l înlăture pe Mihail al IV-lea de la domnie. Descoperit și exilat într-o insulă din Marea Egee împreună cu fratele său care s-a sinucis de disperare, Mihail a devenit călugăr. A fost însă rechemat din exil de același Mihail al IV-lea și a câștigat apoi favoarea lui Constantin al IX-lea Monomahul.

Ridicat la demnitatea de singhel, demnitate ce îi oferea un rang în ierarhia palatului, el i-a urmat apoi patriarhului Alexios, deși nu era de proveniență ecleziastică, ceea ce l-a determinat mereu pe Leon al IX-lea să-l trateze ca pe un neofit.

La mijlocul secolului al XI-lea, cuceririle teritoriale ale oamenilor de stat și cele spirituale ale misionarilor, au lărgit foarte mult sfera de influență și de acțiune a patriarhului de Constantinopol. Țări mari precum Rusia, Bulgaria, Armenia, Georgia, erau sub ascultarea sa directă sau indirectă iar pacea care domnea între califatul arab și Imperiu a favorizat consolidarea relațiilor dintre patriarhul ecumenic și colegii săi orientali. Domnind și el asupra unei jumătăți din lumea creștină, Kerullarios se putea considera, pe bună dreptate, egal cu papa și, ca atare, nu suporta amestecul acestuia pe teritoriul patriarhiei sale, nici chiar în Italia de sud. A rezultat din scrisoarea pe care a scris-o papei Leon al IX-lea (ianuarie 1054) și care nu este cunoscută decât din răspunsul papei, că el pretindea nu numai autocefalia Bisericii constantinopolitane, așa cum a revendicat-o și predecesorul său Eustachiu în 1204, ci și egalitatea completă între papă și patriarhul bizantin.

Politica de alianță cu Leon al IX-lea, inspirată basileului de către Argyros a determinat răcirea totală a relațiilor dintre patriarh și ducele bizantin de Italia, precum și atacul său brusc la adresa Bisericii romane. În acest moment încă, legăturile dintre papalitate și Bizanț erau departe de a fi întrerupte. O dovadă în acest sens a fost trimiterea la Roma, de către sinodul din 1052, a patriarhului Petru de Antiohia.

Raporturile s-au tensionat în septembrie 1053 când, Leon, arhiepiscopul de Ohrida a scris lui Ioan, arhiepiscopul de Trani, o scrisoare în care se condamna folosirea azimei în locul pâinii dospite la săvârșirea Sfintei Euharistii, ceea ce reprezenta, din punctul său de vedere, o rămășiță a iudaismului, la fel ca și postul în ziua de sâmbătă. Dar reproșul cel mai grav făcut reformatorilor occidentali era celibatul preoților. Curând a apărut și tratatul monahului Nichita Stethatos, egumenul mănăstirii Studion, îndreptat împotriva uzanțelor latine în Biserică și, ceva mai târziu, au fost închise toate bisericile de acest rit din Constantinopol.

Episcopul de Trani a comunicat textul scrisorii primite de la Leon din Ohrida, cardinalului Humbert, care l-a tradus în limba latină pentru a-l arăta papei. De aici început o vie corespondență între Leon al IX-lea, împăratul Constantin al IX-lea Monomahul și Mihail Kerullarios. Departe de a liniști raporturile dintre cele două Biserici, aceste scrisori, pline de incriminări, n-au făcut decât să adâncească conflictul.

În speranța că-l va scoate pe împărat de sub influența patriarhului, Leon al IX-lea a trimis la Constantinopol trei legați, recrutați dintre cei mai fervenți apărători ai punctului de vedere al Romei, cardinalul Humbert de Candida Silva, Frederic de Lotharingia, cancelar al Bisericii, Petru, arhiepiscop de Amalfi, toți laolaltă incapabili de a face cea mai mică concesie patriarhului. Inevitabilul s-a produs: din ciocnirea a două linii intransigente, ruptura n-a putut fi oprită. Legații, primiți cu mare cinste de către basileu și găzduiți la mănăstirea Studion, nu au fost primiți de patriarh care îi considera soli falși trimiși, în realitate, de Argyros. Singurul succes obținut de ei a fost retragerea afirmațiilor lui Nichita Stethatos (24-25 iunie). Capetele sale de acuzare împotriva Bisericii latine erau trei: azima, celibatul și nerespectarea Postului Mare la fel cu ortodocșii. Patriarhul a rămas însă neînduplecat.

La începutul lunii iulie Mihail Kerullarios a aflat că papa Leon al IX-lea a murit încă în cursul lunii aprilie și a sperat ca noul pontif să trimită la Constantinopol o altă solie, mai flexibilă, capabilă să poarte discuții. Dar cardinalul Humbert voia să încheie el tratativele și, de aceea, a grăbit desfășurarea evenimentelor.

În ziua de sâmbătă, 16 iulie 1054, la biserica Sfânta Sofia, în timpul Liturghiei, cardinalul Humbert a depus pe masa din altar o bulă de excomunicare a patriarhului

Mihail Kerullarios, a arhiepiscopului Leon din Ohrida și a călugărului Nichita Stethatos, apoi legații au plecat. Abia atunci patriarhul a vrut să discute cu ei dar aceștia erau deja în momentul rechemării, la Selimbria. Împăratul, bănuind o cursă, a cerut să fie de față la discuții. Mihail Kerullarios a refuzat această condiție și astfel legații și-au continuat drumul.

La vestea acestei excomunicări, la Constantinopol a izbucnit o revoltă pe care împăratul a liniștit-o numai cu promisiunea că va întemnița pe fiul și pe ginerele lui Argyros și că va biciui pe cel ce a tradus bula papală în limba greacă. Bucurându-se de o mare popularitate în capitală, atât între laici cât și între clerici, Mihail Kerullarios a convocat un sinod în biserica Sfânta Sofia, la care au participat 12 mitropoliți și 2 arhiepiscopi (24 iulie 1054). Actul sinodal întocmit aici reproducea în parte, enciclica lui Fotios din 867 către episcopii din Orient și enumera toate obiecțiile față de reformatorii Bisericii. A fost condamnată procedura legaților papali.

Mihail Kerrullarios a ținut foarte mult să aibă alături de el și pe ceilalți trei patriahi ai Orientului creștin. Prin intermediul lui Petru al III-lea al Antiohiei el a transmis patriarhului Leontie al Alexandriei și lui Ioanichie al Ierusalimului că ruptura s-a produs și a însoțit mesajul său de precizările necesare. Bizantinologul A. A. Vasiliev afirmă că, în ciuda puținelor surse de informație de care dispunem, se poate afirma că cei trei patriarhi răsăriteni s-au declarat atașați Ortodoxiei și l-au susținut pe patriarhul de Constantinopol în demersul său.

Contemporanii n-au putut să aprecieze atunci gravitatea celor întâmplate la 16 și 24 iulie 1054. Mihail Psellos în **Cronografia** sa, care se referă la viața de la curtea imperială în perioada 976-1077, nici măcar nu o pomenește după cum nu-i amintește pe nici unul dintre protagoniștii Marii Schisme. Abia mai târziu, când evenimentele au dus la înrăutățirea continuă a raporturilor, culminând cu ocuparea Constantinopolului de către cruciada a IV-a, în 1204, s-au dovedit elocvente intențiile Apusului față de Bizanț. Nu se poate nega că această ruptură n-ar fi avut rezultate grave pentru Imperiu. Nu numai că a grăbit pierderea Italiei de către greci dar ea a deschis între Bizanț și Occident o prăpastie pe care nimic nu a mai putut-o reface. În ochii latinilor, grecii n-au mai fost decât niște schismatici, față de care nu trebuie să existe nici o considerație și nici toleranță. Bizantinii

s-au menținut la rândul lor în dușmănia față de Roma. Schisma a reprezentat o victorie a lui Mihail Kerullarios asupra papei căci a consolidat prestigiul patriarhului de Constantinopol asupra părții de Răsărit a creștinătății. Dar, din punct de vedere politic, ea a fost fatală pentru Imperiul bizantin. Au fost distruse toate punțile de înțelegere între Imperiu și Occident și acest lucru se va vedea atunci când a fost cea mai mare nevoie de ajutorul Apusului în fața amenințării otomane.

Evul Mediu n-a cunoscut noțiunea de coexistență între sisteme politice și religioase diferite, fiecare încercând să-și extindă chiar și prin forță propria concepție. Încercarea Bisericii latine de a impune propriile reforme și celei din Răsărit care se declara în continuare păstrătoarea dreptei credințe statornicită de primele șapte Sinoade ecumenice, a dus la o ruptură totală pe care Occidentul va încerca mereu s-o înlăture dar nu prin concesiile dogmatice ci prin impunerea propriilor puncte de vedere.

În ciuda existenței atâtor motive de scindare și înstrăinare, Bisericele de Răsărit și Apus și-au recunoscut reciproc eclesialitatea până în secolul al XVIII-lea și, în ciuda tuturor tensiunilor, au avut accidental comuniune sacramentală. Abia în secolul al XVIII-lea s-a ajuns la exclusivismul eclesiologic, marcat în Apus de interdicția comuniunii sacramentale cu ortodocșii (1729) iar în Răsărit de nerecunoașterea de către patriarhi a botezului catolicilor.

Anatemele care au provocat Schisma cea Mare (16 și 24 iulie 1054) au fost ridicate abia la 7 decembrie 1965 când s-a citit concomitent o declarație comună în catedrala Sf. Petru din Roma și în catedrala Sf. Gheorghe din Constantinopol de către papa Paul al VI-lea și patriarhul Atenagoras I.

Îngrijorător devenea tot mai mult pericolul feudal care amenința cu destrămarea statului. Pentru a combate aristocrația devenită tot mai îndrăzneată, politica imperială a văzut necesar să ia măsuri împotriva armatei pe care pe care se sprijineau feudalii. Când pericolul la adresa armatei a devenit iminent, aceasta s-a răsculat, așa cum a fost aceea de sub conducerea lui Georgios Maniakes, eroul războaielor din Sicilia și Italia (1043) sau cea a lui Leon Tornikios (1047).

S-a format chiar o partidă civilă care să sprijine împăratul în tendințele sale îndreptate împotriva armatei.

Domnia lui Constantin al IX-lea Monomahul a marcat primele succese. Sub acest împărat, foarte puțin războinic, armata a fost sensibil diminuată din punctul de vedere al efectivelor. Trupele Imperiului au fost compuse mai mult ca niciodată din mercenari (normanzi, scandinavi, ruși, anglo-saxoni), în care se putea avea o mai mare încredere. El a redus bugetul armatei, a neglijat fortificațiile, a alungat o parte a generalilor.

Constantin al IX-lea Monomahul a murit la 11 ianuarie 1055. Soția sa, Teodora, a mai condus o scurtă vreme treburile Imperiului în numele său propriu. Ea era ultima supraviețuitoare a dinastiei macedone și moartea sa (survenită la începutul lui septembrie 1056) a marcat stingerea glorioasei dinastii.

Pe patul de moarte împărăteasa l-a numit cu urmaș la tron pe Mihail, un funcționar în vârstă care, după cum îl caracteriza M. Psellos, „*era mai puțin capabil de a domni decât de a fi stăpânit și condus*”. Pentru că înainte a îndeplinit funcția de **logothetic stratiotikoi**, a mai fost numit fie **Bătrânul**, fie **Stratiotikos**. Urcarea sa pe tron a fost o adevărată victorie a partidei civile. Pretențiile funcționarilor n-au mai cunoscut limite, senatorii, mai ales, au fost copleșiți de onoruri și daruri. O solie a strategilor în frunte cu Isaac Comnenul și Katakalon Kekaumenos, a fost dată afară de împărat de la o audiență fără nici un fel de justificare. Conducerea armatei, revoltată, s-a ridicat împotriva curții de la Constantinopol. Isaac Comnenul a fost proclamat împărat (8 iunie 1057) într-o localitate din Paphlagonia. În jurul său s-au adunat numeroși adepți din toată Asia Mică. O armată imperială trimisă împotriva lui a fost învinsă. Mihail al VI-lea a trebuit să accepte tratative cu rivalul său. El i-a propus lui Isaac titlul de „Caesar” dar aceasta n-a făcut decât să-l irite pe adversar. În acest moment opoziția din Constantinopol s-a ridicat și i-a întins mâna lui Isaac Comnenul.

Dar între cele două facțiuni opuse a câștigat cea de a treia condusă de Mihail Kerullarios. El s-a pus în fruntea opoziției iar biserica Sf. Sofia a devenit centrul mișcării antiguvernamentale. Neputința împăratului de a se înțelege cu patriarhul a grăbit căderea sa și răsculații din Constantinopol au făcut din Kerullarios un adevărat conducător al lor. Mihail al VI-lea a fost nevoit să abdice și să îmbrace haina monahală. La 1 septembrie

1057, Isaac Comnenul și-a făcut intrarea în Constantinopol și a fost încoronat de către patriarh.

Triumful partidei militare a atras după sine schimbarea atitudinii de până atunci față de diferitele personalități. Mihail Psellos a fost numit președinte al Senatului, Mihail Lichoudes a revenit în fruntea administrației așa cum fusese sub Constantin al IX-lea ajungând în cele din urmă în scaunul patriarhal.

Isaac I a început lupta împotriva partidei care a condus Imperiul înaintea sa. A recurs la măsuri de confiscare a bunurilor, și-a însușit tezaurul pe care Vasile al II-lea l-a strâns în visteria statului și a răpit Bisericii din proprietățile sale, ceea ce a atras o acerbă dispută cu patriarhul.

Revigorarea politică a Bisericii bizantine în secolul al XI-lea și-a găsit simbolul în personalitatea lui Mihail Kerullarios. Afirmarea rupturii cu Roma n-a însemnat decât împlinirea unei jumătăți din programul său. Cealaltă jumătate viza reglementarea raportului Stat-Biserică în interiorul Imperiului. El l-a ajutat pe Isaac să devină împărat și patriarhul a așteptat o măsură în schimb, ceea ce n-a întârziat să vină. Administrarea Sfintei Sofia, care până atunci fusese un privilegiu imperial, a trecut sub jurisdicția patriarhului, împăratul obligându-se să nu se mai amestece în nici un fel în viața Bisericii. Administrația statului devenea o atribuție exclusivă a împăratului iar conducerea Bisericii una exclusivă a patriarhului.

Acordul reprezenta o importantă creștere a puterii Bisericii în viața Imperiului. Dar această stare de echilibru inițial dintre două sfere ale vieții de stat a fost ruptă de ambele părți: împăratul a început să confiște bunurile Bisericii iar patriarhul făcea eforturi tot mai vizibile de a impune puterea sa spirituală asupra puterii de stat. Istoricii insinuează chiar că patriarhul „*își dorea încălțările de purpură*”, un privilegiu exclusiv al împăratului și îl amenința cu destituirea. Dar acesta, la rândul său, era conștient de puterea sa și, de aici, s-a declanșat o luptă care a dus la căderea amândurora.

Inițial se părea că avantajul este de partea împăratului dar popularitatea lui Kerullarios în capitală făcea imposibilă o măsură de forță împotriva lui în oraș. A fost așteptată o vizită a patriarhului la o mănăstire în afara zidurilor orașului pentru ca garda

imperială să-l rețină și să fie trimis în exil (8 noiembrie 1058). Dar, deoarece era imposibil să fie depus fără abdicare, împăratul a convocat un sinod pe care l-a ținut în secret într-un oraș din provincie. Acuzațiile i-au fost aduse de Mihail Psellos care nu s-a sfiit să-i reproșeze vechiului său prieten grave erori doctrinare și cele mai neverosimile greșeli. Aceasta nu l-a împiedicat, totuși, apoi, să rostească discursul funebru la înmormântarea lui numindu-l campionul cel mai glorios al Ortodoxiei, înzestrat cu cele mai alese virtuți. Mihail Kerullarios a murit înainte de închiderea lucrărilor sinodului. I-a urmat Constantin Lichoudes (1059-1063) iar Mihail Psellos a devenit primul dregător în stat. S-ar fi putut crede că împăratul a ieșit învingător. Dar, curând s-a dovedit că patriarhul-martir era mult mai periculos decât adversarul viu. Puternica răscoală determinată de prinderea lui a atins cote nebănuite odată cu moartea sa. Opoziția aristocrației s-a manifestat în sânul Bisericii, la ea adăugându-se și nemulțumirile populare. Astfel, dacă cu doi ani mai înainte, alianța Bisericii cu nobilimea militară a determinat căderea lui Mihail al VI-lea, de această dată alianța sa cu partida nobiliară a funcționarilor l-au dus pe Isaac Comnenul la cădere. Într-un moment de descurajare, bolnav, el a abdicat în decembrie 1059, la sfaturile stăruitoare ale lui Mihail Psellos și s-a retras la mănăstirea Studion unde s-a călugărit.

Urcarea pe tron a lui Constantin al X-lea Ducas (1059-1067) a marcat o reacție împotriva partidei militare și a asigurat, din nou, mai mult ca oricând, triumful birocrăției. Au revenit la conducerea treburilor statului oameni învățați, ca pe vremea lui Constantin al IX-lea Monomahul. Între ei pot fi amintiți Mihail Psellos, patriarhul Constantin Lichoudes căruia, după moarte, i-a urmat, în 1064, un alt erudit, Ioan Xiphilinos. Basileul a acordat o asemenea importanță studiilor încât, înainte de a-și asocia fiul la domnie, l-a supus unui adevărat examen în problemele de drept public. Dar principalul reproș ce i s-a adus a fost scăderea cheltuielilor militare, cu grave urmări pentru viitorul Imperiului. A murit în 1067 și după o scurtă regență a soției sale, acesta s-a recăsătorit cu un reprezentant al nobilimii militare, strategul Roman Diogene, nefericitul învins al bătăliei de la Manzikert.

Domnia lui Mihail al VII-lea Ducas (1071-1078), când Mihail Psellos a fost primul ministru, a însemnat triumful definitiv al partidei civile și aducerea Bizanțului la un pas de prăbușire. A fost adus la curte eunucul Nikephoritzes, un intrigant care, ajungând în

apropierea puterii, a câștigat încrederea basileului și a determinat alungarea lui Mihail Psellos. El a atras în mâinile sale întreaga autoritate, acaparând monopolul comerțului cu grâu, urcând prețul până la un asemenea nivel încât a declanșat foametea în Imperiu. Împăratul, pentru care pretindea că lucrează, a căpătat porecla de **Parapinakes** (sfert de medimnă). Această cantitatea infimă de grâu costa pe atunci o para de aur.

În exterior, peste tot, Imperiul a dat înapoi. Populația de la granițele statului, slab apărată de o putere centrală epuizată și ea și apăsată de impozite, s-a îndepărtat de Bizanț și, la fel ca odinioară în Imperiul roman, a apelat și ea la popoarele barbare. În interior, în anarhia generală, aristocrația a început să se ridice. Armata, nemulțumită de ostilitatea cu care era tratată, înclina ușor spre răscoală. Nichifor Botaneiates s-a ridicat în Asia împotriva lui Mihail al VII-lea, în același timp în care Nichifor Bryennios s-a răsculat în Europa (1077).

Domnia lui Nichifor Botaneiates (1078-1081) a reprezentat punctul culminant al crizei veacului al XI-lea. Pe plan economic situația s-a deteriorat, fapt ce a dus la devalorizarea monedei bizantine iar pe plan politic, la permanentizarea revoltelor militare. Sunt de reținut cele conduse de Nichifor Basilakes, Constantin Ducas și Nichifor Melissenos. Ele au fost înfrânte fie cu ajutorul lui Alexios Comnenul, fie cu cel al selgiucizilor stăpâni pe întregul platou anatolian.

Ca și în alte rânduri, în marile momente de criză, Imperiul, slăbit și nemulțumit, aștepta un salvator. Acesta a fost Alexios Comnenul, cel mai bun general al Imperiului.

7. Imperiul bizantin sub dinastia comnenă (1081-1204)

Reprezentanții dinastiei. Comnenii erau o vestită familie nobiliară și ridicarea lor însemna triumful mării aristocrații militare. Ei s-au străduit să refacă autoritatea decăzută a monarhiei, să restaureze Imperiul epuizat de treizeci de ani de anarhie și, cu toate dificultățile mari, să dea Imperiului încă o lungă perioadă de prosperitate și de glorie.

Desigur, vremurile erau deosebit de grele, situație foarte dificilă pentru că această nouă dinastie să poată reda Bizanțului întreaga strălucire de altă dată.

În extinderea lor progresivă, turcii ajunseseră până la Ikonion și s-au stabilit acolo, întemeind **Sultanatul de Iconion** (Rum), popoarele slave și-au constituit state aproape independente. Dinspre Occident creșteau tendințele neliniștitoare generate de ambițiile politice născute din cruciade, din poftele economice ale Veneției. Totuși, Comnenii au reușit să mai dea o ultimă perioadă de înflorire, după care a urmat decăderea.

Proveniți dintr-o mare familie aristocratică și militară, împărații din dinastia Comnenilor au fost în primul rând soldați. Dar ei au fost și ceva mai mult. Alexios, fondatorul dinastiei (1081-1118), era un om inteligent, plin de finețe și de fermitate, mare general, un bun administrator. Personalitatea sa a fost evocată în cuvinte strălucitoare de fiica sa, Ana, în lucrarea dedicată tatălui ei și intitulată *Alexiada*. El a știut să facă față dușmanilor interni și externi, să restabilească ordinea în țară. Nu este mai puțin adevărat că dinastia înlăturată nu s-a resemnat niciodată cu înfrângerea sa. În cursul lungii sale domnii, Alexios a fost ținta mai multor încercări de complot. Cel mai periculos, cel inițiat de Nichifor Diogene, fratele vitreg al lui Mihail al VII-lea dar îndepărtat de la tron, a avut complici personaje marcante precum Katakalon Kekaumenos și armeanul Mihail Taronites, cumnatul basileului (mai-iunie 1094). Dacă, totuși, împăratul i-a amnestiat pe conjurați, a fost numai din teama față de mare numărul al lor și de valoarea oamenilor implicați.

Alexios a creat o nouă ierarhie în stat. Aceasta a presupus lansarea unor titluri strălucitoare (**sebastocrator**, **panhypersebastos**, etc.), dar ele erau pur onorifice și distribuite mai ales membrilor familiei imperiale. Basileul, doritor să-și păstreze autoritatea și decis să guverneze Imperiul singur, s-a înconjurat cu consilieri de factură modestă, între care mulți proveniți din Occident. Aceasta este și explicația raporturilor tensionate existente în cursul întregii domnii între împărat și Senatul nemulțumit că a fost depozat de rolul său de consilier suprem în Imperiu.

La câteva luni după urcarea pe tron, Alexios a trebuit să părăsească Constantinopolul pentru a respinge invazia normandă. El n-a lăsat puterea nici Senatului,

nici prefectului capitalei ci mamei sale, Ana Dalassena, căreia i-a dat autoritate absolută asupra tuturor instituțiilor statului.

Situația externă impunea cu stringență refacerea forțelor armate. Presat de situație, Alexios nu a putut lua măsuri pe linie administrativă reorganizând themele căci rezultatele ar fi fost prea nesigure, ci a recurs la mercenari de toate naționalitățile, îndeosebi occidentali. Dar dificultatea consta în a asigura acestor trupe o soldă permanentă, singura garanție a fidelității lor. Visteria fiind goală, Alexios a folosit practici extrem de dure pentru stat: pentru a pregăti o armată împotriva normanzilor, în 1081, a confiscat bunurile bisericilor, spre marea nemulțumire a clericilor. S-au confiscat, de asemenea, bunuri ale nobilimii bănuite că a participat la comploturi s-au concesionat în folosul unor particulari bunurile mănăstirești în schimbul serviciului militar al călugărilor. Toate aceste practici explică lipsa de popularitate a lui Alexios. Provincialii preferau dominația barbară celei bizantine și, în 1095, orașe din Tracia și-au deschis porțile în fața cumanilor.

În sfârșit, **problemele religioase**, de disciplină ecleziastică și dogmatică, au ocupat un loc important în politica internă a lui Alexios. Cu dificultate, a reușit să restabilească ordinea în mănăstirile de la Sf. Munte Athos prin numeroase ctitorii monastice și statute acordate. A intervenit în disputele dogmatice străduindu-se să apere Ortodoxia împotriva ereziilor vremii născute, unele din ele, din mișcarea bogomilă care s-a propagat din Bulgaria până la Constantinopol, altele din concepția neoplatonică a lui Mihail Psellos și continuată de discipolul său, Ioan Italos.

Un alt caz a fost cel al lui Leon, episcop de Calcedon care, pentru a protesta împotriva confiscării icoanelor bisericești ale căror piese erau decorate cu imagini sfinte, a susținut că cinstirea icoanelor trebuie să se extindă și asupra materiei din care ele au fost făcute, ceea ce echivala cu a acuza pe împărat de sacrilegiu. A fost destituit și condamnat la exil de sinodul din 1086. Alexios s-a îndreptat și împotriva bogomililor pe al căror conducător, bulgarul Vasile, l-a ars de viu după ce acesta a căzut în cursa întinsă de împărat care a propus să se întâlnească cu el.

„Vârsta de aur” a dinastiei Comnenilor poate fi considerată domnia lui Ioan, fiul lui Alexios (1118-1143) și a nepotului său, Manuel. Suverani remarcabili, mai ales Ioan, au fost nu numai continuatori ai operei lui Alexios în ceea ce privește restaurarea dar au adus

Imperiul la un înalt grad de putere. Au continuat politica dinastică în interior, au căutat alianța cu Occidentul, dovedind o mare activitate în Orient, cu intenția de a reobține Asia Mică de la turci, de a restabili suzeranitatea asupra dinastiilor armene din Cilicia și a principatelor înființate de cruciații occidentali din Siria, în special asupra celui din Antiohia.

Ioan, care a fost numit și „cel mai mare dintre Comneni”, a fost, prin calitățile sale morale, prin umanismul și conduita sa, una din cele mai alese figuri care s-au urcat pe tronul Bizanțului. Domnia sa a fost marcată de mari construcții religioase, dintre care cea mai importantă a fost **mănăstirea Pantocrator** căreia i-a fost adăugată un spital model. S-a străduit să întărească armata imperială asigurându-i rezerva autohtonă și pregătirea, dându-i ca șef, cu titlu de „mare domestic de Orient și Occident” pe Ioan Axuh, odinioară musulman, făcut prizonier de cruciați la asediul Niceei, în 1097, și ridicat la curte de Alexios. Încă din timpul acestuia, dar mai ales a lui Ioan, modificări benefice s-au produs și în viața socială a Imperiului: a dispărut clasa socială a sclavilor, a fost revigorat comerțul și meșteșugurile care decăzuseră în perioada crizei ce a premers venirea la tron a Comnenilor. În 1143, în timpul unei vânători, Ioan a fost rănit de o săgeată otrăvită. Neacceptând să-i fie amputată mâna, a murit lăsând domnia celui mai mic fiu al său. Ioan a fost căsătorit cu Irina, fiica lui Ladislau I cel Sfânt, regele Ungariei.

Manuel (1143-1180), fiul lui Ioan care, prin naștere, nu era hărăzit tronului și care era în Attalia atunci când tatăl său l-a desemnat ca urmaș, a urcat pe tron fără probleme. Prin caracter se deosebea total de tatăl său și se părea că nici moral și nici intelectual nu se ridică la înălțimea acestuia. Cu moravuri nu prea severe, el a monopolizat, prin aventurile sale, discuțiile din lumea mondenă a Constantinopolului. Aspectul curții imperiale, destul de auster în timpul lui Ioan a căpătat un caracter frivol în timpul lui Manuel. În plus, nefiind mulțumit numai cu calitatea de om de stat, pretindea că are cunoștințe enciclopedice și se amesteca în toate științele. Teolog aventuros, a nemulțumit cu inițiativele sale, oamenii Bisericii. Medic și chirurg de ocazie, astrolog, nu întreprindea nimic fără să consulte stelele. Era însă un excelent soldat, pasionat de exercițiile fizice și sportive, un foarte bun conducător de oști, excelent diplomat, om de stat cu idei îndrăznețe, dominat de ideea Imperiului bizantin universal. A admirat tot ce era

occidental, impunând modul de viață al apusenilor, introducând turnirurile la care lua parte el însuși. Doritor să reușească cu orice preț, el n-a avut milă nici de vistierie și nici de supuși, astfel că la moarte lăsa o situație financiară precară și un Imperiu epuizat.

În sfârșit, Andronic I (1183-1185), a reunit inteligența politică și bravura militară, spiritul de intrigă și de aventură, lipsa de scrupule și moralitate și o cruzime ieșită din comun. El n-a făcut decât să grăbească prăbușirea Imperiului. La mai puțin de douăzeci de ani după moartea sa – două decenii de anarhie – Constantinopolul a fost cucerit de latini (1204).

Bizanțul și impactul primelor cruciade

Cruciadele sunt considerate războaiele purtate de statele occidentale pentru eliberarea Locurilor Sfinte de sub dominația islamică. În forma clasică, ele s-au desfășurat în secolele XI-XIII (1096-1270) și au avut, în ansamblu, un caracter complex. Erau un fel de răspuns dat expansiunii musulmane, un fel de contra-djihad, considerat și el un război sfânt. În esență, cruciadele au fost inițiate de papalitatea care dorea să-și extindă influență și asupra Orientului.

Ideea de război, de violență în general, contravenea concepției creștine întemeiată pe Sf. Scriptură: *„toți cei ce scot sabia, de sabie vor pieri”* (Matei, 26, 52) căci *„armele luptei noastre nu sunt trupești”* (II Corinteni, 10, 4). Încă din secolul al IV-lea, Fericitul Augustin a admis necesitatea războiului contra ereticilor și pe cel cu caracter defensiv. Cronicarii occidentali afirmă mai târziu că, în Răsărit, împăratul Heraclios I a dat caracter de cruciadă luptei împotriva perșilor, pentru redobândirea uneia din relicvele cele mai de preț ale creștinismului – Sfânta Cruce (628). În secolul al IX-lea, când Roma era supusă incursiunilor ungurilor, normanzilor sau arabilor, papalitatea s-a străduit să creeze o *„oaste a lui Hristos”* care să apere *„patria creștină”*.

În Bizanț atitudinea față de război fie el chiar cu caracter creștin, era alta. Pericolul musulman manifestat prin agresivitatea turcilor selgiucizi, chiar și căderea Ierusalimului, n-ar fi justificat decât un război al bizantinilor împotriva necredincioșilor la care să participe și ajutoare din Occident. Inițiativa acestui gen de rezolvare a conflictelor a aparținut întotdeauna împăratului și nu patriarhului de Constantinopol. Ana Comnena în

Alexiada face o diferențiere strictă între mentalitatea preotului apusean, oricând gata de a pune mâna pe armă și cea a preotului răsăritean, a cărui armă era cuvântul. Această mentalitate va caracteriza lumea bizantină până la prăbușirea statului, în 1453.

Autoritatea morală de a declanșa o cruciadă aparținea în Occident numai pontifului roman, toți cruciații considerându-se soldați ai săi. Acesta era, deci, în ultimă instanță, responsabil pentru comportamentul lor și toate excesele care s-au reflectat în timp asupra imaginii episcopului de Roma în lumea greacă, provin din această realitate.

Expedițiile întreprinse sau proiectate sub denumirea de „*cruciadă*”, începând cu secolul al XI-lea, au avut începuturi precise și obiective limitate. Ceea ce a fost, într-adevăr, nou și nemaiauzit, mai ales la prima cruciadă, a fost ridicarea simultană a tuturor popoare occidentale, aparținând tuturor condițiilor sociale, tuturor raselor, un grandios pelerinaj al creștinilor de pretutindeni, în masă, spre Locurile Sfinte. Era o urmare a nenumăratelor pelerinaje individuale care au bătut secole de-a rândul drumurile Europei și ale Asiei. Fără îndoială că între cruciați se aflau și oameni cu alte intenții, căutători de îmbogățire și de aventură, dar numai o credință puternică, o lipsă a intereselor meschine putea provoca un asemenea exod de populație, semănând cu o revoluție europeană.

La toate acestea se adăugau considerente de ordin economic, social și politic. Fiind mai dezvoltat decât Occidentul, Orientul Apropiat exercita, la sfârșitul secolului al XI-lea o puternică atracție asupra societății din apusul Europei, în care progresele feudalismului au accentuat sărăcirea țăranimii iar creșterea demografică a generat foamete datorită evoluției insuficiente a tehnicii agricole.

Povestirile pelerinilor și negustorilor despre bogățiile din Răsărit au trezit și interesul nobilimii, mai ales a celei sărace, a miilor de „*cavaleri rătăcitori*” care băteau drumurile Europei, contribuind la nesiguranța căilor comerciale, la anarhia internă a multor state. Orașenii vedeau în cruciade posibilitățile unor legături comerciale. Principii sperau noi teritorii și pradă de război, care să le anihileze permanenta penurie financiară.

În Orient, așa cum am văzut, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, turcii, după ce au cucerit Bagdadul (1055), au intrat în Asia Mică și, după ce au cucerit Siria și

Palestina, au ocupat Ierusalimul(1088) Fiecare oraș cucerit, dar mai ales vestea căderii Ierusalimului, a produs vii emoții în lumea creștină.

În aceste condiții, în conciliile de la Piacenza și Clermont (1095), papa Urban al II-lea a lansat apelul la cruciadă. La Piacenza a participat și o solie bizantină care a cerut ajutor Apusului în lupta cu musulmanii. Papa i-a îndemnat pe cei prezenți și le-a cerut să făgăduiască prin legământ că vor veni în ajutorul împăratului împotriva păgânilor.

BIZANȚUL LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIII-LEA. În perioada îndelungată de domnie a lui Manuel I Comnenul, inteligența, energia, abilitatea sa, au asigurat prestigiul Bizanțului în ochii lumii. Moartea sa a anulat însă totul.

Ca și pe vremea lui Iustinian I, politica imperială a avut în veacul al XII-lea ambiții îndrăznețe. Amestecând prea mult Imperiul în afacerile Occidentului, urmând visele irealizabile ale unui imperialism grandios, Manuel I Comnenul (1143-1180) a neglijat în Orient pericolele apropiate iar disputele cu latinii au epuizat monarhia. Alexios al II-lea, fiul lui Manuel, era un copil atunci când, în 1180, a rămas singur în fruntea Imperiului. Mama sa, Maria de Antiohia, care a guvernat în timpul minoratului fiului ei și care se sprijinea pe latini, era lipsită de popularitate. Andronic Comnenul, vărul lui Manuel a profitat de nemulțumirea generală pentru a-l înlătura pe Alexios și a se proclama singur împărat (1183-1185). El ar fi avut toate șansele să fie un împărat mare. Andronic a înțeles că puterea feudalilor reprezenta o amenințare pentru Imperiu și, de aceea, a lovit în ea cu putere. Insurecția lui Isaac Anghelos în Bithinia a fost înăbușită în sânge (1185). A reorganizat administrația, a redus cheltuielile și s-a făcut foarte popular atunci când pericolul normand a amenințat Tesalonicul (1185) și când, tot atunci, a fost recucerită Dalmația de la unguri.

O lovitură de palat, în 1185, l-a pus pe Isaac Anghelos pe tron și a grăbit ruina Imperiului. Isaac al II-lea Anghelos (1185-1195), n-a avut nici una din calitățile necesare pentru a evita criza tot mai amenințătoare. Fratele său Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203), care l-a detronat și l-a orbit, nu era cu nimic mai valoros. Statul era în pragul ruinei.

În interior, puterea imperială, slăbită de suita de revolte de palat și de permanentele conspirații, a fost cea care a suferit cel mai mult. În capitală, populația era cea care impunea legile. În provincie, aristocrația a ridicat pretenții și Imperiul era în dezmembrare. Sub Andronic I Comnenul, insula Cipru s-a proclamat independentă (1184), deslipindu-se astfel pentru totdeauna de Imperiu.

Peste tot, marile familii feudale, Cantacuzino, Vranas, Sgueros, au desprins fâșii din Imperiu. Pretutindeni era dezordine și mizerie. Impozitele erau împovărătoare, comerțul ruinat, visteria goală.

Compromiterea unei idei: deturnarea Cruciadei a IV-a și cucerirea Constantinopolului (1204)

Primele trei cruciade au familiarizat lumea occidentală cu Orientul și cu problemele sale și au demonstrat tendințele de acaparare teritorială a inițiatorilor ei. Tot mai mult spiritul nobil al creștinismului va fi înlocuit cu pragmatismul unor acțiuni de cucerire temeinic gândite, planuite cu mult timp înainte. Ierusalimul nu va mai constitui unica țintă a acestor expediții. Multitudinea formațiunilor statale latine înființate aici, situația lor incertă în mijlocul lumii musulmane, a făcut ca problemele să se diversifice și să se complice. În plus, orașele-republici italiene, în primul rând Veneția, care și până acum au fost transportatorii pe mare ai cruciaților, au devenit mai interesate în această formă de a obține profituri și avantaje. De acum obiectivul nu a mai fost numai lupta împotriva necredincioșilor ci și împotriva „*schismaticilor*” greci care nu au participat cu prea mult interes la aceste expediții de care s-au simțit întotdeauna străini. Ideea nobilă a cruciadei a fost astfel deviată și deturnată spre scopuri pur materiale.

Henric al VI-lea, fiul și urmașul lui Frederic I Barbarosa, a fost un adversar și mai periculos pentru Imperiu decât tatăl său, mai ales când și-a manifestat dorința de a moșteni domeniile și ambițiile regilor normanzi. El voia să unifice cele două Imperii și l-a somat pe Alexios al III-lea Anghelos să-i restituie toate teritoriile cucerite odinioară de normanzi și să-i plătească tribut (1196).

Dar cea mai neliniștitoare era Veneția. Ea dorea, pe lângă lărgirea privilegiilor sale în Imperiu și răzbunarea pentru masacrele din 1182 când în Constantinopol o răscoală

spontană a dus la măcelărirea tuturor latinilor și la alungarea Mariei de Antiohia. Pentru a-i liniști pe venețieni, Isaac a fost nevoit să le acorde, în 1187, largi privilegii. Alexios al III-lea, în 1198, a mărit aceste concesi dar, pentru a le atenua efectul, a acordat genovezilor și pisanilor prerogative asemănătoare. Cu toate acestea, venețienii și-au simțit comerțul și siguranța amenințate de ura grecilor și, în plus, după ce Enrico Dandolo a ajuns doge (1193), s-a născut ideea că singura rezolvare a crizei putea fi numai cucerirea Imperiului bizantin. Numai astfel se vedea posibilitatea asigurării intereselor Republicii în Orient.

La toate acestea se adăugau ostilitatea papalității, ura întregii lumi latine, toate determinând, în cele din urmă, deturnarea cruciadei. Contra atacului formidabil al popoarelor Occidentului, Bizanțul slăbit și epuizat, a fost incapabil să se apere.

Trebuie să precizăm însă că provocarea deturnării cruciadei a venit, totuși, din interiorul lumii bizantine. În 1195, Alexios al III-lea, detronând și orbând pe fratele său Isaac, a închis împreună cu suveranul destituit și pe fiul acestuia, Alexios. În 1202, tânărul principe a reușit să scape, a fugit în Occident și a cerut ajutor împotriva împăratului. Acesta era momentul când armatele celei de a patra cruciade se strânseseră la Veneția. Venețienii și-au dat seama imediat de pretextul ce li se oferea pentru a interveni în treburile interne ale bizantinilor și propunerile foarte generoase făcute de Alexios i-a determinat repede să acționeze.

Inițierea celei de a patra cruciade a fost legată de numele puternicului pontif Inocențiu al III-lea și de tendințele sale ambițioase de a-și impune supremația asupra întregii lumi creștine, occidentale și orientale. Au fost chemați și clericii din apusul Europei să contribuie cu veniturile lor la o parte din cheltuieli. Monarhii apuseni, preocupați de luptele lor interne, s-au ținut departe de această nouă cruciadă. Apelul papei a fost ascultat doar de nobilimea franceză și de popor, dar oamenii simpli au participat în număr mult mai redus decât în cazul expedițiilor anterioare.

Conducătorii cruciadei doreau deplasarea pe mare astfel că au închiriat o flotă de la venețieni, ținta finală fiind Egiptul. În fruntea Veneției se afla atunci cel mai de seamă doge din istoria Republicii din lagune, Enrico Dandolo. Pe atunci avea aproape 90 de ani, era aproape orb, dar era dotat cu o mare abilitate diplomatică și deosebit de viclean în

urmărirea intereselor oraşului. El a fost de acord să asigure transportul cruciaţilor dar a cerut pentru aceasta o sumă, enormă, optzeci şi cinci de mii de mărci de argint. Cruciaţii au acceptat, dar când s-au adunat cu toţii, au constatat că banii le erau insuficienţi. Neputând plăti decât o parte a cheltuielilor de transport, au fost nevoiţi să accepte propunerea dogelui de a ocupa cetatea Zara, pe coasta Dalmaţiei, revoltată contra Veneţiei şi supusă Ungariei, din 1185. După un scurt asediu, cruciaţii au cucerit cetatea (noiembrie 1202), în ciuda interdicţiei categorice a lui Inocenţiu al III-lea, deoarece regele ungar Emeric, era el însuşi cruciat.

În ianuarie 1203, cruciaţii au acceptat propunerile definitive ale lui Alexios al IV-lea Anghelos în schimbul ajutorului pentru restabilirea pe tron a tatălui său, Isaac. Prinţul bizantin se obliga la plata a două sute de mii de mărci de argint, la unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romei şi recunoaşterea supremaţiei papale, la participarea la cruciadă cu zece mii de soldaţi şi la întreţinerea în Palestina a unei armate permanente de cinci sute de cavaleri. Era, probabil, evident până şi pentru Alexios, că aceste condiţii, statul bizantin, în situaţia în care se afla, nu le putea îndeplini.

Inocenţiu al III-lea s-a arătat indignat de ocuparea Zarei şi a excomunicat doar pe veneţieni, îngăduind cruciaţilor să-şi continue drumul pe vasele excomunicaţilor. Este semnificativ faptul că veneţienii nu au cerut iertare papei, aşa că au rămas excomunicaţi. Profitând de slăbiciunea Imperiului bizantin, la 27 iunie 1203, flota latină a ancorat fără să întâmpine nici un fel de rezistenţă deosebită, nu departe de Constantinopol.

Oraşul a fost luat cu asalt (18 iulie 1203) şi Isaac Anghelos a fost repus pe tron, împreună cu fiul său, Alexios IV (1 august).

Dar bucuria victoriei a fost de scurtă durată. Noul împărat n-a putut să-şi respecte promisiunile băneşti şi a cerut o amânare până la plecarea cruciaţilor, hotărâtă în ziua Sfinţilor Arhangheli.

În timp ce erau ocupate oraşe şi cetăţi din Tracia, au izbucnit certuri şi s-au produs ciocniri între greci şi cruciaţi, care au dus la incendierea unor localităţi. La 11 noiembrie, Alexios al IV-lea, presat de marii nobili latini să-şi ţină promisiunile, a fugit. Ura dintre greci şi occidentali creştea pe zi ce trece. Grecii au încercat să incendieze flota veneţiană.

La 5 februarie 1204, o rudă alungată a împăraților din Constantinopol, Alexios al V-lea Ducas, zis Murzuphlos, a provocat o răscoală, s-a proclamat el însuși împărat, a reînchis pe Isaac în temniță unde acesta a murit îndată și a ordonat strangularea lui Alexios al IV-lea. Apoi a pus fortificațiile orașului în stare de apărare.

Un al doilea asediu al Constantinopolului era iminent, dar, de această dată, nu s-a mai pus problema restaurării unui membru al dinastiei legitime, pe tron. Prin tratatul semnat în martie între Veneția și cruciați, s-a prevăzut o împărțire echitabilă a prăzii, a capitalei și a Imperiului. Un colegiu format din șase venețieni și șase francezi urmau să aleagă pe împărat. Veneția își mai rezerva catedrala Sf. Sofia și alegerea patriarhului. Actul solemn numit *Partitio Romaniae* prevedea ca Baldouin I, noul împărat, să primească un sfert din teritoriul bizantin, adică 5/8 din Constantinopol, regiunea tracă din jurul capitalei și întreaga Asie Mică bizantină. Jumătate din rest era oferită latinilor ca feude imperiale, în partea europeană a statului bizantin. Cealaltă jumătate revenea Veneției, adică 3/8 din Constantinopol, coasta și insulele adriatice, Creta și insulele arhipelagului. Ea avea, de asemenea, controlul strâmtorilor.

La 12 aprilie 1204, după trei zile de asediu, Constantinopolul a fost luat cu asalt și jefuit înspăimântător de către cruciați. Și, în timp ce mare parte din aristocrația și clerul grecesc s-a refugiat la Niceea, pentru a încerca să reconstituie Imperiul, învingătorii, conform tratatului semnat în martie 1204, și-au împărțit între ei cuceririle.

Vestea despre evenimentele de la Constantinopol a umplut de mânie pe Inocențiu al III-lea care și-a dat seama că ideea reunificării religioase era definitiv compromisă și, mai ales, sub conducerea Apusului. Într-o scrisoare adresată lui Bonifaciu de Montferrat, el a izbucnit în invective: „*neavând nici drept nici putere asupra Greciei, v-ați abătut imprudent și în mod nechibzuit de la planul vostru, îndreptându-vă privirea spre Constantinopol, în loc de Ierusalim*”. Din această cauză s-a ajuns la situația ca „*Biserica grecească să nu mai vrea să se supună tronului apostolic, văzând din partea latinilor numai fapte diabolice și criminale, ceea ce le dă dreptul de a-i privi cu dezgust, ca pe niște câini*”.

Dar, toate acestea, nu-i mai afectau pe cruciați. Un împărat latin, Baldouin de Flandra, s-a urcat pe tronul Comnenilor (mai 1204). Un rege latin, Bonifaciu de

Montferrat, și-a început domnia la Tesalonic. Un patriarh venețian, Thomas Morosini a fost instalat în fruntea ierarhiei bisericești din Constantinopol. Pe toată întinderea Imperiului au luat naștere o sumedenie de seniorii feudale. Venețienii, mai ales, au dobândit în întregul Orient puncte importante în dezvoltarea pe mai departe a comerțului lor. Părea că Imperiul bizantin s-a prăbușit pentru totdeauna.

8. Imperiul latin de Constantinopol și rezistența greacă (1204-1261).

Dezmembrarea Imperiului bizantin. Cucerirea Constantinopolului de către cruciați a avut ca o primă și importantă urmare schimbarea profundă a lumii orientale în ceea ce privește configurația statelor și a formațiunilor statale.

Pe ruinele Imperiului s-au născut o multitudine de seniorii feudale latine. Un Imperiu latin s-a constituit la Constantinopol unde Baldouin, conte de Flandra, a fost ales suveran de către baronii cruciadei. Un regat al Tesalonicului vasal, teoretic, împăratului de Constantinopol, s-a constituit în favoarea lui Bonifaciu de Montferrat. Mai existau duci titulari la Niceea și Philippopolis, seniori de Didymotica și de Adramyttion.

Câteva săptămâni mai târziu, cavalcada victorioasă care l-a dus pe Bonifaciu de Montferrat până la Atena și Corint, a avut ca rezultat întemeierea altor state latine, marchizatul de Bodonitza, senioria de Negroponte, ducatul de Atena, guvernat de familia burgundă La Roche, principatul de Achaia sau Moreea, cucerit de Geoffroy de Villehardouin și Guillaume de Champlitte din Champagne. Acesta va fi statul creat de cruciada din 1204 care va dura cel mai mult.

Pe de altă parte, Veneția a ocupat direct Durazzo, pe coasta Epirului, Modon și Coron în Peloponez, Creta și Eubeea, Gallipoli, Rodosto, Heracleea și un vast cartier din Constantinopol. Ea și-a obligat patricienii să se instaleze în insulele arhipelagului unde a fost fondat ducatul de Naxos, marele ducat de Lemnos și senioria de Santorin. Stăpână peste acest vast imperiu colonial, Republica venețiană putea în mod legitim

să-și lase dogele să se intituleze, e drept cam excentric: „*senior peste un sfert și jumătate din imperiul grec*” (deci peste 5/8 din teritoriul său).

Prăbușirea Imperiului bizantin a determinat și nașterea unei multitudini de state grecești. La Trapezunt, doi principii, Alexios și David, descendenți ai familiei Comnenilor, au pus bazele unui imperiu care ocupa întregul litoral al Mării Negre, de la Heracleea până în Caucaz și care va dura până la mijlocul secolului al XV-lea (1461).

În Epir, un bastard din familia Anghelilor, Michelangelo Comnenul, a creat un despotat care se întindea de la Naupactos până la Durazzo. La Niceea, ginerele lui Alexion al III-lea Anghelos, Theodor Lascaris, a adunat în jurul său tot ce a rămas din aristocrația constantinopolitană și din înaltul cler bizantin și, în 1208, s-a încoronat solemn „împărat al romanilor”. Oameni ambițioși precum Gabalas în Rhodos, Mankaphas la Philadelphia, Leon Sgueros în Argos și Corint, și-au constituit alte seniorii din resturile Imperiului. Se părea că acesta era sfârșitul Bizanțului.

Totuși, între aceste organisme noi care s-au născut în viața politică, existau mari diferențe. Imperiul latin, cu toate calitățile reale ale primilor doi suverani ai săi, a supraviețuit cu mare greutate jumătate de secol (1204-1261) dar slăbiciunea sa originară l-a făcut, inevitabil, efemer. Între greci, dimpotrivă, victoria străinilor a redeșteptat patriotismul și conștiința naționalității bizantine. Toți acești conducători, în jurul cărora s-au regrupat toate forțele lumii grecești, aveau o singură ambiție: să recucerească Constantinopolul de la latinii detestați. Nu mai rămânea decât a se vedea care din cele două imperii grecești rivale, cel de Niceea sau cel de Epir, va reuși s-o facă.

Imperiul latin de Constantinopol

Pentru ca opera născută din cruciada a patra să aibă șanse de supraviețuire, trebuia ca noul Imperiu să aibă o conducere fermă, o organizare puternic centralizată. Ori, în statul pur feudal pe care latinii l-au fondat, împăratul nu era decât primul dintre baroni. Autoritatea sa, teritorial foarte restrânsă, este aproape nulă din punct de vedere politic. Baldouin însuși, în preziua urcării sale pe tron, a trebuit să lupte cu

nesupusul său vasal, regele Tesalonicului, și chiar dacă a reușit să-l aducă sub ascultare, niciodată înțelegerea dintre ei n-a fost durabilă.

Henric I (Henri d'Angre), fratele și succesorul lui Baldouin între anii 1205-1216, s-a lovit de aceleași dificultăți. El a reușit cu ajutorul abilității sale să-și impună autoritatea la Tesalonic (1209) și a se face recunoscut ca suveran. Totuși, feudalii greci, ducele de Atena și principele de Ahaia, n-au manifestat nici o atenție față de problemele Imperiului și au devenit aproape independenți.

Imperiul latin nu putea aștepta decât puține lucruri bune de la venețieni, prea temători față de încălcarea propriilor privilegii și preocupați în mod egoist numai de propriile lor interese. Cu grecii învinși, o înțelegere era imposibilă. Cu toate eforturile pe care le-au făcut câțiva suverani latini, Montferrat la Tesalonic, Villehardouinii în Ahaia, pentru a atenua ura și a face să se uite brutalitățile cuceririi, poporul grec, în general, a rămas ostil străinilor și aștepta cu nerăbdare eliberatorul să vină din Epir sau din Niceea.

În sfârșit, pericolului grec sigur, i se adăuga pericolul vlaho-bulgar posibil. Latinii au comis greșeala de a refuza alianța oferită de Ioniță Caloian și, în loc să beneficieze de un ajutor pe care l-ar fi putut obține de la vlaho-bulgari pentru a lupta împotriva bizantinilor, au făcut din ei inamici ireconciliabili. Vlaho-bulgarii s-au aliat cu suveranii greci de Niceea împotriva latinilor.

În primele momente ale derutei ce a urmat cuceririi Constantinopolului, se părea că latinii au triumfat peste tot. Tessalia, Grecia centrală, Peloponezul, au fost cucerite în câteva săptămâni fără ca ei să întâmpine o rezistență serioasă. În Asia Mică, Henri d'Angre a învins pe greci la Poimamenon, în Bithinia și puterea lui Teodor Lascaris, care n-a mai rămas decât în Brusa și părea că a eșuat, a fost salvată de invazia bulgară în Tracia.

Ioniță a atacat Imperiul latin înconjurat din toate părțile de grecii revoltați. Îndrăzneț, dar cu trupe slabe, împăratul Baldouin I și dogele Dandolo s-au aruncat asupra dușmanului. Armatele latine au suferit o gravă înfrângere pe câmpia de la Adrianopol (1205), unde Baldouin I a căzut în luptă. Timp de doi ani, Ioniță și-a purtat armatele devastatoare prin întreaga Macedonie, avid de a răzbuna ceea ce

Vasile al II-lea făcuse bulgarilor, numindu-se, în opoziție cu **Bulgaroctonul**, **Romaioctonul** („omorătorul de romani”). El a asediat Tesalonicul dar, din fericire pentru latini, a murit, probabil asasinat (1207).

Teodor Lascaris a profitat de această situație pentru a-și restabili și consolida puterea. În timpul domniei lui Henric I, cel mai destoinic suveran pe care l-a avut Imperiul latin de Constantinopol, se mai credea că statul întemeiat de cruciadă își va asigura supraviețuirea. Henric, după moartea lui Ioniță, a încheiat pace cu vlaho-bulgarii, îndepărtând astfel de Imperiu o mare amenințare. El a izbutit să restabilească unitatea între latini și să impună autoritatea imperială marilor săi vasali, a reușit să dobândească supunerea și chiar relativa simpatie a unei părți a supușilor săi greci. În același timp, a reluat, cu ajutorul Comnenilor de la Trapezunt, ofensiva în Asia Mică. O primă expediție, în 1206, îi asigură stăpânirea asupra unei jumătăți din Bithinia. În 1212 a învins pe Teodor Lascaris la Iuparcos, obligându-l să-i cedeze o parte din Mysia și Bithinia.

Situația Bisericii Ortodoxe și a credincioșilor ei în Imperiul latin de Constantinopol

Căderea capitalei Imperiului bizantin în mâna latinilor nu prevestea nimic bun cu privire la situația Bisericii Ortodoxe. Perspectivele clerului grec s-au complicat când, în 1206, a murit patriarhul Ioan al X-lea Camateros, care se refugiase în Bulgaria după căderea Constantinopolului. Cu încuviințarea împăratului, clerul grec s-a adresat lui Inocențiu al III-lea cerându-i permisiunea de a-și alege un nou patriarh. Henric le-a permis să-și aleagă întâistătătorul cu condiția ca acesta să recunoască supremația papei. Dar grecii au refuzat această condiție, în această funcție fiind numit venețianul Thomas Morosini.

Crearea la Constantinopol a unei patriarhii latine menite să înlocuiască Patriarhia ortodoxă reprezenta în mod tipic comportamentul unui regim de ocupație. Implantat în mod artificial, ea a fost lipsită de la bun început de legitimitate și de sprijin popular. Acest episcopat nu avea nici un fel de viabilitate pentru că autoritatea sa spirituală n-a fost niciodată acceptată de credincioșii locali.

În perioada stăpânirii latine, Biserica romană, departe de a face concesii, n-a manifestat decât o dorință deschisă pentru puterea în planul jurisdicției religioase. Grecii au constatat astfel în mod direct ceea ce au presupus de secole: că în spatele unor argumente teologice se aflau marile ambiții de hegemonie ale papalității care voia să impună întregii lumi creștine propria voință politică și concepția sa în domeniul administrației. Dar politica inflexibilă a Bisericii romane în teritoriile cucerite a anulat toate încercările acesteia de a prinde rădăcini.

La începuturile Imperiului latin, situația papei a fost foarte delicată. Având în vedere înțelegerea dintre cruciați și Veneția, dacă împăratul era ales dintre francezi, patriarhul latin trebuia să provină din rândul clerului venețian. Interesele curții papale au fost neglijate în convenție. Nu s-a pomenit nimic nici de participarea papei la alegerea patriarhului, nici de veniturile ce trebuiau să revină papei. Când clerul de la biserica Sf. Sofia, compus din venețieni, a ales ca patriarh un venețian, cu toate că papa a considerat alegerea sa fiind necanonică, a fost obligat, în cele din urmă, să cedeze și să confirme alegerea lui „din proprie inițiativă”.

Atitudinea Romei față de clerul grec a fost una ambiguă. Se știe că cea mai mare parte a episcopilor greci și a preoților au rămas în fruntea credincioșilor. Papalitatea a acceptat să se numească greci în fruntea eparhiilor unde majoritatea populației aparținea acestui rit și să folosească pâinea dospită în săvârșirea Sf. Euharistii. În același timp însă, legați papali au sosit în Peninsula Balcanică și în Asia Mică încercând să determine clerul grec să adere la unire.

La sfârșitul pontificatului său, Inocențiu al III-lea a obținut victoria pe care și-au dorit-o toți antecesorii săi: sinodul de la Lateran, din 1215, proclamat de Biserica Apuseană ca ecumenic, l-a recunoscut pe papă drept conducător suprem al Bisericii Răsăritene și i-a declarat pe patriarhii latini din Orient (de Constantinopol, Ierusalim și Antiohia) ca dependenți ierarhic de Roma.

Dar aparenta subordonare a Bisericii Răsăritene era una parțială. Pentru a fi completă ar fi fost necesară uniunea religioasă, supunerea spirituală a întregii populații ortodoxe din această partea lumii. Dar acest lucru nu a putut fi obținut nici de Inocențiu al III-lea și nici de urmașii săi.

Nici în raporturile cu supușii, noii stăpâni nu au ajuns la rezultatele pe care scontau. Rezistența ortodoxă a avut ca efect elaborarea unui canon (Constitutio 9) la sinodul din 1215 prin care papa Ionocențiu al III-lea lăsa fiecărui credincios posibilitatea alegerii ritului și a limbii în care se desfășura acesta. Dar prevederile canonului nu au fost respectate, astfel că s-au înregistrat numeroase abuzuri care au dus la moartea martirică a numeroase fețe bisericești, îndeosebi călugări. Martiri s-au înregistrat și în Biserica Ciprului unde, la 19 mai 1231, au fost uciși treisprezece monahi de la mănăstirea Panaghias Kantaras pentru că au refuzat să se împărtășească cu azimă. Noul cler instalat în această insulă pretindea că nici un preot, egumen sau episcop să nu-și poată prelua atribuțiile fără permisiunea episcopului latin. Toți episcopii ortodocși nou numiți trebuiau să vină și să îngenuncheze în fața episcopului latin și, potrivit uzanțelor federale, să depună jurământ de credință și supunere față suzeran.

Folosirea forței în domeniu confesional a devenit o practică obișnuită. În 1243, printr-o bulă adresată clerului latin din Cipru papa Inocențiu al V-lea (1245-1254) recomanda episcopilor latini câteva măsuri pentru a se asigura că preoții greci, atunci când săvârșesc Sf Împărtășanie, urmează ritul Bisericii romane și că toate hirotonirile sunt făcute de ei și nu de către episcopii greci. Treizeci și două de biserici ortodoxe din Constantinopol au fost luate de latini.

Nici venețienii nu s-au dovedit a fi apărători ai intereselor creștine în noua lor postură de cuceritori. La scurtă vreme după ce s-au instalat la Constantinopol, principala lor preocupare a fost să-și asigure desfășurarea în continuare a activității comerciale în întregul Orient musulman, fără să țină cont de interesele formațiunilor statele creștine din această zonă. Din Constantinopol, unde își aveau baza, s-au răspândit în toate porturile Mării Negre. Nefiind mulțumiți numai cu atât, ei au stabilit raporturi directe cu selgiucizii din Asia Mică, cu toate că se știa că aceștia erau în conflict permanent cu grecii de la Niceea.

Negustorii venețieni s-au introdus foarte bine, între 1204 și 1220, la curtea suveranilor otomani de la Ikonion. În această perioadă ei au reușit să obțină trei tratate comerciale avantajoase de la trei sultani diferiți. Venețienii se bucurau de

încrederea musulmană în asemenea măsură încât au fost pe punctul de a intermedia un tratat secret de alianță între Sultanatul de Ikonion și Imperiul latin de Constantinopol, îndreptat împotriva grecilor de la Niceea.

Prietenia și colaborarea care a existat între venețieni și turci la începutul veacului al XIII-lea au fost dovedite și de un caz deosebit. În 1228, trimisul special al Veneției la Ikonion, Filippo Juliano, a scris senatului său că un alt trimis, Marco Longo, venețian și el dar reprezentant al împăratului latin de Constantinopol, a oferit arme și armuri sultanului care a apreciat în mod deosebit gestul.

Problemele interne și conjunctura internațională au preocupat în asemenea măsură Imperiul încât împărații săi au abandonat complet ideea de cruciadă pentru eliberarea Locurilor Sfinte ale creștinismului. Mai mult, Inocențiu al III-lea a pus la cale o nouă cruciadă dar care trebuia să pornească direct din Occident, fără să se mai ia în considerare capul de pod care putea fi Constantinopolul într-o asemenea inițiativă.

Cedând presiunilor papei, împăratul Frederic al II-lea al Germaniei (1220-1250), care nu voia deloc să lupte cu musulmanii, a simulat o plecare la cruciadă dar s-a întors imediat. A fost nevoie de o excomunicare pentru a-l determina să plece din nou și, de această dată, a ajuns cu bine la Ierusalim. Dar, în loc să se războiască, el a avut o întrevedere amicală cu sultanul Egiptului. Profitând de faptul că împăratul vorbea bine araba, cei doi au discutat probleme care în mod normal le abordează șefii de stat cu preocupări comune. Așa s-a născut un tratat comercial cu Egiptul (tratatul de la Jaffa, 11 februarie 1229), acest pact marcând formal, sfârșitul războaielor religioase purtate de Occident împotriva musulmanilor din Orient.

Imperiul grec de Niceea în timpul lui Teodor Lascaris (1204-1222)

După fuga lui Alexios al V-lea Dukas Murzuphlos din capitala asediată a Imperiului, la 13 aprilie 1204, un ginere al lui Alexios al III-lea, Teodor Lascaris, care avea deja titlul de despot, a fost ales și proclamat basileu la Sf. Sofia. Fugind din Constantinopol la apropierea occidentalilor, s-a stabilit la început în Brusa, apoi în Niceea, cu ajutorul sultanului de Ikonion. Niceea a devenit apoi centrul unde s-au regroupat toți demnitarii civili și ecleziastici care au fugit din cruciadă.

Ridicată la întretăierea unor drumuri importante, la marginea unui mare lac, cu fața spre mare și spre câmpia fertilă a Bithiniei, Niceea era bogată în tradiții ortodoxe prin cele două Sinoade ecumenice ținute aici. Nici un alt oraș n-ar fi putut împlini mai bine necesitatea de a conserva ceea ce a mai rămas din statul bizantin. Teodor Lascaris a reușit să se mențină, cu toate că occidentalii au încercat de două ori să-l alunge de aici (la sfârșitul lui 1204 și la sfârșitul lui 1206). În 1208, noul patriarh, Mihail Autoreanus, care a continuat să poarte titlul de patriarh de Constantinopol, l-a încoronat ca basileu în catedrala din Niceea și, într-un apel adresat tuturor grecilor, el s-a declarat continuator al tradiției imperiale.

În același timp însă, puterea lui Teodor păstra un caracter șubred. El a putut să supraviețuiască numai datorită slăbiciunii Imperiului latin și, ceea ce era și mai grav, autoritatea sa era departe de a fi respectată chiar și de greci. Înconjurat de dușmani, Lascaris s-a apărut cu vehemență, preluând de mai multe ori chiar el ofensiva și activând cu diplomația și armele în propriul său folos. O alianță cu țarul Ioniță Caloian (februarie 1207), i-a permis să cucerească Cyzicul, folosindu-se de navele piratului calabrez Ioan Stirion. A reușit, de asemenea, să împiedice pe împăratul Henric I al Constantinopolului să ajute apărarea Adrianopolului împotriva vlaho-bulgarilor (1207).

După un armistițiu ceva mai lung între cei doi suverani, împăratul latin și-a luat revanșa în 1210, împingând pe sultanul de Ikonion Kaikosru I, împotriva lui Teodor Lascaris. La tratatul dintre cei doi, împotriva sa, basileul de la Niceea s-a aliat cu Leon al II-lea, regele Ciliciei, ambii amenințați de sultanul de Ikonion. Imediat apoi, Lascaris a obținut o strălucitoare victorie asupra lui Kaikosru I la Antiohia. Sultanul însuși a căzut în luptă (mai-iunie 1211).

Eliberat din partea turcilor, împăratul de la Niceea a atacat Imperiul latin, reînnoind alianța cu vlaho-bulgarii dar împăratul Henric I, cu trupe inferioare ca număr, i-a pricinuit o înfrângere decisivă la Lopadion, în Misia (15 octombrie 1211). Latinii au invadat teritoriul său până la Pergam dar, fără trupe suficiente, Henric I a consimțit încheierea unei păci cu adversarul său. După tratatul din 1212, Imperiul

latin a păstrat nord-vestul Bithiniei cu portul Adramyttion în sud, recunoscând lui Lascaris stăpânirea Niceei, Brusei și a regiunii dintre Adramyttion și Smirna.

Împăratul Henric I a murit la 11 iunie 1216, având ca succesor pe cumnatul său, Pierre de Courtenai, comite de Auxerre. Confirmat ca împărat la Roma de către papa Honoriu al III-lea, nu a putut ajunge până la Constantinopol, fiind făcut prizonier de către trupele despotului de Epir, Teodor. A murit îndată după ieșirea din temniță (1217). Cu o remarcabilă suplețe, Teodor Lascaris a hotărât să profite de ocazie și să-și facă intrarea pașnică în Constantinopol și, după tratative cu Iolanda, văduva lui Pierre de Courtenai, el a luat în căsătorie pe una dintre fiicele sale.

În 1207, Teodor Lascaris a încercat să intre în relații cu papa Inocențiu al III-lea, plângându-i-se de ostilitatea latinilor. Răspunsul papei n-a fost prea încurajator dar raporturile dintre Roma și Constantinopol nu s-au întrerupt. În 1213-1214, Lascaris a trimis în capitala Imperiului latin pe Nicolae Mesarites, mitropolitul de Efes, să discute unirea religioasă cu legatul lui Inocențiu al III-lea, cardinalul Pelage, fără să obțină însă nici un rezultat. A apărut și o altă ocazie pentru ca Teodor să intervină în treburile Imperiului latin. Regenta Iolanda murind în 1220, Constantinopolul a rămas, la un moment dat, fără împărat și fără patriarh. Teodor a cerut, în numele soției sale, o parte din moștenirea lui Pierre de Courtenai și a însoțit cererea sa cu o amenințare de atac atunci când un frate al lui Pierre, Robert de Courtenai, a sosit la Constantinopol. În cele din urmă s-a semnat un tratat de prietenie după care, la începutul lui 1222, Teodor Lascaris a murit.

Astfel primul împărat de la Niceea a transformat o slabă formațiune politică cu centrul la Niceea într-un stat viabil, s-a făcut cunoscut prin tenacitatea cu care și-a urmărit scopurile, impunându-se ca succesor legitim al împăraților bizantini. El a reușit să transforme statul său în principala putere teritorială din Asia Mică și avea șanse într-o legătură cu Imperiul latin prin căsătoria uneia dintre fiicele sale cu Robert de Courtenai.

Ioan Vatatzes și extinderea Imperiului grec în Peninsula Balcanică (1222-1254)

Urmașul lui Teodor Lascaris a fost ginerele său, Ioan Vatatzes. Nici o altă alegere nu putea fi mai bună. Dacă Teodor a reconstituit statul bizantin în Asia Mică,

succesorul său i-a extins teritoriul în Europa și a început încercuirea Constantinopolului. El a cucerit ultimele posesiuni ale latinilor din Anatolia. A obținut puternicul ajutor al împăratului Frederic al II-lea de Hohenstaufen cu a cărui fiică s-a căsătorit (1244) și care, spre marea supărarea a papei, a abandonat cauza Constantinopolului în mâna grecilor, fără să ezite.

Vatatzes a profitat de invazia mongolă în Asia Mică pentru a-și mări teritoriile în defavoarea turcilor. Atacul asupra Sultanului de Ikonion de către o armată mongolă venită din Persia, în 1241, nu a fost decât un front secundar al imensei invazii care a lovit asupra Europei și a Orientului Apropiat (1237-1241). Au fost devastate Rusia, Polonia, Transilvania, Ungaria. În Asia Mică, mongolii au zdrobit armata turcă lângă Erzindjian (26 iunie 1243). Sultanul Kaikosru II a trebuit să se recunoască vasal al Marelui Han și dominația mongolă a ajuns până la frontierele statului niceean. Dar mongolii nu i-au atacat pe greci. Principala realizare a acestora a fost slăbirea statului turcilor selgiucizilor care a încetat de a mai fi un pericol pentru Niceea și în care mongolii au instaurat o adevărată teroare. Mai grea a fost soarta împăratului de Trapezunt, Manuel, care a trebuit să accepte vasalitatea mongolă și să participe cu trupe la acțiunile militare ale acestora.

Ioan Vatatzes a acționat mai ales în Europa. Despotatul grec de Epir era în totală anarhie. Vatatzes a profitat și l-a silit pe Ioan Anghelos, fiul lui Teodor, să renunțe la titlul de împărat și să se recunoască vasalul Niceei (1242). Patru ani mai târziu, el a cucerit Tesalonicul (1246), izgonindu-l pe despotul Demetrios. A cucerit de la bulgari o mare parte a Macedoniei, Serrhes și Melnik. De la latini a ocupat Bizie și Tzurolon (1247). În sfârșit, a impus pe calea armelor suzeranitatea sa singurului suveran grec care a mai rămas independent, despotului de Epir, Mihail al II-lea, în 1254.

În 1232, cinci călugări franciscani din captivitatea otomană au ajuns la Niceea și au avut un schimb de păreri cu patriarhul Ghermanos al II-lea pe tema unirii Bisericilor. Ioan Vatatzes și Ghermanos al II-lea le-au făcut o primire cordială iar călugării au dus papei Grigore al IX-lea o scrisoare a patriarhului în care acesta din urmă propunea papei să discute chestiunea unirii. Suveranul pontif a acceptat și a

trimis în 1234 mai mulți legați papali. Sinodul s-a desfășurat mai întâi la Niceea apoi la Nymphaeum dar discuțiile au degenerat în polemici virulente în urma cărora legații papali au fost alungați.

Pasul următor în apropierea dintre cele două Biserici l-a încercat, în 1253, patriarhul de la Niceea într-o scrisoare trimisă papei Inocențiu al IV-lea. Scrisoarea dădea puteri depline trimișilor greci pentru ducerea la bun sfârșit a tratatelor privitoare la unire. În schimbul recunoașterii supremației papale se cerea retrocedarea Constantinopolului și desființarea Imperiului latin. Dar, în 1254, Ioan Vatatzes și Inocențiu al IV-lea au murit iar inițiativa s-a stins.

Când Ioan Vatatzes murea, Imperiul grec de Niceea, bogat, puternic, prosper, era înconjurat din toate părțile de lamentabilele rămășițe ale Imperiului latin. Nu mai rămânea decât să se recucerească Constantinopolul.

Recucerirea Constantinopolului de către greci

Moartea lui Ioan Vatatzes a întârziat cu șapte ani recucerirea Constantinopolului. Fiul său, Teodor al II-lea Lascaris, care a luat numele bunicului său după mamă și-a consacrat foarte scurta domnie (octombrie 1254 – august 1258), apărării cuceririlor făcute de tatăl său. În vârstă de 32 de ani la urcarea pe tron, el nu a luat parte până atunci la nici o formă de exercitare a puterii dar era destoinic, instruit, harnic, bun conducător de oști, privit de erudiții din preajma sa ca un suveran luminat. Dar el nu a întârziat să-i dezamăgească prin caracterul său capricios, violent și autoritar.

Având liniște din partea sultanului de Rum (Ikonion), cu care a refăcut alianța încheiată de tatăl său, Teodor al II-lea și-a îndreptat atenția asupra tentativelor statului bulgar de a relua orașele cedate statului niceean la 1246. El a trebuit să întreprindă pentru acesta două campanii (1255-1256). Țarul Mihail a fost nevoit să ceară pace iar orașele cucerite de bulgari au fost restituite lui Teodor care a obținut în plus și fortificația Țepaina, care apăra drumul spre Tracia.

A urmat războiul cu Epirul, care a făcut mai puțină cinste basileului care l-a provocat. În septembrie 1256, Teodora, soția despotului Mihail al II-lea, trimițându-și fiul pentru a se căsători cu fiica lui Teodor al II-lea, basileul l-a obligat înainte de

ceremonie să semneze un tratat care îi ceda orașele Durazzo și Servia. Mihail al II-lea a fost silit să ratifice tratatul dar s-a răzbunat susținând revolta guvernatorului de Elbasar în Albania și atacând garnizoanele cetăților imperiale. Teodor al II-lea, care suferea deja de atacuri de epilepsie, s-a mulțumit să trimită în Macedonia pe Mihail Paleologul care însă, neprimind armată suficientă, n-a putut să-l împiedice pe despot să cucerească orașele din Macedonia (1257).

Situația lui Mihail al II-lea al Epirului a fost întărită și prin alianța cu Manfred, suveranul Regatului celor două Sicilii. În urma căsătoriei cu o fiică a despotului, acesta a primit cetățile Durazzo și Avlona.

Prin greșelile săvârșite, Teodor al II-lea a pierdut o parte din cuceririle lui Vatatzes. Prin proasta guvernare internă el a îndepărtat de la sine nobilimea, fără să aibă puterea de a o aduce sub ascultare și a compromis irevocabil urcarea pe tron a fiului său. În raporturile cu Biserica, Teodor al II-lea a considerat că treburile acesteia trebuiau subordonate problemelor de stat. De aceea n-a apreciat oportună candidatura lui Nichifor Blemmydes la scaunul patriarhal iar Arsenie a trecut în trei zile de la condiția de laic la cea de patriarh (1255 – 1259, prima oară). Relațiile dintre Niceea și curia romană au evoluat strict în direcția scopurilor politice ale împăratului. La fel ca și tatăl său, Teodor vedea în unirea cu Roma doar un pas spre reocuparea Constantinopolului.

Astfel, în 1256, Teodor a trimis la Roma doi nobili de la curtea sa care i-au cerut papei Alexandru al IV-lea să reia negocierile și să trimită un legat la Niceea. Papa a acceptat și a trimis pe Constantin, episcop de Orvieto, pentru a discuta propunerile concrete făcute de Vatatzes înainte de a muri. Legatul papal avea împuterniciri complete și instrucțiuni secrete de a convoca un sinod pe care să-l prezideze în calitate de vicar al papei. Totul s-a terminat cu un eșec. Teodor al II-lea s-a purtat pe atunci cu mult succes cu bulgarii. Aceste succese l-au determinat să considere că nu mai au nevoie de sprijinul papei și de sacrificarea Bisericii Răsăritene într-o uniune cu Roma. Legatul papal a fost alungat.

Una dintre familiile nobiliare cele mai puternice era cea a Paleologilor care, de la sfârșitul secolului al XI-lea a dat Imperiului numeroși comandanți de oști și oameni

de stat, adeseori aliați ai dinastiei domnitoare. Conducătorul familiei, Andronic Paleologul, a luat în căsătorie o nepoată a lui Andronic I Comnenul și a primit de la Vatatzes demnitatea de mare domestic și guvernoratul Tesalonicului. Fiul său, Mihail, a fost, în aceeași perioadă, guvernator de Serrhes și Melnik. Poziția importantă a acestei familii și înrudirea ei cu dinastia căzută au stârnit invidii și neîncredere. Lucrurile au evoluat în defavoarea sa în asemenea măsură, încât, în 1256, Mihail Paleologul, temându-se pentru viața sa, s-a refugiat în Sultanatul de Ikonion, pe atunci în luptă cu mongolii și i-a ajutat să-i respingă. A fost însă rechemat de Teodor al II-lea Lascaris cu scrisori de garanție, acesta solicitându-l pentru amintita expediție în Epir. Neavând însă încredere în loialitatea lui, basileul nu i-a dat sub comandă forțe militare suficiente, astfel că acesta nu a reușit să obțină rezultatele scontate. Ura lui Teodor al II-lea nu a întârziat să se manifeste din nou și comportarea lui Mihail Paleologul după moartea basileului a oferit o dovadă incontestabilă asupra gravelor neînțelegeri ce au existat între ei.

Lovit de o boală grea, datorată unei degenerări psihice, Teodor al II-lea Lascaris a murit în august 1258, la vârsta de numai 37 de ani, lăsând în urma sa un copil de opt ani.

Înainte de a muri, Teodor al II-lea a hotărât ca, în timpul minoratului lui Ioan al IV-lea, regența să o dețină George Muzalon, omul de încredere al său, și i-a pus pe toți demnitarii să depună jurământul față de el. Nouă zile mai târziu, în timp ce se oficia la Magnesia înmormântarea basileului, mercenarii apuseni au năvălit în biserică și au măcelărit pe George Muzalon și pe frații săi. Se pare că de acest complot nu a fost străin Mihail Paleologul căci mercenarii apuseni erau în directă sa subordine.

Noul regent a ajuns Mihail care, rând pe rând, a primit titlul de megaduce apoi pe acela de despot, primul rang al ierarhiei după basileu. Au urmat presiuni asupra patriarhului Arsenie pentru obținerea și a funcției supreme. Ca urmare, la 1 decembrie 1258, Mihail al VIII-lea a fost ridicat pe scut la Magnesia iar după o lună, la 1 ianuarie 1259, a fost încoronat basileu la Niceea de către patriarh. Tânărul Ioan al IV-lea a fost trimis într-un castel de pe malul Bosforului. Patriarhul Arsenie, dându-și

seama că se încalcă toate obiceiurile și legile statornicite cu privire la succesiune, s-a retras într-o mănăstire. Mihail, considerând această retragere ca pe o abdicare, a determinat sinodul să aleagă ca nou patriarh pe Nichifor, mitropolitul de Efes, în ciuda opoziției arhiepiscopilor de Sardes și de Tesalonic.

În exterior amenințările nu veneau din partea Constantinopolului unde Balduin al II-lea se găsea într-o sărăcie completă ci din partea Epirului al cărui despot, Mihail al III-lea, a anexat Macedonia până la Vardar și a alcătuit o alianță împotriva statului niceean cu Manfred, suveranul Regatului celor două Sicilii și Guillaume de Villehardouin, prințul de Moreea. În octombrie 1259, marele domestic Ioan, fratele lui Mihail Paleologul, i-a înfrânat pe aliați la Pelagonia.

Basileul niceean și-a putut îndrepta acum întreaga atenție în direcția pregătirilor pentru ocuparea Constantinopolului. Având liniște dinspre părțile europene, el a semnat un tratat cu mongolii abandonându-și aliatul, pe sultanul de Ikonion și un tratat asemănător cu Manuel Comnenul, împăratul de Trapezunt. Scopul acestor tratate era recucerirea capitalei de odinioară a Imperiului. O încercare, în primăvara lui 1260, de a intra în Constantinopol cu ajutorul unui mare nobil latin, Anseau de Toucy, care urma să-i deschidă una din porțile orașului, a rămas fără rezultat. Paleologul, după ce a încheiat un armistițiu cu Baldouin, a revenit la Niceea. Aceasta s-a petrecut la scurtă vreme după ce a primit o ambasadă genoveză care i-a propus să-l ajute să recucerească Constantinopolul în schimbul acordării unor privilegii importante. După 1204, genovezii, care și-au pierdut toate avantajele în estul Mediteranei datorită Veneției, s-au angajat la un război de piraterie împotriva stabilimentelor venețiene și n-au recunoscut niciodată legitimitatea Imperiului latin. După intense negocieri, papa Alexandru al IV-lea și-a impus arbitrajul asupra beligeranților dar nu a reușit să determine pe venețieni să cedeze ceva în favoarea genovezilor.

Basileul neavând o flotă suficientă pentru a ataca Constantinopolul și din spre mare, a acceptat toate condițiile genovezilor. Prin tratatul semnat la Nymphaion, Mihail al VIII-lea Paleologul a încheiat cu Genova o alianță defensivă și ofensivă împotriva Veneției și a lui Baldouin al II-lea. Genova pune la dispoziția

împăratului care îi acorda toate avantajele și cartierele pe care venețienii le aveau la Constantinopol, în Arhipelag și în Marea Neagră, la fel ca și libertatea de comerț în întregul Imperiu. Consecințele acestui tratat care înlocuia monopolul economic al Veneției cu cel al Genovei, urma să joace un rol nefast în destinul Bizanțului.

Printr-o veritabilă ironie a soartei, nici acest tratat dezastros, nici celelalte dispoziții ale lui Mihail al VIII-lea n-au ajutat la recucerirea Constantinopolului. Gloria intrării în capitală, la 25 iulie 1261, i-a revenit unui conducător de oști cât se poate de obscur, cezarul Alexios Strategopoulos care, însărcinat să facă o demonstrație de forță cu opt sute de oameni la frontiera bulgară, și-a modificat traseul pentru a observa orașul imperial. Ajuns sub ziduri, ca urmare a înțelegerii dintre o patrulă și locuitorii cartierului respectiv, detașamentul a intrat în oraș, în timp ce Balduin al II-lea fugea cu o corabie. Flota venețiană care se găsea la intrarea în Marea Neagră întorcându-se, a fost pusă în fața faptului împlinit.

La 15 august 1261, Mihail al VIII-lea Paleologul și-a făcut intrarea în oraș și a fost încoronat din nou în catedrala Sf. Sofia de către patriarhul Arsenie, rechemat în fruntea Bisericii Ortodoxe, după moartea patriarhului Nichifor (august 1261 – mai 1265, a doua oară). După o întrerupere de 57 de ani, Constantinopolul redevenea Noua Romă, reședința Imperiului. Tradiția era, astfel, reluată.

9. Imperiul bizantin sub dinastia paleologă (1261-1453)

Situația Imperiului grec în 1261. Mihail al VIII-lea Paleologul. Imperiul, la dimensiunea la care a fost constituit sub noua dinastie a Paleologilor nu mai semăna deloc cu cel de pe vremea Comnenilor. În Asia, Imperiul de Trapezunt stăpânea cea mai mare parte a provinciilor de pe malul Mării Negre și forma de stat independent care se izola tot mai mult de Bizanț având, până la mijlocul secolului al XV-lea o existență paralelă cu cea a Imperiului grec.

În Europa, Despotatul de Epir ocupa sudul Albaniei și o parte din Etolia. Ducatul de Neopatras sau Vlahia Mare se întindea peste Tessalia, Locrida și Phthiotida.

Alături de aceste state grecești, exista în Grecia centrală un ducat latin la Atena și, în Peloponez și un principat latin de Moreea. Venețienii stăpâneau cea mai mare parte a insulelor din Arhipelag. Genovezii dețineau insula Chios și aveau importante colonii pe litoralul anatolian și în Marea Neagră.

Imperiul restaurat nu mai cuprindea decât trei grupe de teritorii: în Asia, vechile posesiuni ale Imperiului de Niceea iar în Europa, Constantinopolul cu Tracia și o parte a Macedoniei unde Tesalonicul era orașul principal. În sfârșit, câteva insule: Rhodos, Lesbos, Samotrace și Imbros. Un factor agravant în reprezenta faptul că în fața acestui Imperiu, epuizat din punct de vedere financiar, slăbit ca putere militară, se ridicau tinerele state, puternice și conștiente de forța lor, gata să-și dispute hegemonia cu Bizanțul.

Așa erau în Peninsula Balcanică, cel de-al doilea imperiu bulgar, în secolul al XIII-lea și Serbia Mare a lui Stefan Dușan, în secolul următor. Se adăuga la toate acestea amenințarea crescândă a turcilor în Asia Mică.

Pentru a restaura Imperiul bizantin de altă dată era nevoie de eforturi deosebite. În acest sens, Mihail al VIII-lea (1261-1282), s-a străduit să realizeze lucruri grandioase. Chiar dacă n-a reușit să-și pună în aplicare întregul său geniu practic și abilitatea sa deosebită, el rămâne ultimul din marii împărați ai Bizanțului.

Imaginea sa a fost însă umbrită de un prim gest, reprobabil prin cruzimea sa, dar menit să-i consolideze puterea. În dorința sa de a-și întări autoritatea, simțind foarte bine că el este considerat, totuși, un uzurpator, nu a ezitat să comită cu sânge rece o crimă politică: a orbit și întemnițat pe bietul copil Ioan Lascaris, în vârstă de 12 ani, moștenitorul legitim al tronului și a avut cruzimea de a mutila și pe secretarul său, Manuel Holobolos, pedepsindu-l astfel pentru mila arătată față de nevinovata victimă. Reacția n-a întârziat. Aflând, patriarhul Arsenie, cuprins de oroare și de remușcări, a pronunțat anatema asupra basileului, ceea ce a dus la un conflict cu caracter religios din cele mai nedorite și care a avut ca rezultat depunerea patriarhului

Arsenie, exilarea lui la Proconese și alegerea lui Germanos, arhiepiscopul de Adrianopol, ca patriarh. Toată această acțiune a fost condusă de călugărul Iosif, ignorant dar îndrăzneț, duhovnicul lui Mihail al VIII-lea. Adepții lui Arsenie n-au recunoscut apoi pe nici unul din succesorii săi până în 1306.

Prin intrigile sale, Iosif l-a forțat pe Germanos să abdice din funcția de patriarh (14 septembrie 1266) și a impus propria sa alegere, după care a ridicat, în mod solemn, anatema. Nu puțini au fost cei ce au continuat să-l considere pe Arsenie patriarh legitim.

Îndată după urcarea pe tron, Mihail al VIII-lea și-a manifestat intenția de a redobândi provinciile ce au fost ale Imperiului, atât de la greci cât și de la latini. El a pus din nou piciorul în Moreea franceză (sfârșitul lui 1261), a cucerit Ianina de la epiroți (1265), o parte din Macedonia de la bulgari (1264) și mai multe insule din Arhipelag, de la venețieni. A înfrânt obrăznicia genovezilor pe care intenționa să conteze în anihilarea ambițiilor Veneției. A repus sub autoritatea unui călugăr grec bisericile sârbe și bulgare (1272). Dar, foarte curând a trebuit să întâmpine ostilitatea Occidentului.

Politica internă a lui Mihail al VIII-lea a fost în totalitatea ei favoarea mării nobilimi. Precum odinioară Comnenii și Anghelii, el a încredințat funcțiile importante celor apropiați lui în primul rând fratelui său Ioan, pe care l-a pus în fruntea armatei imperiale și care a contribuit prin victoriile obținute, la creșterea prestigiului său. În 1272, Mihail a asociat la domnie pe fiul său mai mare, Andronic, în vârstă de 16 ani și l-a căsătorit cu fiica lui Ștefan al II-lea, regele Ungariei.

Papalitatea și Veneția n-au renunțat la ideea de a restaura Imperiul latin. Noul suveran al Regatului celor două Sicilii, Carol de Anjou, moștenitor, în virtutea tratatului de la Viterbo (1267), al drepturilor împăratului Baldouin II, era suzeran al principatului de Ahaia, prin căsătoria fiului său cu urmașa lui Villehardouin. El nutrea astfel mari ambiții față de Orient. Carol de Anjou a cucerit insula Corfu (1267), a ocupat Durazzo și coasta Epirului (1272) și a luat titlul de rege al Albaniei aliindu-se cu toți dușmanii Imperiului, cu bulgarii, cu sârbii, cu principele Vlahiei Mari.

Sinodul „ecumenic” de la Lyon (1274) și eșecul încercării de refacere a unității creștine

În această criză deosebită, noul papă, Grigore al X-lea, a inițiat o apropiere de basileu, în scopul refacerii unității Bisericii creștine. Suveranul pontif nu cerea decât recunoașterea primatului papal în drept și în fapt și pomenirea papei în Liturghie. Mihail al VIII-lea s-a lansat într-o propagandă activă pentru a demonstra clerului că aceste concesii erau mici în raport cu ceea ce se oferea în schimb: salvarea Constantinopolului. Dar, de la începutul campaniei sale, el s-a lovit de opoziția ireductibilă, chiar dacă temperată ca formă de manifestare, a întregii lumi ortodoxe bizantine. Între timp, basileul nu a ezitat să treacă peste această atitudine și l-a înștiințat pe papă că, în ciuda dificultăților, clerul era gata să accepte „unirea” și a cerut să garanteze integritatea solilor pe care el îi trimitea la sinod.

Se pare că nimic nu mai putea împiedica realizarea „unirii”. La Constantinopol, basileul și-a continuat propaganda și a obținut o adevărată victorie atunci când a câștigat de partea sa pe teologul Ioan Veccos, până atunci ostil oricărei apropiere față de Roma, în timp ce, patriarhul Iosif, cu tot atașamentul său față de basileu, a rămas de neînduplecat.

Grecii nu trebuiau să participe la sinodul convocat la Lyon decât printr-o ambasadă care urma să aibă în fruntea ei pe ex-patriarhul Germanos, pe marele logothet Gheorghios Acropolites și pe Teofan, mitropolitul de Niceea. Aceștia au dus o scrisoare către papă din partea împăratului, recunoscând toată doctrina Bisericii romane și un act al clerului care se limita la concesiile formulate de Grigore al X-lea. După citirea acestor scrisori, uniunea celor două Biserici a fost pronunțată de papă în cea de a patra întrunire a sinodului, la 6 iulie 1274.

Visul papalității s-a realizat prin recunoașterea supremației sale, dar acest acord nu era viabil datorită fundamentului pur politic pe care a fost așezat. Mihail al VIII-lea a smuls cu forța adeziunea clerului ortodox având îndreptată împotriva sa chiar și atitudinea celor mai apropiate rudeni ale sale. Așa cum remarcă cercetătorii problemei, la sinod n-au participat decât doi episcopi greci și „unirea” a fost hotărâtă *„fără nici o pregătire psihologică, fără discuții teologice asupra punctelor în litigiu”*.

În curând s-a dovedit apoi că forța nu servește la nimic în acest domeniu, că a lipsit de la început adeziunea sufletelor. Mihail al VIII-lea a acționat pe cont propriu, contrar sensului firesc al vieții spirituale bizantine.

Rezultatele imediate ale sinodului au fost, pe de o parte, semnarea unui armistițiu între Carol de Anjou și Mihail al VIII-lea și, pe de altă parte, abdicarea patriarhului Iosif (mai 1275). Este semnificativ că ceremonia de instalare a noului patriarh, Ioan Veccos, n-a avut loc la catedrala Sf. Sofia ci în capela palatului imperial. Foarte influent la curte, el s-a erijat în apărător al „unirii” dar s-a lovit de o opoziție înverșunată și cvasi-generală, condusă de erudiți precum Grigore din Cipru, de sora basilerului Euloghia și de prinți înrudiți pe care Mihail nu a ezitat să-i întemnițeze. Un sinod antiunionist îndreptat împotriva lui Mihail Paleologul și al lui Ioan Veccos a fost ținut în Tessalia.

Papa Grigore al X-lea a murit curând (ianuarie 1276) iar succesorii săi (trei pontifi în doi ani, ianuarie 1276 – mai 1277), aleși sub influența lui Carol de Anjou, și-au manifestat deschis ostilitatea față de greci și, recunoscând aspirațiile lumii grecești, au făcut și mai grea, imposibilă chiar, misiunea lui Mihail al VIII-lea și a lui Ioan Veccos. Papa Nicolae al III-lea a mers până acolo încât a pretins ca împăratul, fiul său, patriarhul și toți clericii ortodocși să jure individual pe „unire”. În momentul sosirii legaților papali la Constantinopol, Ioan Veccos, ca urmare a acuzațiilor ce i s-au adus din toate straturile sociale ale lumii bizantine, și ca urmare a unui conflict cu împăratul, a abdicat din demnitatea de patriarh.

După moartea, în 1280, papei Nicolae al III-lea, Carol de Anjou l-a instalat ca succesor în scaunul papal pe unul din cei mai apropiați oameni ai săi, pe cardinalul Simon de Brie (Martin al IV-lea, februarie 1281). Orice încercare a lui Mihail al VIII-lea de a menține „unirea” a fost zadarnică. După insuccesele din Peninsula Balcanică ale lui Carol de Anjou, această alegere părea că-l va ajuta să-și realizeze marele plan. Martin al IV-lea, neînțelegând situația dificilă în care se găseau adepții unirii la Constantinopol, în special Mihail al VIII-lea, l-a excomunicat pe basileu, acuzându-l de duplicitate. Apoi, prin intermediul papei, se constitui o coaliție împotriva Bizanțului, compusă din Carol de Anjou, Filip de Tarent și Veneția (iulie 1281).

Expediția, a cărei pornire a fost fixată pe aprilie 1283, urma să fie o adevărată cruciadă menită să restaureze Imperiul latin și să cucerească Locurile Sfinte. Dar, Mihail Paleologul și aliatul său, Petru al III-lea, regele Aragonului, au profitat de răgaz și au provocat declanșarea unei răscoale generale antifranceze în Sicilia, rămasă în istorie sub numele de „Vecerniile siciliene” (31 martie 1282). Pericolul unei cruciade antibizantine a fost atunci îndepărtat. Carol de Anjou nu mai avea forțele necesare nici măcar să-și apere propriul stat.

Schimbări demografice în Asia Mică. Apariția turcilor otomani

Mihail al VIII-lea a neglijat complet problema Asiei Mici. Sultanul de Iconion (Rum) nu mai reprezenta o amenințare pentru Imperiu dar basileul nu dispunea de forțe pentru a-l cuceri. Apoi, timp de aproape două secole de când populația turcă a început să apară în peninsulă, ei au reușit să cucerească Anatolia nu numai din punct de vedere politic ci și al ocupațiilor ancestrale. Astfel, păstorul turc a alungat agricultorul grec. În orașele în care s-au stabilit, turcii selgiucizi au renunțat la primitivismul lor și și-au creat o cultură proprie, în cea mai mare parte de factură grecească. Persana era limba oficială a sultanilor iar în artă, tradiția sassanidă se îmbina cu elemente elenistice și armene.

Se poate spune pe bună dreptate că dacă împărații bizantini ar fi putut reocupa Anatolia, ei s-ar fi găsit în fața unei populații inasimilabile căci cultura greacă și limba ei nu s-au putut menține decât în statul de la Trapezunt, în Bithinia și pe coastele Arhipelagului, în timp ce Cilicia devenise o colonie cu populație armeană. În plus, invazia mongolă, prin mișcarea de populație care a fugit la apropierea ei, a avut ca rezultat întărirea elementului turc în Asia Mică. Este perioada când s-au format emiratele independente precum cel de Karamania, care a cucerit Ikonion în 1278.

În același timp, un trib necunoscut până atunci **kei-kaukli**, originar din Chorassan (Horezm), de unde a fost alungat de invazia mongolă, a ajuns în Sultanul de Ikonion, unde s-a pus în serviciul sultanului Alaeddin I-a stabilit între Kutayeh și Brusa, sub comanda conducătorului lor, Ertogrul. Acesta a fost momentul în care otomanii au intrat în istorie.

Neputând intervenii eficient în Asia Mică, Mihail Paleologul nu a organizat nici măcar apărarea frontierelor. El a făcut chiar deservicii acestei acțiuni. Prin

măsurile fiscale, basileul a suprimat privilegiile acelor **akritai**, coloni stabiliți de împărații de la Niceea, cu sarcini de apărare a teritoriilor de la frontiere. Consecințele acestor măsuri nu s-au lăsat așteptate. Nemaifiind apărate, provinciile imperiale de margine erau invadate periodic de horde turcești și mongole care masacrau populația satelor și devastau terenurile agricole. Bogata vale Meandros a fost transformată în pustiu.

Singurul succes obținut de Mihail al VIII-lea în Asia Mică a fost alianța sa cu Ioan al II-lea Comnenul, împăratul de Trapezunt care, după negocieri complicate, pline de dificultăți protocolare (1281-1282), a consimțit să vină personal la Constantinopol pentru a lua în căsătorie o fiică a lui Mihail. Această alianță a celor două state bizantine a avut semnificația ei dar a însemnat mult prea puțin față de pierderea irevocabilă a celei mai mari părți a Asiei Mici.

Agitațiile religioase care au izbucnit în interior au reprezentat o altă cauză a slăbiciunii generale. Domnia lui Mihail al VIII-lea a marcat pentru Imperiu un început al unei renașteri. Dar a urmat decăderea rapidă și inevitabilă.

Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328)

La moartea sa, Mihail al VIII-lea a lăsat fiului său un start complet ruinat și tulburat de dispute religioase. Sarcina de a scoate Imperiul din această criză era mult prea grea pentru el și noul basileu nu a reușit nici măcar să păstreze rezultatele obținute. În momentul în care cruciada împotriva Constantinopolului părea îndepărtată, noi pericole au început să amenințe Imperiul. State tinere și ambițioase s-au constituit la frontierele sale, în Europa, statul sârb care dorea să iasă la Marea Egee și viza Tesalonica, în Asia Mică puternicele emirate turcești și, în curând, fără rival, statul otoman.

În timp ce, pentru a evita aceste pericole, ar fi fost necesare resurse considerabile, Imperiul trecea printr-o criză financiară acută, incapabil să ridice oști suficiente sau să echipeze flote, redus la rangul de stat secundar, de stat pasiv. Veneția și Genova considerau teritoriul său ca pe o zonă de colonizare comercială ale cărei piețe și le disputau deschis. Așa cum s-a remarcat, acesta a fost cauza principală a decăderii Imperiului și nu caracterul persoanei unuia sau altuia dintre împărați.

În timpul primei părți a domniei sale (1282-1302), Andronic a dus o politică proprie și sistematică, total diferită de cea a lui Mihail Paleologul. Obiectivele sale erau: respingerea unirii religioase, efortul îndreptat spre rezolvarea marilor probleme din Orient și alianța cu orașele italiene. Această politică ar fi reușit cu resurse mari dar așa, ea a dus la frământări religioase și a avut rezultate nedorite în interior și exterior.

După 1302, dimpotrivă, Andronic n-a mai urmat o politică coerentă. El s-a mulțumit cu măsuri extreme. Imperiul a ajuns la discreția catalanilor și italienilor. Toate acestea au determinat declanșarea unui război civil în interiorul statului.

Respingerea unirii religioase. Pericolul unei cruciade occidentale fiind îndepărtat și dându-și seama că unirea celor două Biserici n-a contribuit în nici un fel la rezolvarea problemei, Andronic și-a inaugurat domnia prin măsuri evident antiunioniste. Între acestea pot fi considerate înmormântarea nocturnă și fără ceremonial a trupului neînsuflețit al tatălui său într-o mănăstire mică din Tracia (11 decembrie 1282), alungarea patriarhului Ioan Veccos (26 decembrie), restaurarea triumfală a lui Iosif urmată de represalii împotriva unioniștilor (30 decembrie). Spiritele erau atât de mult îndreptate împotriva unioniștilor încât Ioan Veccos a trebuit să compară în fața unui sinod și să-și semneze abdicarea. A fost exilat la Brusa unde a murit în 1293.

Aceste măsuri n-au adus pacea în sânul Bisericii, tulburată de schisma arsenită care s-a declanșat după înlăturarea patriarhului Arsenie (mai 1265). Arsenie era mort în 1273 dar adepții săi au continuat să formeze o mică Biserică refuzând să recunoască pe succesorii acestuia la Patriarhie. Iosif murind în martie 1203, locul său a fost luat de un laic erudit, înfocat adversar al unirii, Grigorie din Cipru, care nu a reușit să domolească spiritele. N-a reușit să facă ordine nici succesorul acestuia, călugărul Athanasie, care a abdicat de două ori, din care în 1309 definitiv.

În vârstă de 24 de ani la urcarea pe tron, Andronic al II-lea a avut doi fii, pe Mihail și Constantin cu prima sa soție, Anna de Ungaria. În a doua căsătorie a avut ca soție pe Iolanda de Montferrat, descendentă a regilor latini de Tesalonic și care și-a

luat numele de Irina. Ea i-a dăruit lui Andronic trei fii și o fiică dar, datorită intrigilor ei, a părăsit-o și împărăteasa s-a retras la Thessalonic.

Robust, spirit subtil, dar având un caracter meschin, plin de incertitudini, Andronic s-a lăsat condus de ministrul său favorit Teodor Muzalon, marele logothet. El n-a avut o autoritate suficientă pentru a restabili ordinea și prosperitatea în stat. S-a străduit să adopte măsuri necesare, mai ales legislative, dar n-a urmărit suficient aplicarea lor și, astfel, ele nu și-au atins scopul. N-a știut să lupte împotriva crizei financiare care n-a făcut decât să se adâncească mai ales ca urmare a enormelor cheltuieli la care a contribuit și împărăteasa Irina. Mijloacele de a obține noi resurse financiare au fost dezastroase: împrumuturi oneroase, impozite mari asupra cerealelor, căderea monedei, diminuarea salariilor slujbașilor de la palat, etc. Toate acestea au dat naștere la nemulțumiri, au suscitât revolte și n-au dus decât la agravarea crizei financiare. Dar, dintre toate măsurile, cele mai nefaste au fost loviturile date armatei, concedierea echipajelor din marina de război, desființarea galeriilor. Imperiul nu mai era apărat decât de corsari și de flota genoveză. Destinul său era la discreția republicilor italiene.

Raporturile cu Genova și Veneția. Cele două puteri maritime, veșnic dușmane între ele, își disputau deschis preponderența economică în Constantinopol și în tot Orientul. Mihail Paleologul a știut să țină egală balanța dintre ele. Andronic a favorizat în exclusivitate pe genovezi și când războiul a izbucnit între cele două republici, Constantinopolul s-a găsit expus represaliilor venețiene fiind slab apărat de aliații săi genovezi.

Războiul a durat aproape șase ani (1293-1299), având ca principală și adevărată cauză, așa cum a arătat Gh.I.Brătianu, rivalitatea celor două puteri în Marea Neagră unde Genova moștenise vechile poziții ale Bizanțului și a fondat prospera colonie Caffa și unde Veneția a încercat să pătrundă și ea prin intermediul alianței cu hanul tătar, Nogai. Constantinopolul a ajuns în mijlocul ostilităților. În iulie 1296, o escadră venețiană a debarcat trupe care au devastat Galata și Pera iar flota a încercat să intre în Cornul de Aur. Ca represalii, genovezii au masacrat pe toți venețienii

întâlniți iar corsarii venețieni au devastat toate stabilimentele genoveze din Marea Neagră.

Marea bătălie navală care s-a desfășurat la 7 noiembrie 1298 între coasta Dalmației și insula Curzola, a fost pentru Veneția un dezastru fără precedent. Cei doi adversari, în mod egal slăbiți, au semnat pacea de la Milano (25 mai 1299) fără despăgubiri, dar împăratul Andronic a fost cel care a trebuit să le suporte. Semnând cu venețienii o pace oneroasă (1303), el a cedat genovezilor cartierul cel mai întins din Constantinopol. A lăsat fraților Zaccaria concesiunea exploatării alaunului („piatră acră” ce se folosea în tăbăcărie, în fabricarea hârtiei și ca mordant, în fixarea vopselei pe țesături), din minele aflate în Phocea. A fost nevoit, de asemenea, să încuviințeze ocuparea insulei Chios sub pretextul apărării ei de turci (1304).

Ascensiunea Serbiei. Dintre vecini cel mai amenințător era regele arab Ștefan Uroș al II-lea Milutin (1282-1321) care, după ce a cucerit Skoplje, unde și-a stabilit apoi reședința a ocupat Serrhes și Kavala împingându-și hotarele până la Marea Egee și amenințând chiar Tesalonicul. O armată trimisă de Andronic, sub comanda lui Mihail Kabalas, a fost învinsă. Atunci basileul a încercat realizarea unei legături matrimoniale oferindu-i suveranului sârb ca soție pe fiica sa, Simonida, și recunoscând regelui o parte din cuceriri (1297). Ștefan Uroș al II-lea Milutin care a fost unul din cei mai mari regi ai Serbiei în Evul Mediu, vestit prin ctitoriile sale de biserici și spitale în statul său dar și la Constantinopol, Tesalonic sau Ierusalim, avea dorința de a uni sub aceeași coroană Serbia și Imperiul bizantin. În timpul domniei sale, datorită Simonidei, influența bizantină în civilizația sârbă a devenit predominantă.

Perioada războaielor civile

În interiorul Imperiului tulburările religioase au continuat, adepții schismei arsenite fiind ireconciliabili. În 11 ani (1312-1323), Patriarhia de Constantinopol și-a schimbat de cinci ori titularii și a rămas vacantă de două ori (1315-1316 și 1323-1324).

Neînțelegerile din sânul familiei imperiale au fost și mai grave pentru liniștea statului. Tânărul Andronic, fiul lui Mihail al IX-lea, a fost multă vreme favoritul

bunicului său, apoi, viața dezordonată pe care a pus-o când a ajuns la 20 de ani, pasiunea sa pentru vânătoare și jocuri, împrumuturile luate de la genovezi, o tentativă de complot pentru obținerea unui domeniu, l-au dus la căderea în disgrație. Implicarea lui în asasinarea propriului frate, despotul Manuel, care a dus la moartea de durere a tatălui său, Mihail al IX-lea (1 octombrie 1320), a determinat ruptura. Andronic al II-lea, disperat, a voit să-și excludă nepotul de la tron. S-a creat îndată o partidă care să-i susțină interesele, el beneficiind și de ajutorul regelui sârb Ștefan Milutin (1320). Tânărul Andronic a fugit la Adrianopol unde adepții săi au venit să-l întâlnească. Acesta era semnalul de începere a războiului civil.

a) **Prima fază (1321-1328).** Războiul civil a fost rezultatul firesc al anarhiei și al dezordinii datorate politicii financiare dezastruoase a lui Mihail Paleologul, slăbiciunii și stângăciilor lui Andronic al II-lea. Această perioadă de treizeci și patru de ani a cunoscut doar treisprezece ani de liniște, cei ai domniei lui Andronic al III-lea. Aceste permanente tulburări au grăbit dezorganizarea Imperiului și au paralizat capacitatea sa de apărare. Dar rezultatul cel mai nefast a fost intervenția străinilor în luptele interne precum și pierderile teritoriale ce au rezultat din aceasta.

Refugiat la Adrianopol, tânărul Andronic a strâns în jurul său o armată de nemulțumiți. Războiul a început în august 1321. atacul a fost pornit de împărat care a recucerit orașele cedate nepotului său. Acesta, bolnav și părăsit de trupe, a fost ajutat de un prieten apropiat, Ioan Cantacuzino, astfel că, în primăvara lui 1322, tânărul Paleolog și-a îndreptat trupele spre Constantinopol, cucerind ușor orașele de pe traseu. La Tesalonic, locuitorii s-au declarat de partea sa și i l-au predat pe unchiul său, Constantin, pe care Andronic al II-lea a voit să-l declare moștenitor al tronului. A pus apoi pe fugă un corp de armată turcească trimisă înaintea lui și și-a continuat drumul.

Bătrânul împărat a cerut pace, pe care tânărul Andronic a acceptat-o făcând dovada unei deosebite moderații (iulie 1322). Lăsând Constantinopolul și regiunea sa bunicului, Andronic s-a retras la Didymotika poziție fortificată pe unul din afluenții sudici ai râului Marița, la intrarea în câmpia Traciei, și a început să se ocupe, de apărarea Imperiului. Această intenție era binevenită deoarece, profitând de războiul

civil, țarul bulgar Gheorghe Terter al II-lea a invadat Tracia, a ocupat Philippopoli și a înaintat până la Adrianopol. Tânărul Andronic I-a obligat să se retragă, a făcut o incursiune în Bulgaria și curând Philippopoli a fost recucerit.

În cursul războiului împotriva bulgarilor, între împărat și nepotul său s-a realizat o împăcare. Bătrânul basileu și-a încoronat nepotul (februarie 1325) după care Andronic al III-lea s-a căsătorit cu Ana de Savoia, fiica contelui Amedeo al V-lea de Savoia.

Cu tot sfârșitul războiului civil, situația Imperiului nu s-a îmbunătățit deloc. Principalele regiuni europene ale țării erau mereu devastate de bande turcești, Andronic al III-lea a fost obligat să se lupte cu ei pentru a-și putea aduce soția de la Constantinopol la Didymotika. În Asia Mică, statul otoman a continuat să-și extindă teritoriul și, înainte de moarte, Osman a ocupat Brusa (6 aprilie 1326) care era prima sa achiziție importantă și pe care, apoi, Orhan, succesorul său, a transformat-o în capitală a statului.

Pacea dintre cei doi împărați părea aproape definitivă când Andronic al III-lea a aflat că bunicul său, incitat de marele logothet Teodor Metochites, pregătea un nou război împotriva sa. De data aceasta au intervenit și străini în cearta dintre cei doi. Andronic cel tânăr avea alături de el pe țarul Mihail Șişman al Bulgariei, în timp ce bunicul său a semnat un tratat de alianță cu noul suveran sârb, Ștefan Deceanski (1326-1327).

După ce au fost epuizate toate mijloacele care ar fi putut duce la împăcare, Andronic al III-lea a pornit campania și a atacat armata bunicului său care se găsea în Macedonia. Începutul a fost încununat de un strălucitor succes marcat de cucerirea Tesalonicului unde el a fost chemat de locuitori și apoi de redobândirea majorității orașelor macedonene (ianuarie 1328). Tânărul s-a îndreaptat apoi asupra Constantinopolului unde a intrat cu complicitatea unui soldat din garda de pază a zidurilor, în noaptea de 24 mai. El a dovedit cel mai mare respect față de bunicul său care și-a păstrat totul în afară de titlul de basileu și a trăit retras până în 1332.

b) Domnia lui Andronic al III-lea (1328-1341). O resurrecție spirituală: mișcarea isihastă. A fost o perioadă de acalmie între două războaie civile. Conștient

de greșelile bunicului său, Andronic al III-lea s-a străduit să ridice Imperiul și a reușit în oarecare măsură să-i oprească declinul dar resursele sale au fost insuficiente și domnia sa a fost scurtă. El a avut ca principal colaborator pe Ioan Cantacuzino, un prieten credincios, care l-a sfătuit în multe lucruri bune. Andronic a vrut să și-l asocieze la domnie dar el a refuzat. Dintr-o familie nobilă, înrudită prin alianță cu Paleologii, Ioan Cantacuzino a pus în serviciul lui Andronic al III-lea experiența sa de război, priceperea de om de stat și de diplomat. El a fost, în același timp, mare domestic, comandant al armatei și mare logothet, conducătorul administrației interne.

Măsura cea mai importantă a domniei lui Andronic al III-lea a fost reforma sa juridică. S-a înlocuit colegiul celor 12 judecători, instituit de bunicul său care s-a dovedit incapabil să oprească corupția în justiție. În locul lor au fost numiți 4 judecători generali (2 laici și 2 eclesiastici) cu drept de sentință definitivă și irevocabilă. Andronic al III-lea a încercat să readucă la viață numeroasele orașe devastate de război și a întemeiat altele. Era un excelent soldat, comandându-și el însuși trupele în luptă. Și-a petrecut o bună parte a domniei în campanii militare și a reușit să îmbunătățească pozițiile Imperiului în Peninsula Balcanică. Dar prima sa încercare n-a fost prea fericită. Căutând să exploateze diferendul sârbo-bulgar, Andronic a intrat într-o coaliție formată din țarul bulgar Mihail Șişman și Basarab I, domnul Țării Românești. Coaliția a fost înfrântă, țarul bulgar căzând în bătălia de la Velbujd (Küstendil), la 28 iulie 1330. Regele sârb a cucerit orașul Niș și o parte a Macedoniei occidentale și a retrimis la Constantinopol pe Teodora, sora lui Andronic al III-lea, văduva lui Șişman, instalând pe Ioan Ștefan, fiul lui Mihai Șişman, căsătorit cu Ana, fiica regelui sârb. Momentul poate fi considerat ca început al hegemoniei sârbe în Balcani. Domnia lui Ioan Ștefan nu a durat mult căci, în primăvara lui 1331, o grupare a boierilor bulgari l-a alungat instalând pe Ioan Alexandru în locul său.

Obligat să se ocupe în exclusivitate cu apărarea provinciilor europene, Andronic al III-lea nu a putut să se opună înaintării turcilor în Asia Mică, otomanii reușind să pună mâna pe ultimele poziții ale Imperiului în această peninsulă.

Cu toate că Brusa a fost cucerită, statul otoman era încă unul din cele mai mici din zonă, dar în momentul în care Andronic îl învingea pe bunicul său, Orhan asedia

Niceea. Sosit în grabă, cu o oaste improvizată, basileul a pierdut bătălia de la Pelekanon și Niceea a fost cucerită, la 2 martie 1331. Orhan a atacat apoi Nicomedia care a căzut, în cele din urmă, în 1377. Pe la 1340, el stăpânea 100 de fortărețe împingându-și hotarele până aproape de Scutari, nu departe de Bosfor. Intervenția lui Orhan în treburile interne ale emiratului de Mysia i-au adus în stăpânire Pergamul și mai multe alte orașe. Toate aceste anexări s-au realizat fără cea mai mică reacție a statului bizantin.

Andronic și-a îndreptat principalele eforturi în direcția problemelor maritime care erau de un interes vital pentru Constantinopol. Pirateria reprezenta, în acest context, o amenințare permanentă. Ea era organizată de emirii turci din provinciile maritime și, după 1330, atacurile au devenit tot mai dese atât împotriva posesiunilor bizantine cât și a celor latine. În 1333, emirul de Sarukhan a condus o flotă de șaptezeci și cinci nave împotriva coastelor Traciei și numai apropierea lui Andronic l-a determinat să se retragă. Ceva mai târziu, pirații turci au ocupat Rhodosto, la numai câteva ore de Constantinopol, și a fost necesară o expediție comandată de împărat pentru a-i alunga. În sfârșit, împrejurările Constantinopolului au fost atacate de cete turcești din statul otoman și Ioan Cantacuzino a fost cel care i-a respins după o crâncenă luptă, masacrându-i aproape pe toți.

Pentru a pune capăt pirateriei ar fi fost nevoie de o marină de război, ceea ce lipsea Imperiului. Corsarii turci se temeau mai mult de navele fraților Martin și Benedict Zaccaria, suveranii insulei Chios, pe care Andronic al II-lea o cedase unchiului lor, în 1304. Ei au întreținut o permanentă teroare față de turci ale căror nave le capturau dar, profitând de tulburările din Imperiu, Martin l-a înlăturat pe fratele său și s-a proclamat independent. Aceasta a determinat o expediție bizantină împotriva insulei și înlăturarea lui. Dar statele care își împărțeau stăpânirea asupra Arhipelegului erau prea divergente pentru a acționa cu eficacitate împotriva piraților.

Veneția a propus papalității crearea unei ligi navale a statelor creștine care să debaraseze Mediterana orientală de pirați. Având în vedere poziția sa geografică, era important ca și Bizanțul să facă parte din această ligă. Acțiunea militară se preconiza să aibă caracterul unei cruciade. Pentru aceasta însă, în viziunea inițiatorilor, era

necesară o întoarcere la uniunea religioasă între cele două Biserici. Această intenție corespunde dorinței lui Andronic al III-lea pe care Ana de Savoia îl împingea să recunoască autoritatea papală.

Mihail Paleologul fusese, pe vremuri, pentru realizarea acestei uniri cu scopul de a evita o cruciadă împotriva Constantinopolului. De acum în acolo, unirea trebuia să aibă ca rezultat pornirea unei acțiuni militare pentru salvarea Imperiului. Este momentul în care s-a produs o mutație în politica imperială.

Dar această primă ligă navală a eșuat datorită neînțelegerilor între Genova și Veneția.

În ceea ce privește relațiile cu papa, Andronic al III-lea a militat pentru reluarea lor dar, știind cât de ostili erau supușii săi față de unire, a apelat la doi străini: călugărul Varlaam de Calabria și venețianul Ștefan Dandolo pe care i-a trimis în secret la Benedict al XII-lea, la Avignon, unde se afla reședința papală din 1309. Varlaam a pledat călduros cauza grecilor încercând să-l convingă pe papă că singurul mijloc de a-i câștiga era de a le oferi la început ajutor și abia apoi să se întrunească un sinod ecumenic care să rezolve problemele dogmatice în litigiu. Dar, Benedict al XII-lea a respins argumentele și totul s-a mărginit la un schimb de mesaje (1359).

Pe de altă parte, condițiile înseși din interiorul Bizanțului erau mult prea defavorabile unirii. În 1337 a început marea dispută isihastă. Protagonistul ei a fost învățatul călugăr athonit Grigore Palamas (1296-1359) împotriva căruia s-a ridicat Varlaam de Calabria, emigrat la Tesalonic. Așa cum arată Părintele Dumitru Stăniloae, după epoca patristică, controversa isihastă a fost cel mai important episod din istoria spiritualității ortodoxe. „În controversa aceasta se înfruntă mistica răsăriteană, care afirmă o cunoaștere directă și duhovnicească a lui Dumnezeu cu raționalismul scolastic care nu crede decât în ceea ce descoperă rațiunea deductiv din natură” (vezi **Viața și învățătura Sf. Grigore Palama**, ed. a II-a, Editura Scripta, București, 1993).

Încă din vechime isihăști erau acei călugări care trăiau ca pustnici, într-o riguroasă asceză și viață mistic contemplativă, în tăcere (**ισηχια**). Potrivit reprezentanților noului curent, răspândit mai ales în Răsărit, printr-o contemplație

continuă, îndelung exercitată, se putea realiza o mai mare apropiere de Dumnezeu, până la vederea luminii dumnezeiești, chiar cu ochii trupești. Isihia a fost practică la început de părinții deșertului care au avut loc ca sursă de inspirație **Filocalia** și care și-au însușit ca disciplină de dezvoltare a vieții interioare invocarea continuă a numelui lui Iisus, „Rugăciunea inimii” numită și „Rugăciunea lui Iisus” sau „Rugăciunea pură”. Ea constă din cuvintele: „Doamne Iisus Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul”. Întemeietorul propriu zis al doctrinei a fost Sfântul Ioan Scărarul († 649), autorul lucrării „Scara raiului” în care recomandă rugăciune monologică, adică redusă la un singur cuvânt: „Iisuse”. Pentru părinții isihastri, teoria și practica rugăciunii lui Iisus, meditația în tăcere asupra numelui lui Iisus și starea de liniște pe care aceasta o producea nu erau un scop în sine. **Isihia** crea mai degrabă o stare în care se practicau virtuțile, dintre care cele mai importante sunt curăția inimii (**apathia**), pocăința (**metanoia**) dar mai ales sobrietatea și atenția inimii.

Disputa pe marginea preceptelor isihaste a dus până la necesitatea convocării unui sinod care și-a început lucrările la Sf. Sofia, la 10 iunie 1341, sub conducerea basileului, care a dat câștig de cauză isihasmului. Orgoliosul Varlaam s-a întors în Italia. La cinci zile după încheierea lucrărilor sinodului, Andronic al III-lea a murit lăsând ca urmaș un copil de 9 ani, sub tutela unei împărătese de origine occidentală și pe care credința ei latină și antiisihastă au făcut-o să nu se bucure de popularitate. Un an mai târziu Varlaam a trecut la catolicism și a ajuns episcop, atacând apoi nu numai isihasmul dar și Ortodoxia.

c) **Faza a doua a războaielor civile (1341-1347)**. Andronic murea lăsându-și planurile nerealizate. Un singur om îi putea continua opera și acesta era Ioan Cantacuzino, dar el a refuzat autoritatea imperială. Avea ca dușmani doi oameni importanți pe care îi ajutase să-și dobândească pozițiile: patriarhul Ioan Calecas și parakimomenosul Alexios Apocaukos. Aceștia i-au întreținut o atmosferă potrivnică în fața Anei de Savoia. Simțindu-se suspectat, Ioan Cantacuzino și-a dat demisia din calitatea de rege pe perioada minoratului lui Ioan, fiul lui Andronic al III-lea, dar decizia a fost refuzată. În timpul uneia din absențele sale, cei doi au obținut de la

împărăteasă ca Ioan Cantacuzino să fie eliberat de toate însărcinările sale, nepermițându-i-se nici măcar să vină la Constantinopol pentru a se apăra. La aflarea veștii, Ioan Cantacuzino s-a proclamat împărat la Didymotika (26 octombrie 1341), dar a pus să fie aclamat înaintea numele său pe cel al moștenitorului legitim, Ioan al V-lea.

La nici o lună mai târziu, la 19 noiembrie, minorul Ioan al V-lea era încoronat solemn la Constantinopol ca basileu, conducerea fiind preluată de o regentă formată din Ana de Savoia, Ioan Calecas și Apocaukos, acesta din urmă având rolul de conducător.

Începea un nou război civil care avea cauze mult mai profunde decât lupta pentru putere. Cantacuzino reprezenta marea nobilime latifundiară, pe arhonții pe care îi formase în cea mai mare parte a orașelor, în secolul al XIV-lea, micii meșteșugari artizani, negustori și chiar țărani. Ura acestor clase împotriva nobililor, incitate de oameni ambițioși și parveniți precum Apocaukos, explică izbucnirea celei de a doua faze a războiului civil care, spre deosebire de prima, a avut caracterul unui război social iar ca rezultat, grăbirea dezorganizării interioare și aservirea Imperiului față de străinătate, la care fiecare din cele două partide au făcut apel fără nici un fel de reținere. A fost, mai ales, un război al intrigilor și al combinațiilor diplomatice. Încă de la izbucnirea lui, el a avut caracterul unui duel între Apocaukos care avea alături de el masele populare și Ioan Cantacuzino, susținut de arhonți, călugări și isihasți.

Stabilit în poziția fortificată de la Didymotika, Ioan Cantacuzino și-a organizat armata și a pretins comandanților de orașe din Tracia și Macedonia să i se supună. În prima parte a războiului (iarna 1341 – sfârșitul lui 1344), Ioan Cantacuzino n-a cunoscut decât insuccese. De la început marșul său asupra Constantinopolului a fost oprit la Adrianopol de către bulgari. În martie 1342, s-a îndreptat împotriva Tesalonicului dar s-a oprit când a aflat despre triumful mișcării populare a zeloților îndreptată împotriva nobililor din oraș. Două încercări succesive de a ocupa orașul, una din ele în noiembrie 1343, cu ajutorul emirului din Smirna, Omur-beg, au eșuat.

În octombrie 1344, situația lui Ioan Cantacuzino era deosebit de critică. La instigarea Anei de Savoia, regele Ștefan Dușan al Serbiei și țarul Ioan Alexandru al

Bulgariei, au invadat Tracia. La îndemnul patriarhului, la Constantinopol s-a format o armată de voluntari și Apocaukos, stabilit la Heracleea, a încercat de trei ori să-l asasineze pe Cantacuzino dar, la sfârșitul aceluiași an, situația s-a schimbat. Trupele lui Ștefan Dușan au fost respinse de turcii lui, Omur-beg iar bulgarii au fost siliți să se retragă. Ana de Savoia a dorit și ea începerea tratativelor iar Apocaukos nu s-a opus. Situația lui Ioan Cantacuzino s-a schimbat dar operațiunile se desfășurau lent, cei doi adversari aflați față în față fiind la fel de slăbiți. Nereușind să ocupe cu forțe proprii Adrianopolul, în ianuarie 1345, Cantacuzino s-a adresat lui Orhan, și-a logodit fiica, pe Theodora, cu el și a introdus 6.000 de otomani în Europa, spre marea neliniște a genovezilor din Galata.

d) Domnia lui Ioan Cantacuzino (1347-1355). Triumful isihasmului.

Învingător în războiul civil, stăpân pe Constantinopol dar nu și pe întregul Imperiu, noul basileu a trebuit să țină seama la început de sentimentul legitimist al lui Ioan al V-lea, în ochii căruia el nu era decât un uzurpator. Prin tratatul încheiat cu Ana de Savoia, Ioan Cantacuzino era recunoscut împărat, urmând să domnească singur timp de zece ani.

Începuturile domniei l-au pus pe Ioan Cantacuzino în fața isihasmului. Sinodul de la Sfânta Sofia, din 1341, n-a pus capăt disputei. Dimpotrivă. Ea s-a extins și în domeniul politic. Adepții erau membrii partidei zeloților iar adversarii avea în frunte pe Ana de Savoia și pe patriarhul Ioan Calecas. La sinodul de la Sf. Sofia, monahul Akindynos a atacat pe Grigore Palamas, susținătorul ei și acesta din urmă a fost condamnat de un nou sinod prezidat de patriarhul Ioan Calecas. Cum eruditul Palamas era prieten al lui Ioan Cantacuzino, Ana de Savoia l-a aruncat în temniță (1345).

Situația s-a schimbat total după intrarea lui Ioan Cantacuzino în Constantinopol. Ana de Savoia a trecut de partea isihăștilor. Palamas și-a redobândi funcția, un sinod a confirmat destituirea lui Calecas și numirea monahului Isidor, isihast vestit, arhiepiscop de Monembasia, în demnitatea de patriarh. În 1351, un nou sinod, ținut la Blacherne, a pus față în față pe Palamas cu un nou opozant, eruditul Nichifor Gregoras, pe care Cantacuzino încercase în zadar să-l atragă de partea sa.

Basileul și-a impus propriul punct de vedere iar Nichifor Gregoras a fost internat în mănăstirea Chira. Triumful isihăștilor a fost, astfel, complet.

În esență, pentru Imperiul bizantin, isihasmul a reprezentat o reacție la puternicele tendințe de latinizare și raționalism din secolele XII-XIII și revenirea la o riguroasă linie conservatoare și națională. Ea a accentuat prăpastia dintre Biserica latină și cea greacă, dintre cele două lumi, cea apuseană și cea răsăriteană.

La intrarea în Constantinopol, Ioan Cantacuzino a proclamat o amnistie generală și toți supușii Imperiului au trebuit să depună un jurământ de credință față de cei doi suverani. Mult mai dificilă era însă restabilirea ordinii și prosperității în stat. O încercare a basileului de a determina notabilitățile Constantinopolului să contribuie prin danii la restabilirea finanțelor publice, s-a lovit de o opoziție unanimă. În plus, cu toate eforturile lui Ioan al VI-lea, cele două tabere ale războiului civil n-au depus armele. În provincii nu mai exista nici un fel de siguranță. Cete de turci năvăleau mereu în Tracia. Rezultatele domniei lui Andronic al III-lea au fost compromise. Insula Chios, pe care acesta o anexase, a fost reocupată de genovezi la fel ca și Phocea Nouă și Phocea Veche, în Bithinia, pe malul Mării Egee.

Tesalonicul dominat de zeloți, a refuzat să-l recunoască pe Ioan al VI-lea ca basileu și nu a voit să-l accepte nici pe Grigore Palamas ca arhiepiscop. Abia în 1350, după multe și felurite încercări, cu ajutorul unei flote de corsari turci, s-a reușit alungarea zeloților care voiau să închine orașul țarului sârb Ștefan Dușan. Acesta, în timpul războiului civil, a izbutit să-și extindă statul în mod considerabil, anexând Macedonia iar prin ocuparea orașelor Serrhes și Kavala, să obțină ieșire la Marea Egee. Ștefan Dușan, precum odinioară bulgarul Simion, voia să cucerească Constantinopolul și să unească sub aceeași putere imperială pe sârbi, greci și toate popoarele balcanice. În duminica Sfintelor Paști, în 13 aprilie 1346, o adunare a episcopilor ținută la Skoplje, de fapt un adevărat sinod, a numit ca patriarh al sârbilor pe mitropolitul de Peč, apoi l-a încoronat pe Ștefan ca țar sau basileu „al sârbilor și romanilor”.

Ștefan a pus să fie reprezentat pe monedelele bătute de el în costumație imperială, și-a organizat curtea după model bizantin, a confirmat prin legile sale

dispozițiile date de antecesorii săi basilei, mai ales pe cele referitoare la privilegiile acordate mănăstirilor și a publicat el însuși hrisobule în favoarea mănăstirilor de la Athos, trecute sub ascultarea sa împreună cu Peninsula Chacidică.

Cu această putere tânără, Ioan Cantacuzino nu se putea lupta de la egal la egal. A solicitat ajutorul turcilor și Orhan i-a trimis zece mii de oșteni care i-au respins pe sârbi din Tessalia dar au pustiit cumplit toată regiunea. Ei au revenit însă și au cucerit Epirul, Tessalia, Acarnania și Etolia.

Un prim succes al lui Ioan Cantacuzino a fost amintita ocupare a Tesalonicului în 1350, din fața acelorași intenții ale lui Ștefan Dușan. Momentul a marcat reculul puterii țarului sârb, subminată și de partidele boierești din interior. În ianuarie 1350, după ce basileii au redobândit câteva cetăți din Macedonia, s-a semnat pacea între beligeranți. Țarul sârb ceda Tessalia, Acarnania și sud-estul Macedoniei până la Serrhes, dar nu a renunțat la planul de a cuceri Constantinopolul. Dându-și seama însă că nu o va putea face fără sprijinul unei flote, el a căutat să încheie o alianță cu Veneția.

Problemele financiare ale lui Ioan Cantacuzino nu erau nici ele ușoare. Ciurma neagră, adusă în 1348 de navele genoveze din porturile nordice ale Mării Negre, au decimat populația Constantinopolului. Între victime s-a numărat și Andronic, fiul basileului. Între 1348-1349 s-a desfășurat „**războiul Galatei**” determinat de încercarea lui Ioan Cantacuzino de a reconstitui o flotă bizantină pentru înlăturarea influenței economice a genovezilor din Galata. Flota ligură a atacat și incendiat navele imperiale și a organizat apoi o blocadă a Constantinopolului. O nouă victorie genoveză în primăvara lui 1349, a determinat semnarea unui tratat prin care basileul recunoaște vechile privilegii ale ligurilor din Imperiu.

Această pace n-a durat mult deoarece, în 1351, conflictul dintre Veneția și Genova a reizbucnit. Cauza principală era o nouă încercare a Genovei de a elimina rivala sa din Marea Neagră, barând Bosforul. Ioan Cantacuzino a refuzat să se alieze cu Veneția care s-a adresat regelui Aragonului. Încercarea basileului de a se menține neutru, a eșuat. Ca urmare a unui atac venețian asupra Galatei, genovezii au

bombardat zidurile Constantinopolului, astfel că împăratul a fost nevoit să cheme flota venețiană și s-a semnat un tratat de alianță oneros pentru Imperiu (august 1351).

Conflictul dintre cele două puteri maritime au avut loc în interiorul Imperiului, distrugerile fiind în exclusivitate pe teritoriul său. Războiul, încheiat după bătălia de la Portolongo (noiembrie 1354), n-a dat câștig de cauză nici uneia dintre părțile aflate în conflict. Abandonat, Ioan Cantacuzino a trebuit să semneze un tratat prin care ceda genovezilor orașele Heracleea și Selimbria, consimțind și mărirea teritoriului Galatei unde aceștia își aveau cartierul. Accesul în Marea Neagră era interzis navelor constantinopolitane.

În timp ce aceste tragice evenimente se petreceau la Constantinopol, Ioan al V-lea Paleologul, denunțând tratatul semnat cu Ioan Cantacuzino a început campania militară în provincie. Din Tesalonic unde l-a lăsat Ioan al VI-lea Cantacuzino, el a dus tratative cu Ștefan Dușan care s-a angajat să-l ajute în a se proclama ca unic împărat (iunie 1351). Ioan al V –lea a ocupat Adrianopolul atunci când genovezii lui Paganino Doria atacau Constantinopolul (septembrie 1351). Ioan al VI-lea a încercat să-l alunge (iunie 1352) dar el a continuat lupta cu trupele sârbești și bulgare, după ce a încheiat o alianță cu Veneția.

La rândul său, Ioan Cantacuzino nu a ezitat să apeleze la otomani, să prădeze bisericile din capitală de odoare pentru a putea plăti solda la douăzeci de mii de oameni oferiți de Orhan, promițându-i cedarea unor fortificații în Tracia.

Ajutorul oferit de otomani a readus stăpânirea basileului asupra Traciei și Macedoniei. Tânărul Ioan al V-lea Paleologul a încercat în zadar să atragă și el pe turci și a trebuit să se refugieze în insula Tenedos. În 1354, Matei Cantacuzino, fiul basileului a fost încoronat solemn în biserica din Blacherne. Părea că s-a născut o nouă dinastie când, evenimentele neașteptate au intervenit în defavoarea sa. Cantacuzino își datora succesele lui Orhan. Dar, brusc, alianța s-a rupt. La 2 martie 1354, în noaptea dinaintea Duminicii Ortodoxiei, un cutremur puternic a distrus zidurile portului Gallipoli și ale orașelor din jur. Otomanii, care se aflau în peninsulă, au profitat de panica iscată, au considerat cataclismul ca un semn al lui Allah și au

ocupat-o. Stăpânind Gallipoli, ei își asigurau controlul strâmtorilor Dardanele și capul de pod care să le faciliteze pătrunderea în Europa.

Incidentul a provocat ruperea alianței care reprezenta principala forță a lui Cantacuzino. În iunie 1354, Soliman, urmașul lui Orhan, a devastat Tracia și a împiedicat pe locuitori să-și secere recolta de grâu. O încercare a basileului de a se împăca cu Ioan al V-lea a fost respinsă (iunie 1354). În noiembrie, un corsar genovez, Francesco Gattilusio care dispunea de două galere l-a readus pe Ioan al V-lea la Constantinopol. La vestea sosirii sale, o răscoală a locuitorilor capitalei în favoarea acestuia l-au determinat pe Ioan Cantacuzino să abdice. El s-a retras la mănăstirea Vatopedi de la Muntele Athos apoi, din 1380, la mănăstirea din Mistra, alături de fiul său, Matei.

În perioada sa monahală, Cantacuzino și-a scris opera istorică (**Istoria**), ce se referă la evenimentele din anii 1320-1356, lucrare valoroasă, menită să justifice atitudinea politică a autorului din perioada cât a îndeplinit funcții la curte, inclusiv pe cea imperială.

N-a mai încercat niciodată să reia puterea, murind la 15 iunie 1383. Domnia lui Ioan Cantacuzino a marcat în procesul de involuție a Imperiului un moment deosebit de grav: pătrunderea turcilor otomani în Europa.

BIZANȚUL ȘI STATELE BALCANICE ÎN FAȚA OFENSIVEI OTOMANE

(1355-1402). Lunga perioadă a războaielor civile a epuizat Imperiul care n-a mai putut să se ridice prin forțe proprii astfel că, în fața ascensiunii otomane, rezistența sa a fost minimă. Nici statele creștine din Balcani care traversau o perioadă de criză internă, de lupte dinastice, n-au reușit să realizeze un front comun împotriva pericolului iminent. Aceste state erau amenințate în egală măsură și de tendințele expansioniste ale Ungariei și, atunci când aceasta s-a convins că nu-și va putea disputa teritoriile peninsulei de la egal la egal cu statul militar otoman, era prea târziu. Ideea realizării unei cruciade creștine pornită din Apus împotriva islamului pentru ajutorarea Bizanțului, nu a fost primită cu receptivitatea din perioada cruciadelor „clasice”. Rând pe rând, statele balcanice vor cădea sub dominația Porții

otomane cu excepția Țării Românești, Moldovei și Albaniei, care vor dobândi, prin victoriile obținute pe câmpul de luptă, un statut special în raporturile cu ea.

Bizanțul și Peninsula Balcanică la sfârșitul războaielor civile

După victoria sa din 1355 Ioan al V-lea Paleologul domnea peste un stat ruinat și în totală descompunere. Era o țară bulversată, în care coexistau mai multe focare de război civil, frământată de dispute religioase, dezmembrată de străini, expusă arbitrarului puterii otomane în continuă creștere. Incapabil de a reacționa, Ioan al V-lea a fost constrâns să accepte capitulare după capitulare. De la urcarea pe tron el era dependent de italieni. A trebuit să cedeze insula Lesbos lui Francesco Gattilusio care l-a ajutat să-și redobândească puterea (iulie 1355). Era la dispoziția lui Orhan, cumnatul său, care l-a făcut vinovat de capturarea fiului său de către pirații din Phocea. Basileul nu a putut obține eliberarea captivului decât în urma achitării unei mari sume ca răscumpărare și semnând un tratat dezastruos prin care recunoștea sultanului posesiunea asupra orașelor din Tracia, pe care acesta le cucerise. El a trebuit să lupte în interior împotriva lui Matei Cantacuzino care purta titlul de împărat și își păstra ca posesiune Adrianopolul și regiunea învecinată. După un an de război, Matei a renunțat la titlul de împărat și s-a retras în Moreea, alături de fratele său, despotul Manuel, pe care Ioan al VI-lea l-a trimis pentru restabilirea ordinii tulburate de corsarii turci și de discordia dintre locuitori.

Alături de Ahaia latină, Moreea bizantină a devenit o provincie autonomă care a continuat să fie un teritoriu al Cantacuzinilor și în timpul lui Ioan al V-lea. Până la căderea Imperiului această provincie a rămas supusă Bizanțului. Sub administrarea despoților, Moreea a devenit o veritabilă păstrătoare a culturii grecești iar Mistra, capitala ei, atrăgea învățați și artiști din toată lumea bizantină.

Cu toată prosperitatea acestei provincii îndepărtate de Constantinopol, autoritatea puterii imperiale nu era mai puțin precară.

Disputele profesionale au reizbucnit la urcarea pe tron a lui Ioan al V-lea. Nichifor Gregoras a fost eliberat din închisoare. Basileu era împotriva lui Grigore Palamas dar nu dorea tulburări interne astfel că a reușit să împiedice o dispută publică

pe care Gregoras a voit s-o aibă cu acesta și numai moartea lui Gregoras a pus capăt, temporar, conflictului (1360).

Aceasta era trista situație a statului bizantin după revenirea lui Ioan al V-lea. Paleologul. Venețienii își dădeau seama de condiția sa disperată și vedeau deja în Bizanț „omul bolnav”, a cărui succesiune trebuia discutată. Dogele Veneției era sfătuit în această perioadă să ocupe Constantinopolul, dacă nu avea să asiste la căderea capitalei bizantine în mâna turcilor.

Un sprijin important pentru Imperiu cădea și el căci țarul sârb, Ștefan Dușan, care intenționase să-și reunească forțele cu cele ale grecilor, a murit prematur, la vârsta de 47 de ani (dec. 1355). Moartea sa a însemnat destrămarea statului sârb, compus din provincii dispartate, ai căror voievozi au suportat greu administrația sa. Profitând de moartea țarului, ei s-au declarat independenți.

Nici un alt stat balcanic nu era pregătit să preia hegemonia în peninsulă.

Bulgaria era slăbită de tulburările provocate de bogomili, de criza survenită prin divorțul țarului Ioan Alexandru de Teodora și de a doua sa căsătorie cu evreica Rebecca. El a trebuit să împartă statul între fiii proveniți din aceste două căsătorii iar după moartea sa (1365), între aceștia a izbucnit un război civil care a permis ungarilor să ocupe Vidinul iar turcilor să intervină în disputele interne.

În sfârșit, Ungaria, sub dinastia angevină de Neapole, deși nu făcea parte din statele balcanice, manifesta veleități asupra teritoriilor de aici. Stat feudal bine organizat, sub regele său Ludovic cel Mare (1342-1382), fiul lui Carol Robert de Anjou a dus o politică activă în Balcani dar el a avut un rol nefast, împiedicând prin permanentele sale ingerințe, întărirea Țării Românești și a Moldovei, luând parte la dezmembrarea Serbiei de la care a luat Belgradul și, mai ales, a Bulgariei de la care a obținut Vidinul. Prin pacea de la Torino (1381), Ungaria dobândește Dalmația. Cruciada proclamată de ea a urmărit scopuri politice proprii nefiind interesată în apărarea statelor din această zonă de pericolul otoman.

Ioan al V-lea și eșecul cruciadelor antiotomane (1355-1389)

Neputând conta nici pe sârbi și nici pe bulgari, Ioan al V-lea a reluat proiectul de cruciadă cu forțele Apusului. Pentru aceasta însă a trebuit să se renunțe la schismă

iar inițiativa era așteptată din partea Constantinopolului care urma să beneficieze de ajutoare.

Basileul dorea unirea cu ardoarea transmisă lui de Ana de Savoia. Într-un chrysobul, din 15 decembrie 1355, el a jurat ca, personal, să rămână fidel Sf. Scaun și a propus stabilirea la Constantinopol a unui legat permanent cu autoritatea de a numi demnitari eclesiastici. Unul din fiii săi urma să fie trimis ca ostatic la Avignon (sediul scaunului papal, din 1309), dar papa, în schimb, trebuia să organizeze o cruciadă al cărui conducător urma să fie basileul. Acestea au fost propunerile pe care Ioan al V-lea le-a trimis lui Inocențiu al VI-lea. Niciodată, nici un alt basileu, n-a făcut asemenea concesiuni Romei și nu a oferit garanții atât de serioase pentru realizarea ei. Papa nu a avut însă încredere în posibilitate de realizare a unui astfel de plan și el a eșuat.

Un nou apel a fost adresat papei Urban al V-lea, atunci când acesta a inițiat o cruciadă spre Locurile Sfinte (1365). Un rol important revenea, în cadrul ei, regelui Ludovic al Ungariei și, de aceea, Ioan al V-lea nu a ezitat să meargă în capitala Ungariei, la Buda. Pentru a-l umilia, la întoarcere, țarul bulgar de la Sofia, Ioan Șişman, i-a barat drumul și a trebuit să aștepte la Vidin limpezirea situației. Acest incident a făcut să eșueze cruciada generală. Papa a rămas cu speranța apropierii dintre cele două Biserici dar, la Constantinopol, părerile a rămas împărțite cu privire la mijloacele de rezistență în fața turcilor. Basileul și curtea sa nu vedeau altă speranță de salvare decât cruciada. Patriarhul Filotei și clerul ortodox, dimpotrivă, puneau această speranță într-o ligă a tuturor statelor ortodoxe împotriva turcilor.

Dând curs angajamentelor luate, în aprilie 1369, Ioan al V-lea, a plecat spre Roma unde a fost fixată întâlnirea cu papa Urban al V-lea, și, la 21 octombrie, basileul a depus jurământul personal de credință în fața papei, în piața Sf. Petru din Roma.

Această abjurare a sa era totală. Ea se referea, mai ales la problemele care divizau cele două Biserici, dogme, rit, disciplină. Ioan V. merse până la a renega liturghia religiei naționale a supușilor săi. El devenea, pur și simplu, un latin. Dar actul basileului era strict personal și nu angaja cu nimic Biserica greacă. În plus, el nu

a avut nici un rezultat practic și nu a determinat pornirea cruciadei, potrivit promisiunilor papei. Aceasta a îndemnat pe toți credincioșii să-l ajute pe „noul Constantin și a autorizat pe Ioan al V-lea să angajeze cetele de cavaleri rătăcitori ce băteau drumurile Italiei. Dar regele Ungariei rămânea nepăsător față de soarta Bizanțului și, singură, Veneția mai conta ca o certitudine în ajutorarea Constantinopolului. Republica și-a schimbat total atitudinea, devenind cea mai activă susținătoare a ideii de cruciadă, menită să salveze Bizanțul.

Pentru a realiza o înțelegere cu Veneția trebuiau aplanate o serie de dificultăți (reînnoirea armistițiilor, stabilirea modalităților de achitare a sumei de treizeci și cinci de mii de ducăți cu care basileu era dator Veneției, și altele).

Sosit la Veneția, Ioan al V-lea a promis cedarea insulei Tenedos dar cerea în schimb restituirea bijuteriilor coroanei, furnizarea unor nave de transport și un avans de douăzeci și cinci de mii de ducăți. În aprilie 1371, Ioan al V-lea s-a întors la Constantinopol.

În timpul absenței basileului, patriarhul Filotei, pentru a contracara concesiile suveranului, a inițiat o cruciadă a statelor ortodoxe, acționând pentru unitatea creștină în Rusia, în Serbia unde a obținut reunirea Bisericii sârbești cu Patriarhia ecumenică, în Țara Românească, unde a combătut cu succes tendințele catolice.

Strădaniile lui Filotei au fost zădărnicate însă de tulburările interne din statele respective și de lipsa unității de acțiune. Principii bulgari ai lui Ioan Alexandru au continuat să se certe, atrăgând de partea lor pe turci. La Vidin era țar Ioan Strașimir (1360-1396). Țarul de la Sofia, Ioan Șişman (1371-1393), se declară vasal al sultanului Murad și, cu trupe turcești, alungă pe unguri din Vidin permițând astfel otomanilor să-și facă prima apariție la Dunăre (1370).

De această situație s-au alarmat sârbii. Doi frați de origine dalmată, Uglieșa și Vucașin, deveniți independenți după moartea lui Ștefan Dușan, au alcătuit o armată compusă din sârbi, români și unguri și au invadat teritoriile otomane. Au fost însă zdrobiți de forțe turcești inferioare numeric (sept. 1371) iar grecii nu numai că nu i-au susținut pe sârbi ci au profitat de pe urma înfrângerii lor ocupând Serrhes. O alianță a lui Șişman cu sârbii a fost înfrântă și ea. Consecințele au fost dezaastroase pentru

Bulgaria: ea înceta să mai existe ca stat independent iar cucerirea Serbiei, Murad a încheiat-o în câteva luni (1372). Succesiv au fost ocupate și colonizate orașele din Macedonia sârbească, bisericile au fost transformate în moschei iar pământurile împărțite sub formă de **zeameturi** și **timaruri** nobilimii militare turce și reprezentanților religiei islamice.

Murad a lăsat în fruntea stăruțelor ca vasali pe membrii dinastiei sârbești care-și împărțiseră imperiul lui Dușan. Fiul lui Vucașin, Marco Krlevici, eroul legendelor sârbești, și-a păstrat titlul de **kral** (rege), dar a trebuit să-și trimită trupele pentru a lupta alături de otomani în bătăliile purtate de aceștia.

Speranțele patriarhului Filotei au fost, astfel, spulberate, la fel ca și ale papei Grigore al IX-lea (1370-1378), succesorul lui Urban al V-lea. Ioan al V-lea, deznădăjduit, a încheiat un tratat cu Murad, devenind vasalul acestuia (iulie 1374). Încercarea lui Ioan al V-lea de a-l numi ca succesor pe fiul său, Manuel, a determinat pe Andronic să organizeze un complot, apoi o răscoală ce a avut ca rezultat alungarea lui Ioan al V-lea și Manuel.

Domnia dezastruoasă a lui Andronic a durat mai bine de trei ani (1376-1379). Ioan al V-lea și Manuel, eliberați din închisoare de către venețieni, au reintrat în Constantinopol la 1 iulie 1379. Cu o mare viclenie, Murad a fost cel ce a alimentat neînțelegerile din sânul familiei basileului, profitând de efectele ei morale.

Murad și-a continuat ofensiva în Balcani vizând Tesalonicul și Macedonia, unde se afla Manuel. A urmat valea râului Vardar (1380), cu orașele Monastir și Prilep, apoi Ohrida. În 1385 turcii au ajuns la hotarele Albaniei, divizată în clanuri războinice. Otomanii au înfrânt pe principii reuniți în fața pericolului iminent și au ocupat Croia și Scutari. După un asediu de patru ani (1383-1387), cel de-al doilea oraș ca importanță din Imperiu, Tesalonicul, a căzut în mâna otomanilor.

Între timp, Murad, cu un remarcabil simț strategic, a ocupat principalele noduri rutiere ale peninsulei, care îi puteau oferi acces la Marea Adriatică, la Marea Egee sau la Dunăre. În 1386 a fost cucerită câmpia și orașul Sofia de la bulgari iar în anul următor, orașul Niș de la sârbi.

Statul otoman era în culmea puterii sale și părea că nu va mai întâlni rezistență între creștini. Dar, între timp, cneazul Lazăr, succesor la tronul sârb al lui Ștefan Dușan și care a fost nevoit să accepte suzeranitatea otomană, a pregătit o ridicare de proporții împotriva jugului otoman, cu ajutorul regelui Bosniei, Tvîrko. Murad a trimis o expediție împotriva Bosniei (1388) dar o armată foarte puternică, de sârbi și bosnieci, a barat drumul invadatorilor la Placinik, pe valea râului Toplița. Cea mai mare parte a armatei otomane a fost masacrată și, în cursul unor alte victorii dobândite de aliați la Rudnik și Bileci (27 august), s-a declanșat o revoltă în toată peninsula. Conducătorul albanezilor, Gheorghe Castriotul, toți principii sârbi și bulgari, au denunțat tratatul lor cu Murad. Coaliției sârbo-bulgare i s-a alăturat și domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân (1386-1418).

Murad a răspuns provocării la luptă abia în 1389, a invadat Serbia, însoțit de mai mulți principii sârbi vasali. Bătălia s-a dat la Câmpia Mierlei (**Kossovopolje**) și, la început, a înclinat în favoarea creștinilor. Dar Baiazid, unul din fiii lui Murad, a restabilit situația pe câmpul de luptă. Un nobil sârb, Miloș Obilici, a ajuns până în preajma lui Murad și l-a ucis. Ciocnirea, foarte încrâncenată, s-a încheiat fără să încline balanța în favoarea uneia sau alteia din părți. Dar Vuk Brancovici a trădat, părăsind câmpul de bătălie cu cei douăsprezece mii de oameni ai săi. Acest incident a asigurat victoria totală a otomanilor (15 iunie 1389).

Peninsula Balcanică era subjugată în întregime. Singurul teritoriul care mai rămânea necotropit, în afară de ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin și din Albania, era Țara Românească pe tronul căreia se afla un domn pe cât de viteaz pe atât de înțelept: Mircea, rămas în istorie sub numele de Mircea cel Bătrân.

Bizanțul și încheierea procesului de constituire a Imperiului otoman (1389-1402)

La moartea sa, Murad a lăsat elementele unui Imperiu în formare, care cuprindea mai mulți principii vasali decât teritorii anexate. Forța sa o constituia armata admirabil organizată, cu un nou rol acordat infanteriei și la care se adăugau oștile vasalilor, ceea ce îi dădea caracterul multietnic pe care îl aveau și armatele bizantine. Acestui Imperiu în formare, Baiazid voia să-i dea un caracter definitiv și întinderea pe care a avut-o odinioară Imperiul bizantin. Statul lui Murad era aproape

în întregime european. Baiazid revendica moștenirea Bizanțului în întregimea sa, adăugându-și stăpânirea totală a Asiei Mici și a Peninsulei Balcanice. De la începuturile domniei sale, el și-a propus trei țeluri: să reducă la calitate de vasali sau să-i înlăture pe principii creștini care au mai rămas independenți, să supună pe emirii turci din Asia Mică încă puternici și să încoroneze această operă prin ocuparea Constantinopolului care să devină capitala unui mare Imperiu musulman.

Față de Paleologi, Baiazid a urmărit subordonarea lor totală, a-i umili paralizându-le orice inițiativă și de a se amesteca în luptele dintre ei. El a pretins lui Ioan al V-lea să plătească tribut și să trimită pe Manuel cu o sută de cavaleri pentru a lua parte la operațiunile armatei otomane.

În 1390, Baiazid a favorizat răsturnarea de la tron a lui Ioan al V-lea Paleologul de către nepotul său, Ioan al VII-lea, fiul lui Andronic al IV-lea dar, după câteva luni, Manuel și-a restabilit tatăl la putere. La sfârșitul aceluiași an, turcii au cucerit ultimul oraș bizantin din Asia Mică, Philadelphia, obligându-i pe Ioan al V-lea și pe Manuel să contribuie la asediarea propriului lor oraș.

În februarie 1391, Ioan al V-lea a murit lăsând ca urmaș pe Manuel. Baiazid a blocat Constantinopolul timp de șase luni și a atacat Moreea guvernată de Teodor Paleologul, fratele lui Manuel. A impus basileului condiții umiltoare: mărirea tributului, colonie musulmană și moschee cu minaret și muezin la Constantinopol, garnizoană turcă în Galata.

În timpul blocadei Constantinopolului, Baiazid i-a trimis un mesaj lui Manuel al II-lea în care, foarte deschis, el îl povățuia pe basileu: *„Dacă vrei să-mi îndeplinești poruncile, închide porțile orașului și domnește în interior căci tot ceea ce este în exterior este al meu”*. Era, de fapt, cruda realitate în fața căreia era pus suveranul bizantin.

În Asia Mică, Baiazid a avut de luptat cu emiri deosebit de puternici, cum era Marele Caraman Alaedin, ginerele lui Murad care dispunea și de o flotă foarte bine echipată. Nedispunând de așa ceva, Baiazid a atacat pe emirii provinciilor maritime, pe uscat, a ocupat emiratele maritime de Sarukhan și Menteșe, și-a creat o flotă și a început atacarea insulelor din Arhipelag. Ultimul rămas a fost emirul de Caramania,

Alaedin care, învins la Kutayeh, a fost strangulat din dispoziția lui Baiazid (1391). Emirul de Kastamuni a fugit la mongoli și otomanii au atins țărmurile de sud ale Mării Negre, ocupând porturile Samsun și Sinope.

Campaniile din Asia nu l-au împiedicat pe Baiazid să continue politica de cuceriri dusă de Murad. El a respectat, la început, independența Bosniei, în timpul regelui Tvartko, stăpân al Croației și Dalmației și care dispunea de o flotă aproape egală cu cea a Veneției. Dar, după moartea acestuia, în 1391, Baiazid a ocupat aproape toate posesiunile sale, succesorul său pomenindu-se, dintr-o dată, singur în fața turcilor.

Participând cu un corp de oaste la bătălia de la Câmpia Mierlei, Mircea cel Bătrân, a atras asupra sa mânia lui Baiazid. După câteva atacuri ale unor corpuri de oaste respinse de români, Baiazid supranumit Îldîrîm (Fulgerul) a trecut Dunărea și bătălia a avut loc la Rovine (1394 sau 1395), sultanul fiind învins inițial dar domnul Țării Românești a fost silit să se retragă în Transilvania, trădat de proprii săi boieri.

Ungaria, prin noul său rege, Sigismund de Luxemburg (1387-1437), a voit să continue politica de impunere a suzeranității ungare asupra popoarelor creștine din Balcani și, mai ales, asupra Bulgariei. Încercarea sa de a ajuta pe bulgari s-a încheiat cu un dezastru, în iulie 1393 fiind cucerit Târnovo, după un asediu de trei luni. Patriarhul bulgar și locuitorii au fost mutați în Anatolia, toate orașele ocupate de garnizoane otomane iar statutul de autonomie acordat țării de către Murad, abrogat.

În fața situației disperate a Constantinopolului, supus unei blocade încă din 1392, creștinătatea occidentală s-a pus în mișcare. Veneția însăși se temea de o alianță turco-bizantină îndreptată împotriva intereselor sale. Dar inițiativa cruciadei a fost luată de Sigismund de Luxemburg, ambasadele trimise de el în acest scop la curtea regelui Carol al VI-lea, la ducele de Lancaster, la Veneția, fiind primite cu cele mai mari onoruri.

Cruciada a pornit pe uscat, cavalerii concentrându-se la Buda, de unde au coborât pe Dunăre, pe care au trecut-o pe malul drept în aval de Porțile de Fier. Bătălia s-a dat la Nicopole, la 25 septembrie 1396 și la ea a participat și Mircea cel Bătrân. Cruciații au suferit o grea înfrângere, fiind prima ocazie când s-au înfruntat

două armate organizate total diferit, două mentalități opuse – armata otomană disciplinată iar armata cavalerilor apuseni pătrunsă și ea de anarhia ce caracteriza lumea feudală apuseană.

În anul următor, ca represalii, Baiazid a pustiit Grecia continentală, a pătruns în Peloponez unde a înfrânt pe Teodor I Paleologul, obligându-l la plata unui tribut.

Otomanii vizau Constantinopolul și, de aceea, Manuel Paleologul s-a decis să meargă în Occident pentru a cere ajutor. După o escală în Moreea, în mai 1399 a sosit la Veneția, apoi, atingând Padova și Milano a mers în Franța. Și-a făcut intrarea solemnă în Paris, la 3 iunie 1400. Carol al VI-lea i-a promis o mie două sute de oameni, sub comanda generalului Boucicaut și plata unui ajutor anual. Și-a continuat drumul în Anglia unde a avut întrevederi cu Henric al IV-lea, apoi, în primăvara lui 1403, a ajuns din nou la Constantinopol. Rezultatele au fost slabe, Manuel neprimind decât promisiuni. Se dovedea odată în plus că Bizanțul nu mai putea conta decât pe sine. Orice inițiativă apuseană nu era decât o diversiune care putea întârzia dar nu putea înlătura pericolul care plana asupra Constantinopolului.

Dar, în momentul în care tânăra putere otomană părea ajunsă într-un stadiu în care nimeni nu mai putea să i se opună, a fost suficientă o singură bătălie pentru a răsturna totul.

Principala forță a statului otoman a fost întotdeauna în Europa iar cuceririle cele mai recente ale lui Baiazid în Asia Mică au rămas superficiale. Cea mai mare parte a emirilor s-au refugiat la Timur Lenk, noul cuceritor al Asiei. Diplomația lui Baiazid, concentrată asupra problemelor europene, se pare că a neglijat puterea uriașă care s-a format timp de 30 de ani în inima Asiei. Sultanul turc a fost luat pe neașteptate și, în loc să se înțeleagă cu adversarul, l-a atras asupra sa. De origine foarte modestă, fiul unui mic nobil din Transoxiana, Timur Lenk („cel Șchiop”), sau Tamerlan, cum era cunoscut în lumea contemporană a Occidentului, a dus o viață de aventurier în Iran, apoi și-a constituit o hoardă începând cuceririle. Ajungând rege al Transoxianei, el și-a creat un stat teocratic înlocuind obiceiurile mongole cu legea musulmană, apoi, sub pretextul războiului sfânt împotriva păgânilor a început cucerirea prin jaf a Asiei Mici.

Spre deosebire de Gingis-han, Timur Lenk nu avea nici un plan de ansamblu. Nu a încercat să-și organizeze cuceririle, abandonând o țară după ce a cucerit-o reluând de mai multe ori atacul asupra acelorași teritorii. Profitând de tulburările interne din statele mongole, le-a cucerit pe rând (1378-1399). În martie 1401, Timur Lenk nu mai avea în față decât un singur stat puternic: Imperiul otoman al lui Baiazid. În luna iunie 1402, după victoria asupra mamelucilor din Siria, a invadat Asia Mică.

Bătălia decisivă s-a dat la Angora (Ankara), la nord-est de acest oraș, la Tsibukabad, la 20 iulie. Ea a fost lungă și îndârjită, Baiazid a fost înfrânt, a căzut în mâinile învingătorilor, închis într-o cușcă și purtat prin întregul Imperiu. A murit ceva mai târziu (martie 1403).

Într-o singură zi, Imperiul otoman s-a prăbușit. Folosindu-se de victoria sa, Timur Lank a cucerit ușor toate orașele din Asia Mică și a ocupat Smyrna de la cavalerii de Rhodos. Emirii turci, deposeați de Baiazid, au fost repuși în fruntea statelor pe care le deținuseră iar teritoriul otoman a fost restrâns la Bithinia și o parte a Frigiei.

Statele creștine n-au așteptat victoria de la Ankara pentru a se supune. Împăratul de Trapezunt, Manuel al III-lea, a fost salvat prin alianța încheiată dar a trebuit să dea galere și trupe care au luat parte la bătălia de la Ankara, alături de tătari. La Constantinopol, Ioan al VIII-lea, a acceptat aceleași obligațiuni (15 mai 1402) și după bătălie, a transferat lui Timur Lank tributul pe care îl plătise până atunci lui Baiazid. Rămâne încă nelucidată participarea lui Mircea cel Bătrân la bătălia de la Ankara.

Prin celebra victorie, una din cele mai de răsunet din istoria Evului Mediu, Timur Lank a salvat, fără să vrea, creștinătatea de ofensiva otomană și a asigurat Bizanțului o supraviețuire de încă o jumătate de secol.

Criza otomană și prelungirea agoniei Bizanțului (1402-1421). La mijlocul anul 1402 puterea otomană era distrusă, izbucnind războiul între fiii lui Baiazid. Vasalii europeni ai turcilor s-au răsculat, emirii turci din Asia Mică au fost repuși în fruntea

statelor lor, Bizanțul a început să revendice teritoriile care i-a fost smulse. În același timp, rivalitățile dintre statele creștine, politica lor nefericită față de pretențiile la tronul otoman, au permis turcilor ca în decurs de două decenii să se refacă și să-și reia politica de cuceriri. Niciodată condițiile nu au fost atât de favorabile unei cruciade dar, pericolul odată trecut, nimeni nu s-a mai gândit la ea. Starea de anarhie din Occident, războaiele din Anglia, războiul husit din Cehia, luptele dintre statele italiene au făcut imposibilă o cruciadă de amploare.

În Orient, Bizanțul nu mai era decât un nume, teritoriile pe care le-a redobândit fiind împrăștiate, el a ajuns la rangul unei puteri de mâna a doua. Veneția și Ungaria, singurele care ar fi putut să determine o ridicare, duceau o politică îngustă, fără o deschidere generală, cu interese strict proprii.

După ce au traversat o perioadă de criză, otomanii, folosindu-se de contradicțiile dintre creștini, au reluat marșul lor distrugând ceea ce a mai rămas din Imperiul bizantin. La scurtă vreme după moartea lui Baiazid (martie 1403), fiecare din fiii săi se instalează pe un teritoriu: Isa la Brusa, Mahomed la Amasis, Soliman în Europa. Acesta din urmă a semnat un tratat cu o ligă formată din regentul Ioan al VII-lea Paleologul, despotul sârb Ștefan Lazarovici, Veneția, Genova și cavalerii din Rhodos, prin care sultanul a acordat dreptul de negoț liber, grecilor și latinilor din Imperiu. Turcii restituiau Bizanțului Tesalonicul, peninsula Chalcidică cu Sf. Munte și o serie de insule din Arhipelag, renunțând și la obligația de vasalitate și tribut a basileului.

Dar fiii lui Baiazid n-au reușit să se înțeleagă între ei. Mahomed a alungat pe Isa din Brusa (1404) dar a fost și el alungat de către Soliman, neliniștit de succesele fratelui său. Astfel, au rămas doi concurenți: Mahomed și Soliman. A apărut însă și un al treilea: Musa, eliberat din detenția în care fusese cu tatăl său. Luând atitudine împotriva lui Soliman, Musa a trecut în Europa pe la Sinope și Caffa, pe țărmul românesc, încheind un tratat cu Mircea cel Bătrân (iulie 1409). Cu ajutoare din partea voievodului român, Musa a intrat în Bulgaria alungând trupele fidele lui Soliman și cucerind reședința acestuia, Adrianopolul (13 februarie 1410). Un an mai târziu, Soliman a fost bătut și ucis iar Musa a rămas singur stăpân pe Adrianopol și pe provinciile europene.

Existau, de acum, două state otomane: unul în Europa, celălalt în Asia Mică. Unitatea Imperiului a fost ruptă și nu mai rămânea decât la latitudinea țărilor creștine să determine continuarea acestei divizări. Între Musa și Manuel Paleologul conflictul era deschis, basileu atrăgând pe Mahomed în lupta împotriva lui Musa care încerca să cucerească Constantinopolul. Se oferea astfel straniu spectacol al unui sultan turc apărând capitala Bizanțului, împotriva propriului său frate. Musa a fost învins și ucis la 5 iulie 1413.

Singurul rămas în viață din cei șase fii ai lui Baiazid, Mahomed, a ajuns sultan. Cu ajutorul lui Manuel Paleologul și a altor suverani creștini din Balcani, el a reușit să refacă unitatea otomană. În scurtă vreme, cu sprijinul cavalerilor ospitalieri din Rhodos și a genovezilor, și-a impus autoritatea asupra Asiei Mici.

Datorită ajutorului pe care Manuel l-a oferit lui Mahomed, basileul a avut posibilitatea de a-și reorganiza forțele și de a beneficia de un răgaz pentru a-și consolida domnia.

În fața reconstituirii unității otomane, politica puterilor creștine din răsăritul Europei a fost ambiguă. Războiul dintre Veneția și Ungaria a făcut imposibilă orice regroupare de forțe împotriva turcilor, situație care s-a prelungit, cu unele armistiții, până în 1437.

Totuși, Veneția, temându-se de pozițiile sale în Mediterana, a constituit o ligă compusă din Manuel al II-lea Paleologul, Mircea cel Bătrân și principele de Caramania. Ea a susținut pe un pretendent, Mustafa, care afirma că este fiul lui Baiazid și care s-a adăpostit la curtea lui Mircea cel Bătrân. În toamna lui 1415, Mohamed I a echipat flotă de o sută douăsprezece nave și bătălia s-a dat în mai 1416 lângă peninsula Gallipoli, încheindu-se cu distrugerea flotei otomane. Acest rezultat a permis Veneției negocierea unui tratat avantajos cu Mohamed și ieșirea ei din liga antiotomană, lăsând statele creștine singure în fața sultanului.

Mustafa, refugiat în Țara Românească, n-a fost susținut serios decât de Mircea și Manuel al II-lea. Drumurile sale la Constantinopol apoi la Tesalonic, pentru a câștiga de partea sa pe emirii turci, au fost zadarnice. Războiul a izbucnit între Manuel și Mahomed

încheindu-se cu eliberarea din luptă a lui Mustafa (toamna 1416). Tratatul semnat între Manuel și sultan prevedea internarea lui Mustafa în insula Lemnos. Despre Mircea cel Bătrân nu s-a prevăzut nimic, astfel că basileu l-a lăsat pe voievodul român la discreția sultanului. Acesta l-a silit să semneze un tratat care îl obliga pe Mircea să-i cedeze Dobrogea, l-a silit să plătească tribut mărit și să accepte construirea pe teritoriul românesc a unor fortificații turcești, așa-numitele **raiale**, care să controleze circulația pe Dunăre (1417).

Cu tot acest incident trecător, Mahomed a continuat să-l menajeze pe Manuel și, în 1420, cei doi suverani au avut o întrevedere cordială la Skutari. Sultanul a murit în anul următor, în cursul unui accident de vânătoare, la 42 de ani. În acest moment situația lui Manuel era încă bună datorită prieteniei reale a lui Mahomed față de el. Cu venirea la tron a lui Murad al II-lea (1421-1451), fiul lui Mahomed, situația lui Manuel Paleologul și a Bizanțului s-a schimbat total.

Ultimele încercări de rezistență (1421-1448)

Cu toate că Murad al II-lea a fost ajutat de oameni politici și de generali de primă mână, statul său era departe de a fi puterea dominantă în Orient și el căuta încă să prelungească pacea, dar greșelile și discordia dintre statele creștine nu au întârziat să-i permită să recâștige pozițiile pierdute. În patru ani (1421-1425), Bizanțul a pierdut toate avantajele pe care le-a obținut în timpul crizei otomane ajungând din nou la dispoziția turcilor iar existența sa fiind din nou amenințată. Manuel a făcut greșeala să sprijine pe Mustafa împotriva lui Murad iar după ce sultanul și-a lichidat fratele, în iunie 1422, a început asediul Constantinopolului. El s-a încheiat printr-un inexplicabil eșec, la 24 august, eșec ce se datora, între altele, și insuficienței forțelor otomane dar și eroismului cu care locuitorii, bărbați și femei, sub conducerea noului basileu, Ioan al VIII-lea Paleologul, au organizat rezistența.

Turcii au pătruns în Moreea dar nu au reușit să cucerească Mistra, apoi au atacat Tesalonicul. Guvernatorul orașului, despotul Andronic, fiul lui Mihail Paleologul, pentru a-l salva, l-a vândut Veneției (iulie 1423). În Țara Românească, certurile izbucnite între urmașii lui Mircea cel Bătrân, mort în 1418, au oferit turcilor ocazia să pătrundă prima oară în Transilvania (1421) și în Moldova, unde au atacat Cetatea Albă.

În Asia Mică, Murad a reușit să-și elimine principalul adversar, pe Djunaid, și astfel, aici doar Caramania a rămas principat puternic. În fața acestui Imperiu refăcut, Paleologii, abandonați de aliații lor, au semnat un tratat prin care se obligau să plătească sultanului un tribut de trisute de mii de aspri anual și să-i cedeze principalele porturi de la Marea Neagră (febr. 1424). În anul următor Manuel a murit, la vârsta de 77 de ani.

Stabilindu-și capitala la Adrianopol, după 1423, Murad a intervenit în toate regiunile Peninsulei Balcanice dar în loc să anexeze teritoriile, precum făcuse Baiazid, el a lăsat învinșilor pe suveranii lor naționali, supunându-i la tribut și obligații militare. În martie 1430 a cucerit Tesalonicul. Bisericele de aici au fost transformate în moschei iar orașul, repopulat cu musulmani. Efectul produs în Europa a fost considerabil. În același timp, Murad a intervenit victorios în Serbia, al cărui despot, Gheorghe Brancovici, nepot și succesor al lui Ștefan Lazarovici, ar fi trebuit să se recunoască vasal al său și să renunțe la suzeranitatea ungară (1428). La fel sultanul și-a impus suzeranitatea în Epir și Acarnania iar după 1437 și asupra provinciilor sudice ale Ungariei. În 12 ani (1425-1437) Murad a reușit să-și constituie un Imperiu continental mai întins și mai solid decât cel al lui Baiazid, reușind să umilească și Veneția, marea putere maritimă a Orientului.

Constantinopolul, care a ieșit din obiectivul imediat al intențiilor otomane, a trebuit să fie martorul unui nou război între Veneția și Genova (1433). Pentru consolidarea situației capitalei, Ioan al VIII-lea (1425-1488) și fratele său, Constantin, s-au gândit să încerce obținerea unui ajutor occidental prin realizarea unei uniuni religioase. Această uniune a fost grăbită de ocuparea Tesalonicului de către turci dar, datorită tergiversărilor, rezultate din protocolul complicat, a diferențelor de vederi, ea s-a amânat mult. Prima ambasadă a lui Ioan al VIII-lea la papa n-a revenit la Constantinopol decât după doi ani (1434). Discuțiile au continuat până în 1437. În cursul acestor negocieri complicate, chestiunea religioasă, care era cea mai importantă, a fost lăsată pe ultimul plan dar, paralel cu activitatea cancelariilor și a numeroșilor teologi de ambele părți, au fost studiate condițiile în care unirea ar fi fost posibilă.

Sinodul ecumenic și-a început lucrările la Ferrara, în ianuarie 1438 și în martie a sosit Ioan al VIII-lea cu suita sa. Spre marea decepție a acestuia, care voia să organizeze imediat cruciada antiotomană, suveranii occidentali nu au venit. Singur Filip cel Bun,

ducele de Burgundia, a trimis o solie care a sosit însă la Ferrara abia în decembrie 1438. Izbucnind ciurma în oraș, papa a transferat Sinodul la Florența (ianuarie 1439). Discuțiile s-au prelungit foarte mult și neînțelegerile mari s-au manifestat numai cu privire la autoritatea universală a papei pe care împăratul nu voia s-o admită. S-a ajuns, în cele din urmă, și în acest domeniu la o înțelegere, prin acceptarea unei formulări vagi: i se recunoștea papei puterea supremă, cu excepția drepturilor și privilegiilor asupra Bisericii orientale. Ceremonia solemnă a avut loc la 6 iulie 1439, în catedrala Santa Maria dei Fiori.

Reîntors la Constantinopol, Ioan al VIII-lea a întâmpinat o asemenea rezistență din partea clerului și a poporului încât a renunțat pentru moment la proclamarea solemnă a unirii, la Sf. Sofia.

Dispute aprige erau și între Paleologi cu privire la stăpânirea unor teritorii și la succesiunea lui Ioan al VIII-lea. Cruciada apuseană întârzia și ea astfel, între 1438 și 1442, Murad a putut să-și continue ofensiva împotriva statelor creștine invadând Transilvania (1438), luând Serbiei cetatea Semendria (Smaderevo), în august 1439. Nu a putut însă cuceri Belgradul nici după două asedii succesive, în 1440 și 1441. În iarna lui 1441 spre 1442, turcii au invadat din nou Transilvania incendiind Sibiul și pregătindu-se să pătrundă în Câmpia ungară, pe valea Mureșului. Au întâmpinat însă rezistența neașteptată a lui Iancu de Hunedoara, proaspătul voievod al Transilvaniei. În 1442 el i-a alungat pe turci nu numai din Ardeal ci și din Țara Românească (bătălia de pe Ialomița).

Vestea victoriei lui Iancu a grăbit cruciada occidentală iar Ibrahim, principele de Caramania, s-a răsculat determinându-l pe Murad să înceapă o campanie militară în Anatolia, în vara lui 1443. În toamna aceluiași an și în iarna lui 1444, Iancu a organizat „campania cea lungă” în sudul Dunării, eliberând Serbia și producând grele înfrângeri forțelor otomane.

În cele din urmă cruciada a pornit sub conducerea regelui Ungariei, Vladislav. Acesta a trecut Dunărea la Nicopole, un prim obiectiv fiind portul Varna unde armata trebuia, și era strict necesar acest lucru, să întâlnească flota creștină și să se imbarce pentru Constantinopol. Învîingând pe principele de Caramania, Murad s-a întoars în Europa și, la 10 noiembrie 1444 cele două armate erau față în față. Lipsa de disciplină a creștinilor și

divizarea comandei a dus la victoria categorică a sultanului. Însuși regele Ungariei a căzut în luptă.

În noiembrie 1446, Murad a invadat Moreea pustiind-o și obligând pe despoți la plata unui tribut greu. O ultimă cruciadă a fost încercată în 1448 dar ea a avut un caracter restrâns. Iancu de Hunedoara și albanezul Gheorghe Castriotul (Skenderbeg) au fost singurii participanți iar Alfons de Aragon, singurul protector. Chiar dacă ea nu a putut salva Constantinopolul, a avut ca efect oprirea înaintării turcilor spre Occident. Înfrângerea cruciaților la Câmpia Mierlei, pe locul mării bătălii din 1389, a grăbit moartea lui Ioan al VIII-lea. Totuși, Iancu a reușit să bareze calea otomanilor spre Europa centrală iar Skanderbeg, drumul acestora spre Adriatică.

Biserica bizantină în ultimul deceniu de existență a Imperiului

După sinodul de la Ferrara-Florența societatea bizantină a cunoscut o puternică criză internă. Ea se datora în bună parte divizării păturii conducătoare dar și a credincioșilor în două tabere ireconciliabile: adepții unirii cu Biserica latină și adversarii acestei uniri. Întorși acasă, unioniștii s-au găsit în fața unei opoziții înverșunate. În fruntea ei s-a aflat vestitul teolog Marcu Eugenicul mitropolit de Efes până la 23 ianuarie 1444, când a survenit moartea sa și când, la recomandarea mitropolitului aflat pe patul de moarte, locul său a fost luat de Gheorghios Scholarios. Personalitatea acestuia din urmă domină întreaga viață bisericească din ultimul deceniu de existență al Imperiului.

Gheorghios Kurteses Scholarios s-a născut la Constantinopol în 1405, ca fiu a unor părinți cu stare. Din tinerețe a primit o educație deosebită, avându-l ca profesor pe Marcu Eugenicul, influența sa asupra tânărului învățacel fiind hotărâtoare. Prin 1435 era un important personaj în conducerea statului bizantin fiind „primul secretar imperial” și profesor de teologie la Palatul imperial. A participat la sinodul de la Ferrara-Florența în calitate de sfătuitor al împăratului Ioan al VIII-lea și cu toate că, laic fiind n-a participat direct la lucrări, a contribuit substanțial la discutarea unor probleme controversate scriind discursurile unor înalte fețe bisericești.

Scholarios a făcut parte din rândul celor ce au părăsit Florența înainte de încheierea lucrărilor sinodului pentru a nu fi nevoit să semneze actul de unire. Pentru acest gest el a

fost îndepărtat din toate funcțiile pe care le avea la Palatul imperial. Moartea împăratului Ioan al VIII-lea și venirea la tron a lui Constantin al XI-lea Dragases nu a adus nici o schimbare în atitudinea curții față de el. S-a retras la mănăstirea Pantocrator apoi la Charsianit unde, la împlinirea vârstei de 30 de ani a fost tuns în monahism luând numele de **Ghenadios**.

Momentul morții lui Marcu Eugenicul a marcat, se pare, o radicalizare a activității antiunioniștilor din Bizanț. Din 1444, Ghenadios Scholarios a devenit „*conducătorul adunării ortodocșilor*”, investit de Marcu Eugenicul pe patul de moarte. Această „*adunare*” a fost deosebit de activă, redactând chiar o scrisoare adresată papei în care se propunea reluarea discuțiilor într-un sinod ecumenic mai cuprinzător. Se argumenta că la Florența reprezentarea Bisericii latine n-a fost canonică deoarece, în paralel, ea își desfășura un conciliu propriu la Basel. De asemenea, mai mulți patriarhi și mitropoliți orientali n-au recunoscut valabilitatea semnăturilor puse pe actul unirii de către trimișii lor. Papa n-a dat nici un răspuns acestei scrisori continuându-și presiunile asupra împăratului în vederea declarării oficiale a unirii și la Constantinopol.

Pentru a grăbi acest act, în octombrie 1452, papa a trimis în capitala Imperiului bizantin pe Isidor, grec de origine, fost mitropolit de Kiev. El a venit cu un ajutor militar de două sute de oameni care trebuiau să constituie un argument în ceea ce privește intențiile papei. Dar chiar și acești soldați erau angajați pe banii lui Isidor și nu pe cei oferii de pontiful roman. Această misiune a determinat o contrareacție a antiunioniștilor care se temeau ca, pe scaunul vacant al Patriarhiei, să nu fie numit acest trimis al papei. În noiembrie 1452, Ghenadios Scholarios s-a adresat tuturor locuitorilor din Constantinopol printr-un **Manifest împotriva unirii cu latinii**.

Istoricul contemporan Ducas afirmă că în această perioadă s-ar fi rostit chiar o afurisenie împotriva sinodului de la Florența, probabil de către această comunitate a ortodocșilor. În noiembrie 1452 „*adunarea ortodocșilor*” a alcătuit un **Raport contra sinodului din Florența**, adresat împăratului Constantin al XI-lea și care a fost semnat, între alții, și de către mitropolitul Damian al Moldovei, care a participat la sinodul cu pricina și a semnat actul de unire cu latinii.

În ciuda acestei atitudini categorice a mării majorități a clerului bizantin, la 12 decembrie 1452, unirea a fost proclamată în catedrala Sf. Sofia. De acum tulburările manifestate în dispute dogmatice s-au mutat în biserici, între slujitorii altarului, afectând grav relațiile cu credincioșii. Aceștia din urmă au devenit și mai intransigenți, ei fiind cei ce dădeau, din acest moment orientarea credinței, în funcție de încrederea pe care o acordau unuia sau altuia dintre păstorii lor sufletești.

Tot Ducas menționează că, din ziua în care biserica Sf. Sofia a fost locul în care s-a proclamat unirea *„locuitorii Constantinopolului ... se fereau de aceasta ca de o sinagogă a iudeilor și nu era întrânsa nici aducerea de jertfă, nici ardere de tot, nici tămâie ... Și biserica o considerau ca altar păgân și jertfa ca fiind adusă lui Apolon”*.

Căderea (1448-1453)

Ioan al VIII-lea Paleologul a murit la 31 octombrie 1448, la vârsta de 65 de ani, după o domnie de mai bine de douăzeci și trei de ani, perioadă în care a luptat cu curaj pentru salvarea Bizanțului dar a fost depășit de evenimente și a lăsat succesorului său o situație tragică. Discordia dintre frații săi, izbucnită încă în timpul vieții basileului, prevesteau iminența unui război civil după moartea sa. Dar, acest război a fost evitat deoarece Ioan al VIII-lea și-a desemnat ca succesor pe cel mai în vârstă dintre frații săi, pe Constantin Dragases, care a fost încoronat la 6 ianuarie 1449 în catedrala de la Mistra, iar la 12 martie și-a făcut intrarea în Constantinopol. Toma și Demetrios, ceilalți doi frați, despoți de Moreea, nu au încetat cu certurile și războaiele între ei, apelând, fiecare, la ajutorul otomanilor.

La urcarea pe tron a lui Constantin al XI-lea, situația Constantinopolului era disperată. Ideea de cruciadă apuseană era ratată și numai Iancu de Hunedoara și Skanderbeg mai luptau, dar ajutorul lor nu putea să fie unul direct. Cu excepția Albaniei, Murad a pus stăpânire pe toate punctele cheie ale Peninsulei Balcanice de la sud de Dunăre.

În 1451, sultanul Murad s-a stins din viață, la Adrianopol. Mahmed al II-lea Fatih („Cuceritorul”) care a domnit treizeci de ani, 1451-1481, urmașul lui Murad era foarte ambițios și, cu toate că avea numai 21 de ani, dispunea de o bogată experiență de război,

fiind hotărât să ocupe Constantinopolul . Acțiunea a început printr-o abilă ofensivă diplomatică, menită să izoleze complet Bizanțul de eventualii săi aliați. Apoi, pe țărmul european al Bosforului, în cel mai strâmt loc al trecătorii, Mahmed al II-lea a pus să se construiască fortificația de la Rumeli-Hissar, prevăzută cu o artilerie puternică, în stare să oprească complet navigația în zonă. Lucrarea a fost terminată în câteva luni (martie-august 1452), în mijlocul entuziasmului general al turcilor. La începutul lui septembrie, ienicerii au masacrat țăranii din suburbii care au vrut să-și strângă recolta. Constantin a închis porțile orașului și a trimis o notă plină de demnitate sultanului care a răspuns printr-o declarație de război.

La 10 noiembrie, nave venețiene încărcate cu grâu, venind din Marea Neagră, au fost scufundate în fața fortăreței Rumeli-Hissar. Blocada orașului era completă.

Abandonat de toate statele din Occident și de toți aliații, Constantin se afla în fața celei mai puternice forțe militare a Europei din secolul al XV-lea. Asupra apărătorilor orașului, turcii aveau superioritatea efectivelor, a unității, a disciplinei, a armamentului, a tacticii. Metoda lor de luptă era deja cea a timpurilor moderne.

Până în ultimul moment Constantin al XI-lea a încercat să obțină ajutoare occidentale și asediul începuse deja când ambasadorii săi mai străbăteau Europa. Veneția a hotărât să trimită nave și trupe dar la 15 mai 1453, cu câteva zile înainte de căderea Constantinopolului, senatul mai delibera încă. Papa Nicolae al V-lea a hotărât și el să trimită o flotă în capitala Imperiului dar s-a mărginit numai la exprimarea intenției.

Constantinopolul a fost, deci, constrâns să apeleze la propriile sale resurse și la unele trupe auxiliare particulare pe care basileul le-a putut determina să ajute la apărare. Așa au fost cei două sute de soldați trimiși la Leonard de Chios și cardinalul Isidor (noiembrie 1452) sau galerele venețiene care au adus pe legații papali la Constantinopol (decembrie). În ianuarie 1453 a sosit un ajutor compus din două nave și șapte sute de soldați în frunte cu un om de renume, genovezul Giovanni Giustiniani. Împăratul i-a făcut cea mai calduroasă primire și l-a însărcinat cu apărarea orașului.

În loc de armata și flota de război de care ar fi fost nevoie pentru a apăra un zid atât de lung precum cel al Constantinopolului, basileul nu dispunea decât de trupe slabe și

dispersate, al căror curaj nu putea completa inferioritatea lor numerică. Cronicarul Georgios Sphrantzes, încredințat de Constantin să facă o evaluare a luptătorilor, aprecia la patru mii nouă sute șaptezeci și trei de mii numărul lor, inclusiv călugării și voluntarii, la care se adăugau între două mii și tri mii de străini. Armamentul acestor trupe era insuficient. Cea mai mare parte a grecilor lupta cu arme albe iar artileria era mediocră. Apărarea navală dispunea de șapte-opt vase de război. Munițiile erau de proastă calitate și distribuite cu zgârcenie. Resursele financiare lipseau aproape complet. Cererea de bani se lovea de refuzul locuitorilor și împăratul trebui să bată monedă din odoarele bisericești pentru a-și putea plăti trupele.

Între această mână de curajoși și masa asediatorilor disproporția era uriașă. Sultanul a mobilizat toate contingentele pe care le puteau oferi vasalii săi, musulmani sau creștini, între care și un corp de cavaleri trimiși de Gheorghe Brancovici. Estimarea acestor forțe variază de la cronicar la cronicar și pare exagerată. Între cei o sută șaiszecide mii sau două sute de mii de oameni care formau tabăra turcă, puteau fi circa șaiszeci de mii de luptători, între care multe trupe de strânsură. Restul era format din imami și dervi și susțineau moralul trupei și negustori atrași de speranța unei prăzi bogate. Corpurile de elită erau formate din contingente din Anatolia și, mai ales, din zece mii de ieniceri, infanterie ce nu avea egal, recent reorganizată de Mahmed al II-lea, remarcabilă mai ales prin fanatismul ei religios, spiritul de trupă, disciplina, ordinea impecabilă, mobilitatea și ușurința în manevrare.

Un loc important în armata otomană îl avea artileria. Niciodată până atunci n-a fost folosită în asemenea măsură. Ceea ce era absolut nou era calibrul deosebit, greutatea pieselor de artilerie, multe din ele fiind turnate chiar la fața locului, acolo unde erau să fie folosite, la fel și ghiulele, mai ales din piatră, aveau dimensiuni apreciabile. G. Sphrantzes a numărat paisprezece baterii compuse din câte patru tunuri fiecare. Cel mai vestit a fost tunul uriaș, fabricat la Adrianopol de către meșterul ungur Urban (sau Orban), transfug din Constantinopol, trecut în serviciul sultanului. Diametrul țevii acestei piese colosale măsura 99 cm și lansa ghiulele cu o circumferință de 1,86m. Au trebuit două luni ca să fie transportat de la Adrianopol cu un atelaj de șaiszeci de boi.

În sfârșit, Mehmed al II-lea dispunea de flota cea mai importantă pe care marina otomană a avut-o vreodată. Alături de cincisprezece galere înarmate, suficiente pentru a zdrobi flota creștină, acționau și alte nave, plasate dispersat. Ele erau comandate de generalul Baltoglu, un renegat bulgar.

Împresurarea orașului a avut loc între 2 și 6 aprilie. Constantin al XI-lea și-a plasat forțele pe ziduri. Giovanni Giustiniani cu patru sute de cavaleri era postat la poarta Sf. Roman – Topkapi, cea mai expusă atacurilor turcești. După un bombardament prealabil, la 18 aprilie, Mehmed al II-lea a apreciat ca suficiente numărul breșelor în zid și a ordonat un atac dar apărătorii i-au respins folosind focul grecesc împotriva lor.

Apoi războiul s-a mutat pe mare. Otomanii și-au propus și au atacat intrarea în Cornul de Aur forțând lanțurile ce închideau intrarea, dar au fost respinși (19 aprilie). Hotărât să intre în golf, Mehmed al II-lea a transportat, în cursul unei nopți, pe uscat, navele în Cornul de Aur, trăgându-se până în vârful dealului Pera pentru a le lansa apoi de acolo în port și a prinde din spate flota creștină care păzea lanțurile.

Această operațiune a fost executată cu o promptitudine extraordinară în noaptea de 22 spre 23 aprilie: șaptezeci de vase între 17 și 20m lungime a fost transportate pe o distanță de mai bine de un km, la patruzeci și unu de metri altitudine, apoi lansate în Cornul de Aur.

Efectul moral al operațiunii asupra apărătorilor a fost uriaș. În plus, o parte a lor a trebuit să fie dislocată și de-a lungul zidurilor maritime ale Cornului de Aur. Stratagema cu transportarea navelor pe uscat nu a reușit deoarece odată ajunse în golf ele au rămas aici imobilizate, fără a mai putea fi folosite în cursul asediului.

În timpul luptelor navale, bombardarea zidurilor terestre a continuat și rezistența asediatorilor a slăbit. Certurile însoțite de bătaii între venețieni și genovezi divizau tabăra. Nu exista înțelegere nici între greci și latini.

Două asalturi comandate de sultan, la 7 și 12 mai, au fost încă respinse de asediații care aveau în frunte pe împărat. La 21 mai, turcii au încercat o forțare a lanțurilor de la Cornul de Aur dar fără nici un rezultat. Au fost zădărnice paisprezece tentative de minare a zidurilor, dintre care patru între 21 și 25 mai.

La 26 mai, după un consiliu de război ale cărui deliberări au fost lungi și unde fiecare comandant de oaste a putut să-și expună punctul de vedere, Mehmed al II-lea a decis atacul general. A doua zi a inspectat trupele, a încredințat fiecărui comandant postul său, a promis soldaților că toate comorile Constantinopolului le vor aparține și că el nu-și rezerva decât zidurile. A dispus ca asaltul zidurilor să se facă în valuri succesive, astfel încât el să fie neîntrerupt și susținut mereu de forțe proaspete.

Ziua de 28 mai a fost deosebit de emoționantă pentru asediați. Constantin al XI-lea a dispus să se țină slujbe religioase solemne, icoanele cele mai vestite au fost duse pe ziduri. Basileul a mers apoi la Sf. Sofia, a retras proclamația de unire religioasă și, după suveran, toți demnitarii, potrivit credinței lor, au primit Sfânta Euharistie, s-au îmbrățișat și s-au întors pe metereze. În urma lor au încuiat porțile care dădeau spre oraș pentru a împiedica orice tentativă de fugă.

Asaltul final a început în noaptea de 28 spre 29 mai, aproximativ la ora 1,30. El s-a dat pe toate cele trei laturi ale triunghiului care forma orașul dar intens n-a fost decât pe latura zidului terestru, între Tekfur-Serai și poarta Sf. Roman.

Primele două valuri au fost respinse. Disperat, Mahmed al II-lea a ordonat folosirea rezervelor. Se făcea ziuă când, epuizați, ienicerii, scoțând strigăte asurzitoare, s-au aruncat asupra spărturilor. Giustiniani a primit o rană în piept și s-a retras. Lupta a continuat și asediații opuneau încă rezistență când au văzut steagul sultanului fluturând deasupra orașului. Apărătorii porții Sf. Roman cu împăratul în frunte, au continuat să se bată dar, atacați și din spate, ei au fost copleșiți . A început o luptă corp la corp, în care împăratul a fost rănit mortal.

Turcii au intrat în Constantinopol masacrând pe toți locuitorii pe care i-au întâlnit, apoi au trecut la jefuirea sistematică a caselor, palatelor, mănăstirilor. Mehmed al II-lea și-a făcut intrarea în oraș și s-a dus direct la Sf. Sofia, însoțit de un imam. Aici și-a rostit rugăciunea, apoi a pătruns în altar, s-a urcat pe masa altarului, călcând în picioare tot ce se afla pe ea. Aceste două gesturi simbolice încheiau istoria de peste un mileniu a Imperiului roman de Răsărit.

Statul bizantin nu mai exista, dar două centre elene mai înfloreau încă. Unul era despotatul de Moreea iar celălalt, statul de Trapezunt, complet independent. Ele au mai supraviețuit câțiva ani căderii Constantinopolului, dar era clar că sultanul nu va tolera în Imperiul său aceste enclave capabile oricând să devină centru de refugiu al națiunii elene, iar stângăcia și neînțelegerile dintre conducători, au grăbit deznodământul.

În 1461, Moreea întreagă a fost transformată în pașalâc turcesc. Un singur oraș, republica autonomă Monembasia, și-a păstrat independența, datorită puterii fortificațiilor sale, marinei pe care o avea și vitejiei guvernatorului ei, Manuel Paleologul. Ceva mai târziu ea s-a predat Veneției care a păstrat-o până în 1540.

La un an după Moreea bizantină, statul Trapezunt a dispărut și el. Situat între lumea elenă, țările Caucazului și statele musulmane din Anatolia, el s-a bucurat în timpul celor două secole de existență de o remarcabilă prosperitate economică. Ea se datora, în primul rând, așezării, la întretăierea drumurilor de caravane din Asia Centrală, cu căi maritime care au făcut din acest oraș, metropola unei thalassocrații, reședința unei culturi originale, bazată pe civilizația greacă și pe aporturi asiatice.

Ultimul împărat de Trapezunt și-a încheiat existența la Constantinopol, împreună cu cei șapte fii ai săi, executați prin decapitare, nevoind să treacă la islamism. Era o moarte tot atât de demnă ca și cea a lui Constantin al XI-lea Dragases, ultimul împărat al Bizanțului.

Ultimul deceniu al existenței sale Bizanțul l-a petrecut oscilând între speranța în Occident și amenințarea otomană. Istoriografia mai veche, dar și cea mai nouă, s-a obișnuit să privească cucerirea turcească a Bizanțului ca pe o calamitate istorică. Fără îndoială, ca orice impilare, stăpânirea străină, de limbă și religie diferită de cea a autohtonilor, a însemnat o grea povară. Bizantinii și-au dat seama că turcii însemnau stagnare, suferință, dar latinii însemnau moarte. Ei însemnau sugrumarea Bisericii Ortodoxe care reprezenta duhul poporului bizantin și, de aceea, credincioșii au văzut în stăpânirea otomană mai puțin rău decât în concesiile pe care ar fi trebuit să le facă latinilor.

Faptul că puterea de stat otomană nu s-a amestecat în problemele de dogmă de care Ortodoxia era atât de legată, spre deosebire de occidentalii care o făceau cu orice prilej, i-a determinat pe creștinii din Imperiu să prefere supunerea față de noii stăpânitori. Îndată după căderea Constantinopolului, în conștiința vremii, a existat la bizantini convingerea că statul lor n-a fost distrus de turci ci de occidentali, că turcii n-au fost decât cei ce au profitat de pe urma conflictului religios, economic și politic dintre Orientul bizantin și Occidentul latin.

Dar, prăbușirea Bizanțului n-a fost decât una politică, întreaga sa decădere, mai ales în timpul Paleologilor, fiind dublată de o înflorire a culturii și civilizației. Ultima perioadă a existenței sale a oferit lumii întregi feeria unei adevărate renașteri spirituale. Umanismul bizantin a luat avânt sub Andronic al II-lea (1282-1328), iar după încheierea războaielor civile, o nouă și ultimă strălucire, sub Manuel al II-lea (1391-1425). Se poate afirma că Umanismul și Renașterea din Europa apuseană s-au născut în partea de Răsărit a continentului, că s-au adăpat de la tradiția civilizației grecești preluată prin marile școli din Constantinopol, Mistra sau Trapezunt. Prăbușirea edificiului bizantin nu s-a datorat, deci unei crize ideologice. Ortodoxia a supraviețuit și a continuat tradiția celei mai autentice civilizații, fiind liantul lumii creștine pe fostul teritoriu al Imperiului. Patriarhul de Constantinopol a devenit conducătorul spiritual al unei comunități mult mai mari decât a fost Imperiul în vremurile sale cele mai bune. Bizanțul n-a murit odată cu dezintegrarea politică. Civilizația sa a continuat pe teritoriul statelor succesoare, influența atotputernică a spiritualității sale fiind sesizabilă până în zilele noastre.